

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

սկսումներ և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղմելով կամ օգտագործել անկա նյութը առեղծված համար նորը

You are free to:

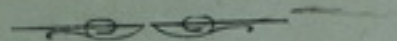
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

493

Մ Ո Ւ Տ Ե Ն Ա Ր Ք Ե Պ Ի Ս Վ Ո Պ Ո Ս

ՄՏՔԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐ

712
712

Սէր: անկա Յան է, գոր. Բառուած տեսած է
հոգիին, գեղի զինքը բարձրանայու համար:

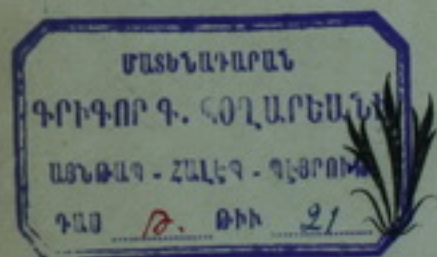
ՄԻՇԷԼ - ԱՆԺ

Սէր բարոյախոսներուն բողջրագոյնն ու յա-
ւագոյնն է:

ԳԷՅՐԸՆ

Սէր սեպի հը սարկնքիւ բարձր առաքիւն-
քանները:

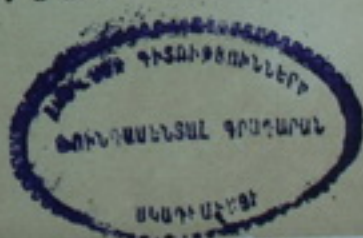
ԳԼՈՒՅԱՐԲՈՍ

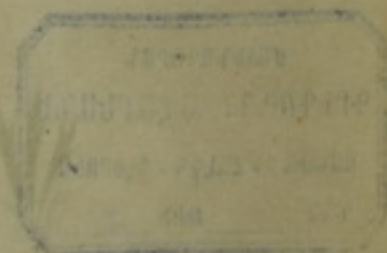
Ի Զ Մ Ի Բ

ՅՊԱԿԲ. ՄԱՄՈՒՐՍԱՆ

1921

အလှူဒါနစာရင်း ၁၃၂၀

ՅԱՌԱՋԱՔԱՆՆԻ ՏԵՂ

ՄՏԲԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐը գրուած են, ցանգորդուած մասլիկութի տպաւորութեան տակ, իրրեւ հոգեկան զոհացում հեղինակին, եւ կը հրատարակուին շատ քիչերու, կամ ճանր մատուրական ընտանիքի անդամներուն՝ համար:

ՄՏԲԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐու ամբողջ հաւարածոյին շէնքը կառուցուած է սա հիման վրայ, թէ «Սիրելի մեր բարձրագոյն կարողութիւնն է», թէ «Գեղեցկութիւնը սէրն է մանաւանդ», եւ թէ ընկերական կեանքի մէջ երբեմն անհրաժեշտ ատելութիւնն է, որ սիրոյ լրացուցիչ մասը կը կազմէ:

Եթէ ամբողջ մարդկային կեանքը առաջնորդուած ըլլար սէրէն եւ գեղեցկութեան ըմբռնումէն, չարիքներու մեծագոյն մասը խնայուած պիտի ըլլար աշխարհի:

ՄՏԲԻ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐու առաջին մասը «Քմայրի Վայրկեաններ»-ու արտագրոյթը ըլլալով հանդերձ, ընդհանրապէս կը պատկերացրնէ գիտական կամ ընկերաբանական սկզբունքներ, երեւակայուած՝ անհրաժեշտութիւններու մէջէն: «**ՀԱՅՐԵՆԻ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ**ը եւ **ՓՐՑՈՒԱՆ ԷՋԵՐ**ը լուսանկարուած պատառիկներ են, ինքն Մարտիրոսութեան արիւնի օրերէն ներշնչուած:

Թէպէտ ամբողջ հաւարածոյին մէջ նիւթերու անընդհատ շարունակականութիւն չը կայ, բայց ներշնչումի եւ գրականութեան նոյնութիւնը իրր շաղախ կը ծառայէ, ատեղծուած փոքր պատկերներէն կազմելու հատորին գրական միութիւնը.

քանի որ մանուսանդ պատերազմի ստեղծած հոգեկան մեծ
ցնցումներէն վերջ, միակտուր հատորներու երկաթաշունչ ըն-
թերցումի մը համար ինքզինքը րաւական յոգնած էր զգայ
մարդկային միտքը:

Անգղիացին իր ծոփային գերազանցութեան զաղափարա-
կանը կենդանի պահելու համար, Թրաֆալկարի յաղթական
տորթիղին նախ կնոթոները կը ցուցադրէ մոռնկութեան: Ամե-
րիկացին իր անկախութիւնը կը տօնէ իր Ազատութեան զան-
գակ օդ: Մենք մեր Ազատութեան Իրաւունքին անունով
վաղուան սերունդներուն կը կտակենք աւերակներ, կոշնակի
կտորներ, մագաղաթ ձեռագիրներու արիւնոտ էջեր, ջախ-
ջախուած զանկեր, աւանդութիւն մը՝ մոխրացած, մասունք-
ներ մեր սիրազան բնասնիքներէն, իրրեւ անհաւատար, բայց
վսեմ հերոսամարտի մը խորհրդանշանները...:

ՄՈՒՇԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

1921 Մարտ 2

Իզմիր

ՔՄԱՅԻՒ ՎԱՅԻԿԵԱՆՆԵՐ

ՄԻ ԱՃԱՊԱՐԵՐ

Ի՞նչ ՇՏԱՊԵՐ գնացրդ, զուցէ յափրանաս
կեանքի սրտկերներէն. թող որ անոնցմէ շատեր խուսափին
երթան բնէ տուաջ, ու ընդի խնայուած ըլլան աշխարհի
շատ մը ունայնութիւններուն մատնիչ համբոյրները:

Գիտեմ կեանքի տարփանքն ունիս շիղերուդ մէջ, եւ
կ'զգտնաս թէ զանկիդ խորը հրթիռներ կան, որոնք դէպի
զուրս, դէպի հեռաւոր հորիզոնները կ'ուզեն երկարիլ, մահ-
ուան անդունդներուն վրայ լուսաւոր գիծ մը, մառազայթի
աղիկ մը գծելու համար:

Հէ՛ր տղայ, մի՛ աճապարեր. այդ անդունդներուն շուրջ
մահն է որ կը սարլ. հոլանի, անոնց խորը թաղուած ու
կմախացած սէրերու, համբաւներու ոսկրէ վանդակներուն
շուրջ:

Եւ եթէ վաղը պատահութիւն տրուի ընդի դառնալու
խօլական վազրէդ, փոթուած կնճիւններու թագով մը զար-
դարուած, այդ հեռուի եզերական ոլորտներէն պատրանքի
ծաղիկը միայն պիտի բերես ընդի հետ, ուրիշ շատ մը յոգ-
նատանջ ուղեւորներու նման:

Ու դուն ալ արիւնքներու պէս, պիտի երգես միեւնոյն մեղեդին, զոր հիասթափ տատուածներ երգեցին. այն միեւնոյն իտարկանքը, որը ընդզգող հոգիները լացին ապականութեան բուրաստաններու մէջ: Արտիստներ մարդկային կաւր շատիւ կը հասի, եւ անպատկան հոգեմարք մը միայն կ'ապրեցնէ մեր մէջ, ու մեզի համար:

Մարդկային վէպը միեւնոյնն է ամեն մարդու համար, ամեն տեղ, ամեն ժամանակ: Մի՛ աջադարեր: Պատրանք մը աւելի կամ պակաս, երազ մը աւելի կամ պակաս, սէր մը աւելի կամ պակաս, պայքար մը աւելի կամ պակաս, հիասթափում մը աւելի կամ պակաս, յաղթանակ մը կամ պարտութիւն մը աւելի կամ պակաս մեծ տարբերութիւն մը չկանք կեանքի գեղօրին, կեանքի *shfor* ին վրայ:

Շնչատ հեւերքու, կիսակատար բզմանքներու, խորտակուած ցանկութիւններու, չյագեցուած տարփանքներու աւրն-Քերպորութիւնն է, որ կը կազմէ կեանքի օրեկերպական Չաւեշտին մեծ Հատորը: Բոլ րալուածքդ հոն րառ մը կամ վանկ մը հազիւ պիտի կրնայ աւելցընել: Բայց ի՛նչ փոյթ մեհենադրօշմ նշանագրի մը, չկարդացուելիք գծի մը յաւելումը կիսատ թողուած լուսանցքներուն վրայ գիրքի մը, որուն աւերոզութիւնը սուղծուածն իսկ է, աւելի համը րան Սփինքսինը, աւելի լուռ րան համատարած խաւարը, որուն մէջ կեանքի ցայգատները կը խրախմանուին:

Գիտեմ խորհուրդդ առինքնուած է մարման ճամբաներուն վրայ րուսած ծաղիկներու գեղեցկութենէն, րայց մի՛ մոռնար թէ այդ գեղեցկութիւնները, եւ անոնց բուրումները պարունակող բաժակները առինքնեն են թունաւոր օմերու, եւ քիւրսուր շրթունքներ սառած են այդ բաժակներուն վրայ:

Գիտեմ հոգիդ ծարաւն ունի արծաթաշինջ առուակներու կտրերէն, անոնց ոլաղալաշուն գիլգիլներուն: Կը խորհիս, թէ աղբամեղէ պահած մը, այդ առուակներէն լեցուած, յագեցուելը պիտի ըլլար մշտակէզ զգայականութեանդ: Բայց մի՛ մոռնար, թէ անմահութեան առուակներու այդ լուսաւոր կաթիլները աղի արցունքներն են կեանքի մարտիրոսներուն, եւ

որոնք կը հասին, կը հասին կեանքիդ մոխիրներէն պատրաստելու համար ունայնութեան գերեզմանները բռնելու սահմանուած ցերիք:

Գիտեմ, սիրտդ հեշտանքն ունի այն անդիմադրելի հրապաշտներուն, զոր կը խորհիս, թէ կ'ապրին: Եւ քեզ կ'ոգեկոչեն հեռաւոր անծածօթէն: Ու սէրերու մարտը շղարշէն շինած առաքատներդ կը սրտգեւ հոգներու ուժգնութեան, քու գնացրդ փութացնելու համար: Բայց մի՛ մոռնար, թէ ատենաբաններ կան, սիրտյ չափ նուիրակա՛ն, եւ սէրեր օրոնց յախտնական թափշտեան թիթեռներդէն թռչնելու վրայ միայն կը թառին...

Ախ՛ աճապարեր, կը պայթին շղարշէ առաքատներդ, եւ այն ատեն ուրիշներ պիտի գողնան առաքատներուդ հօգերը:

..

Բայց դուն կը շտապես քու գնացրդ: Եւ քու վաղորդ գնդակին տէս է, որ հրացանէն կ'արծակուի, ու իբրեւ ալիք մը կը շարժիս ու կը ծփատ, աւելի զօրաւոր ալիքներէ մզուած:

Ախ՛ ուրանար, թէ հարկադրուած կը շտապես գնացրդ. որովհետեւ հողմակած հիւլէներ գիրար կը մզեն, գիրար կ'առնահարեն: Եւ բմբուս կաթիլներ չկան բնու գետի մը արագահոս վազրին մէջ: Անոնք գիրար գրկած, նորանոր փտտաներով ակամայ կը բախն ղէպի մեծ ծոփերը, ղէպի անսահման համայնութիւնը. կը վազեն, կը փախչին միշտ կարտապը իրենց ակերուն, ուր վաղը նսրէն պիտի փրադատնան, նորանոր բիւրեղացումներէ վերջ:

Քու գնացրդ այդ կաթիլներուն տէս է: Կը բախն ու պիտի բախն ո՛չ թէ անոր համար, որ հօգիդ կը տենչայ, այլ անոր համար, որ քենէ զօրաւոր ոյժ մը, Տիեզերական գոյութեան դիպումական ոյժը քեզ կը հարկադրէ բախելու:

Ախայն մի՛ մոռնար թէ գնացրիդ պահուած սարերուդ տակ

պիտի լսես հառաչանքները անհետացող սերունդներու, պիտի տեսնես պատահական Թուրքիկ ժպիտները հերուի ճամբորդներուն, որոնք բեզ կանխեցին կեանքի ճակատագրական վազքին մէջ:

Անժամանակի մտայրէն, նոր աշխարհներու ծրարած երազական ցնորքէն աւելի եղերարատառ ոյժ մըն է, որ բեզ կը մղէ յառաջ, բաւ կործանումներէդ, բաւ ուժաւորաւ բայրաշումներէդ վերաշինելու համար, վազը, նոր կեանքի մը, նոր դիակի մը, ծաղիկի մը կամ ճահիճի մը մէկ հիւլէն, մէկ բշիշը: Արափնետեւ ամօր դժոխային կամշատութիւնը իր հրճուալիքը գոհացումը կը գտնէ: Բաւ բայրաշումիդ եւ նոր կերտումներու մէջ միայն:

Բայրաշում եւ վերաշինութիւն, տարրեր մէկ բացատրութիւնն են մահուան ու կեանքին: «Բազարակըթութեան կատարը հասնող մարդկութիւնը գլխի բառաջ Թուրք մը կ'առնուէ, որ մը նորէն աշխարհը բառովն վեր բարձրանալու ճիգը ընելու համար: Ի գուր չէ որ բոլին, Թէ ուղիղ գծով յառաջդիպե՞նալիս ցնորք մըն է, մարդուն յառաջագնէմ գնացքը կը շարժի անկիւնադարձներու վրայ, յոսի շրջանի մը մէջ: Եւ իր վախճանը իր սկզբնաւորութեան դարձին մէջն է: Օղէն կախառած ստիպումն վրայ մըջիւնին յառաջդիմութիւնը գաւառագարտուած է այդ գունափն շրջագարտը (périphérie) ըլլալու:

Ըր' անագարեր, մեր կեանքի գնացքը կը սկսի ճամբաներու հեռակէտէն (aphélie), հասնելու համար երջանկութիւններու, յաջողութիւններու, փառքի եւ անմահութեան արեւաամբոնին (périhélie): Գիտե՞ս, Թէ բանինն՞ը պիտի հառնին այդ բարձրակէտին, նորէն գտնուալու համար իրենց բայրելութիւն վրայ, իրենց երազներուն խորտակումը ծափելու համար, մանուկներու պէս, որոնք իրենց շինած օճառէ սրբաշահկներուն բայրաշումովը կը հրճուին:

Կը շտապես, միեւնոյն ժամանակ անցած ճամբաներուդ եղերքի ծաղիկները փուշելով, փուշելով բաւ ալ ռսկորներդ, միտերդ, ջիգերդ, որոնք Թերեւս երէկ կուտական լանջը մը

հասուէտող փունջերն էին, եւ կամ ծաղիկներ՝ որոնք դազա-
ղի մը սեւը զարդարեցին:

Չե՞ս զգար Քէ մեռել կը հտախ, ու բու մէշդ գերեզման
մը կայ, ուր կը բնանան — եւ գուցէ կ'ապրին — հազարաւոր,
բիւրաւոր մեռելներ, որոնք բու կաշիից մէջ ապրելով հան-
դերձ անձանո՞թ կը մնան քեզի, ինչպէ՞ս դուն անձանո՞թ ի-
րենց: Զիրար չէր հասկնար, ու դուն, ՚՛է՛ր տղայ, կը հըր-
ձուխ անոնց ապրած սէրերը, անոնց տարփանքներն ու անե-
ջանքները բուկոյ կարծելով:

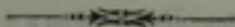
Եւ արդէն մարդկային **ինքնաքաւութիւնը** — ինչ կ'ը-
սեմ — **ինքնախաբոսիւնը** ՚՛է՛ կը շանկուծիւններու որբանը:

Այդ ինքնախաբոսեանց զրգիւններուն մէջ է, որ ան-
զգայաբար կը հիւսես ոսկի եւ լազուարժ կիսաւաճներովը
պէտպիտած լուսնդէն սանդղախը, անոր վրայէն փորձելու
համար, հին պանթէօններէ, դուրս նետուած աստուածներու
ձառուկ տիտան ոստումներդ, լարախաղացի սուտանուճներդ
դէպի վեր, Բեթելեան գօտեմարտդ, դէպի անմահութիւն, դէ-
պի աստուածացումը զսիւհի փոշիներուն մէջ անձանաւում
հիւլիկդ: Այդ հսկայ վերելքի ճիգը միակն է որ արժէր մը
կշտայ կեանքին, անոր ապրած փաթերկումներուն, գնացրի
խօսական շտապներուն մէջ:

Եւ այդ վերելքի գերզմայանքը, այդ ամբարձումի ՚՛նշ-
ասօղին գերյանդգնութիւնը բաւական կը թափ ըլլալ իրբու
նպատակ մեր մարդկային խօսանքներուն, մեր միտի եւ ա-
րիւնի զարտուղութիւններուն, կեանքի սովորյա հանգրուան-
ներուն վրայ:

..

Մի՛ շտապեր գնացրդ, գուցէ յոգնիս կեանքի դերբուկ-
ներէն. Յող որ անոնցմէ շատեր փշրուին ու հարթանան բու
ժամանումէդ առաջ, ու քեզի խնայուած ըլլայ շատ մը Գող-
գոթաններու տաժանքը:

ՅԱՂԹԱՒԱՐՆԵՐԸ

ՅՈՔՆԱՆ լացիւրս զէպի տղրիւրին ահը կ'առաջնորդեն զիս, մեկտաքցումս լուսամուտներէն աւելի հեշտանքով պիտակու եւ զմայրելու բնութեան կուտակած հարսնութիւնը, որուն կապուտ թագին վրայէն, զէպի վար կը սառէր, իրիկնաւաւորին, փարփառ արեւին սփեղզունը, վերջապոյտի արիւնքս ծառագայթներով թափօրում :

Տիեզերքի մէկ անկիւնը տպրում այդ առանձնացումս մէջ, զոր մայրինեքու խնկարուրիկ կանաչութիւնը կը հովաւաւորէ, եւ զոր կը հոտաւէտեն նարնջենիի ծաղիկներ, իրենց ճերմակ մետոնով, բնութիւնը թիւրազան մեւեր կը հագնի երազատեա երեւակայութեանս, ու կենտարեղիր հոգիս թռչիւ : Հոն թռչող ամեն շրմանշող, հորիզոնին վրայ յապաղած լոյսի ամեն ծուէն, ծառերու ամեն ծաղիկ ու տերեւ, մեռուէն ժպտող ամեն աստղ ու տառազ, ինծի համար կը դառնան տպրող ու ներշնչող պատկերներ, կենդանի ու պերճախօտ Լուսիւններ, որոնք երկինքի լուսաւոր պարաւղներէն զէպի վար կ'իջնեն, իրենց գրտաշրջիկի խոնջէնքը, ինծի պէս, յանձնելու համար, գիշերներու խորհրդաւոր ծոյցին :

Ես ոչ թափառկա երազ, անապատի արեւներէն թխալտած, ու արգիլուած՝ Հայրենիքիս ավերքը ռանակոխելու, իրիկնաւաւորի սառեւրներուն հետ զիր' զր'ի, յուլօրէն ընկողմանած կը մնամ ակնադրիւրի՝ թափշէ մարգերուն վրայ,

որոնց ծաղկահիւս երգօգր կը պարեն աղբիւրին ջրերը: Այլ-
րեաւ փակ, կամաւ որ ու վայրկեանական կուշտութեամբ մը, ա-
ւելի լաւ կը տեսնեմ ինրպիւր, և նմանապէս տեսագրու-
թեան մը (scénographie subjective) ընդմէջէն, և ընու-
թիւնը՝ իր տարակալական թելադրականութենէն (suggestion
objective): Տեսիլքներու յաճախմբ մը, բիւրեղացած սէ-
րեաւ արծաթէ ալեակնեքով կ'օրօրէ՝ վայրկենին ապրուած
հոգեւետութիւններս, խորհրդապաշտ մեկուսացումիս հնարա-
ւորած սրանչանքները (éxtase), զոր երբէք պիտի չկրնան
Պարզանեւ ա'չ վիպականներու (romantique) գրական երփ-
նեքանգութիւնը, ա'չ պոստականներու կերպրեկող (plastique)
ծնեւերը, ա'չ իրապաշտներու (réaliste) ճշմարտախոյզ գրա-
կան սփը, և ա'չ այ տնկապաշտներու (décadent) զեղար-
ուեաւ վրձնութիւնը: Արտփետեաւ այլ աննկարագրելի, և
գրիչէն չու գրականութեան էջերէն խուսափող յաճախանքներն
ու սրանչանքները յաղթաւորներն (trophées) և մարդա-
խոյս երեւակայութեան մը յաղթանակին, որոնց անմասն կը
մնան աշխարհակալները, և որոնք կեանքի տափակութիւն-
ներուն մէջ մեր երջանիկ գոհացումները, մեր հրճուանուշ
զեղոսքը կը նուագեղեն երաժշտութիւնով մը, զոր միայն
մեր հոգին կը լսէ ու կ'ըմբռնէ:

Ես ապրեցայ տեսիլքներուս յաճախանքին տակ, այդ
բոլոր սրանչանքները, իրրեւ երջանիկ զարտուղութիւն մը
կեանքի պայմանադրական գոհակութիւններուն, իրրեւ մարդ-
կութեան Հառաջին գարուններու եղեմական խաղաղութիւնը:
Ինչ փոքր ինծի թէ փախտեալ վայրկեանի մը մէջ ապրուած
սրանչանքներուս պատրանքները հովանաւորող անտառներուն
ծաւանուշները (hamadryade) արգահատանքի դաժան ֆիզ-
շոքիւնովք փորեցին, պարտէզներու ծաղկազարդ գիւղին
մէջ, անոնց մոռացումի գերեզմանները:

Մասանուշներ թող փորեն, խո'ր թող փորեն իմ սրան-
չանքներուս, իմ խորհրդաղէտ հիացումներուս ծաղկեալ գե-
րեզմանները:

Ինչ փոքր ինծի:

Եւ կը մնամ, այդ գերեզմաններուն յաղթական, ու միշտ բնութեան լանջքին վրայ իրեն զաւակ մը, որ իր մարմններուն կառչած կը մնայ, եւ ո՛ր միայն իմ լացներս ու անոր խառտուտիկ ժպիտները զիրար պիտի համբուրեն անբաժան եւ չի յագեցած սէրերու խորհրդաւոր նայումով: Եւ երբ որ մը, լեզուս բարբառի, բնութեան արժանի հրաշափստութեամբ, ու թռնոքի իր տպաւորութիւններուն առաջին ու հարազատ արտայայտութիւնը, եւ ալ ծրնրադիր, Հէնրի Հայնէի պէս, պիտի ըսեմ Մայր - Բնութեան.

«Բնութիւն, համբ կոյս, եւ լաւ կը հասկնամ փայլակաները, որոնք ազնիւ գէմքիդ վրայ կը դողդողան, իրեն անկարող փորձ մը խօսելու, եւ այնքան խորունկ արգահատանքով մը զիս կը յուզեն, որ կուլամ: Բայց այն ատեն դուն ալ զի՛ս կը հասկնաս, եւ նայուածքդ կը պայծառանայ ու ինձի կը ժպտիս թու ոսկի աչքերովդ: Ո՛վ գեղեցիկ կոյս, եւ թու գեղեցկութիւնդ կը հասկնամ, եւ դուն իմ արցունքներս»:

ԿԱՊՈՅՏ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Ո՛ր դեռ կ'երկարէր, բայց երբեք առջեւ բացուած ծառուղին, որուն զուգագիծ վանդակորմերուն ծաղիկները կը հոտաւէտէին ձաշուններուն երգերը, եւ որուն երկու եզերքներուն վրայ ամբարձող նոճիները, զինուորական թորելի կեցած ըլլային կարծես, զէպի բնութեան խորհրդաւոր եւ դիւթական առաքատները իմ նախամուտքս ողջունելու համար:

Ահա լճակը, որ բացաստանին ծայրը, ծառուղին կ'ընդհատէ իր բոլորակ լուսածիրով:

Արձանէ ախտ մը անիկա, որուն շրջունքները նուսուֆարներու ծաղկանկար կիտուածը ունին կապուտախառն, կանաչ յատակի մը վրայ, հրաշալիօրէն իր մէջ կը ցոլացընէ մօտաւոր շրջանակն ամբողջ, տնակը, ծաղկաղկոյզ սարփինաներէ զրկուած, եւ երկինքի նազելաշուք զիցուհին, լուսնակը, իր աստղածին նաժիշտներուն հետ:

Գիշերուան այդ պահուն, դիւթական ի՞նչ զգլխում լոյսի եւ լճակի հրաշափառ զիրկընդիսառնումին մէջ, ուր լուսնիներ կը յղանայ անոնց մարբւր ու լոյն հոգեխօսութենէն: Յանկարծ գիշերային միջատ մը իր սնդուտէ մեւերուն մեծեւ հպանցումովը լճակին մակերեսէն, կը խռովէ կարծես երջանիկ սիրահարներուն լոյն անդորրը, եւ կը վրդովէ, այդ մեծաւոր բացաստանին ծայրը, լճակին ու լուսնին միատարր, լազուարժ հրապոյրները, եւ խպինքի փռոտումներն է որ կը բուսցընէ անոնց զէմբին վրայ, որոնք անհպելի մնալ պիտի

ուզէին առանձնակ իրենց բնկողմանումին մէջ:

Առաւօտ է արդէն. ու երկնային դարպասոցը հրամեշտ տուած է լճակին:

Հիմա մենաւոր տնակն է, որ իր բաց պատուհաններէն կը նայի անոր հայելիին, զէպի ուր կը հակին, ու կը հոսին, երկիւղած լըջութեամբ մը. ծառերու վարածքն ու արտասուող առ իններու արցունքները, լճակին շիկնատ երեսը լուալու համար:

Բայց հոն, տնակին պատշգամբին վրայ կենդանի ծաղկեփունջ մը կայ. ազնւակ մը մօրը գրկին մէջ: Անոնք բնութեան եւ առաւօտներու զարթնումը կ'երկրագոհեն, թերեւս անզգալարար ու անզխաւիցօրէն, լճակին առջեւ:

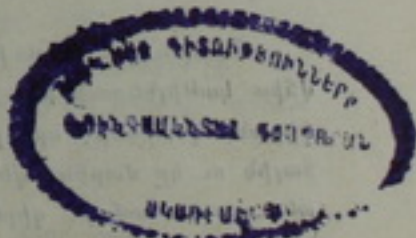
Ահ, շիկահեր խաղաղներով փնջումը հրեշտակի մը գլուխն է այդ պզտիկին գլուխը. սխալմամբ երկրի վրայ մտնուած, երբ առտուածներու փաղանգը խոյս տուած էր աշխարհի օթեւաններէն, մարդկութեան անպակասութիւններէն դարհուրած: Միաժամի հիւսկէններէն փոխ տանուած իր ոսկի ծածկերը լուսապտակ մը կը շինէին իր ամբիժ ճակատին շուրջ, որուն ծուանել կորրնթարդը մարտը էր ու սպիտակափառ բաժախալի մը նման: Ակնակապիճները իրենց մէջ կը կրէին, իրբեւ աչք, երկու վճիռ գմբախտներ, երկնազոյն շափիղդանքէ աւելի կապոյտ ու անարատ, որոնց մէջ երկինքի բոլոր լոյսերն էին խտացած, ցոլացքներու համար կարծես, ազամոզ ամբոխներու աչքին, դրախտներու անմահ երազներուն յիշատակները:

Դաշնակաւոր համեմատութեամբ իրարմէ անառնմանօրէն միմեկին դիմադրող իր կապոյտները — վերը սփռուող երկինքը, նուրբ փարներէն զնայմանուած լճակը, եւ ոսկեզանգուր ծառերով շրջապակուած աւերը պզտիկին — բնութեան միեւնոյն անկիւնին մէջ, ու փոխքան ազուցուած իրարու, զիս կը գնէին խորհրդաւոր անելի մը մէջ, ու ալ չէի կրնար նշողորդ զննել զանոնցմէ աւելի լաւ կը ցոլացրնէր հոյակերարուած ու կենդանի բնութեան աստուածացումին խորհուրդը:

Եւ անա քառասոյին մտալիկումներուս մանուածներուն

մէջէն կը տեսնէի, հիացիկ ազգութեամբ մը, որ մայրը անմանառաց արրջիւրով մը կը համբուրէր մանուկին աչքերը, աւելի հոն տեսնելով սերունդները մշտնջենաւորող աստուծոյ մը ներկայութիւնը, եւ որոնց մէջ կը հաւատար տեսնել գեղեցկութիւններու, խորհուրդներու, երկիրներու պաշտամունքներու, սէրներու սեղանները: Այլ կը հաւատամ հիմա, թէ ամեն մօր մէջ, Տիրամայր մը կ'ապրի ու մարգարէ մը միանգամայն, որ իր սրտին խորը կ'ապրեցընէ աստուածեան գեղեցկութիւններու արուեստաւորութիւնն ու գիտութիւնը:

Տեսիլը հոտ, լճակի եզերքին վրայ, կը դառնար կ'ըլլար ինծի համար, ապրող ու կենդանի երկիր մը, զոր կը զիտեմ հիացումիս արցունքներուն մէջէն: Եւ ա՛յլ կը մտնամ պահ մը, թէ մենաւոր այդ կայրին մէջ, ու տաճարապետ այդ տնակին մօտ, ուր տարեր էին զիս իմ Թափառականի քայլերս, զարաւորութիւնն իսկ էի, եթէ կ'ուզէր, տգեղ վրիպակն իսկ էի բնութեան աստուածաշունչ գրքին այդ գեղեցիկ էջին վրայ: Եւ զազափարներու ալ զարաւորութեամբ կը դիտէի այդ կապոյտ երրորդութիւնը, երկիւղած եւ քաբեպաշտիկ հաւատովը այն բուրմերուն, որոնք իբրեւ հաքազատ զաւակները Մայր - Բնութեան, դարեր ամբողջ իրենց մեհեաններու սեղաններուն վրայ ծխեցին խունկի ու հալուէի բուրումները եւ ուր բնութեան գիրքէն ու գիցուհիներէն առաջ իրենք արբեցան սրբական զինեմներու (libation) դաշխութաններէն հոտոգ ոգելից ու կարմիր կայլակներէն:

Մ Ե Ղ ՈՒ Ն Կ Ը Խ Ա Յ Յ Է

ՊԱՐՏԷԶԻՆ մէջն ենք:

Պզտիկները թուփէ թուփ կը վազվազեն հրճուանուշ ոգեւորութեամբ մը, որ զիրենք մրցանքի կը դնէ նախշուն թիւեանիկներուն հետ: Վազրի միջոցին ձիւնի հիւսկէններով մարգարտած իրենց կարճ շրջագոյնները կ'ուռին, կը զոգանան, եւ ածուէ ածու, թուփէ թուփ իրենց թռչկոտումներուն, վարդի ճիւղերը մերթ անոնց կը կառչին, եւ փուշէ համրոյրներ կուտան ճերմակ մուսլինէ վտաւակներու շրջաններուն:

Կը վազեն չ'ապրուած անմահութիւններու տարփանքէն տարուած, ածունները եզերող խճուղիներէն, ու դիտողը այնպէս պիտի կարծէր, թէ այդ պզտիկներն էին կանանչ ու ծաղկազարդ բուրստատներ հոտաւետող ծաղիկները:

Շատրուանը, արեւին հետ եղբայրացած, իր ջրացայտի վճիտ կաթիլներուն մէջ կը հիստէ նոր նոր գոյներ, նոր նոր ծիրանի գօտիներ, որոնք, բիշ մը վար, աւազանին մէջ կը հալին ու կը մտրին, վերէն անձրեւող նոր ծիածաններուն տեղ տալու համար, զիրենք հիւրընկալող հեղուկ անկողիններուն մէջ, մինչեւ որ արեւը քնանայ, եւ շատրուանը յոգնի իր երփնահոտ արցունքներէն:

Վագրերուն կը յաջորդէ մանկունակ պարը:

Պզտիկ աղջիկները ներմակ՝ օղակ մ'են շինած աւազանին շուրջ, ու կը պարեն: Կը պարեն, իրենց մանկական երգերուն ելեւէջերուն վրայ կշռորդելով, փորձ պարուհիներու պէս, իրենց քայլափոխներն ու մարմինի ճկուն Սերուհները: Անոնց պարերգին կը ձայնակցին բզզիւնք մեղունքուն, որոնք սուր Յռիչքով մը Յառէ Յառ կը սուրան, եւ միօրինակ երգը ժմակներուն, որոնք իրենց պատեաններուն մէջ Յաղուած, ճպուռներու անփոյթ, անհոգ անտարբերութիւնը կը ցնծերգեն:

Պզտիկները մինակ չեն իրենց պարի զգլխումներուն մէջ: Մրցումը կը շարունակուի հոս ալ. Յիմեռնիկները հիտ կուգան շրջուոր, անոնց զլխուն վերեւ, եւ իրենց լուսամասփանց Սեւերով կենդանի դրասանգներ կը հիսեն այդ պզտիկ Սէրերու ճակատին, անմահներու սահմանուած լուսապսակի մը պէս:

Տեսէք սա կանխազարթ պարուհիներուն դարձքը, ճապուկ կայծերը իրենց մանտրտիկ ոտներուն, ու իրենց ճայթալիք խնդուրը շատրուանին շուրջ, օղակը, Սուխ, խաբտեաշ ու շէկ գեղեցկութիւններու, սիրուն շարագրութիւնը անոնց խմբանկարին. գլուխներ, մէկմէկու ուսին հակած, մարգարտաշար համբիշի մը պէս, զոր դողդղալով պիտի կտէիր: Եւ պիտի տարուէիր հաւատալու, թէ անոնց նորաբոյս մարմինները զրկող ծովափրփուրէ շրջադեպտները Սեւերն են անոնց, որոնցմով աւելի կը Սռչտին բան կը պարեն նման պարաւղի Յիմեռնիկներուն:

Բայց ստուգիւ, ի՞նչ են անոնք, այդ պզտիկ, ամբիծ աղջնակները. արեւի ոսկեճամուկ ճառագայթներու սանդուխէն վար իջած երկնային եղին՞ք թէ շողաթեւ Յիմեռնիկներ, որոնք մարմին առած են, իրենց սպիտակ ամբռու-

Քիւններուն մէջ բխրեղացնելու համար սերունդներու պատկառած հարսներուն տարափաստնչիկ խորհրդատրութիւնը:

Այլ յոգնեցան իրենց մանրիկ տատիկները, եւ հիմա իրենց մորթին մէջ կ'զգան հանգիստին ծառաւը: Եւ ի՞նչ բընական օճոց իրենց համար, բան մայրական զիրկը, որ, այլամերժօրէն բաց կը մնայ շարունակ գաւկի մը սիրուն զբոյլաբը հանգչեցնելու համար: Կը մրափեն անոնք մշիկ, անուշ երազներու ոտկի թափին վրայ, ներանմանայ անդորրին մէջ սպրեւելու համար իրենց ճերմակ պարերուն անուրջը: Բայց բունի անդորրը երկար չտեսեր անոնց համար: Բնութիւն ու պարտէզ զիրենք կ'առնէին, որք չթողլու համար Քիւններէնք, որոնք իրենց մեծ բոյրերուն բացակայութիւնը կ'ոգնկոչեն:

Օրուան վերջապահին, երբ ալ մեկնումի ժամը կը հնչէ, պզտիկ աղջիկները կ'արշաւեն վարդի ծուփերուն վրայ, անոնցմէ՛ ծաղկաբաղ մ'ընելու, իրենց մայրերուն հետ: Գըզտիկներէ մէկուն Պաթիկը հազիւ երկարած վարդի կոկոնին, ահա սուր աղաղակ մ'է որ կը փրթի: Անոր վարդարոյր մատն էր խայթած մեղուն:

Հէ՛ր պզտիկ, առաջին անգամն էր Սերեւս, որ ան կ'զգար կեանքին տառապանքը, ցաւին ամբողջ սարսուռը իր միտին խորը: Ու դեռ կեանքի պտտրանքներուն, եւ աշխարհի վրայ իր կատարելիք դերին անտեղեակ, իր ցաւի անդոհին մէջ չէր կրնար երեւակայել, թէ օր մը, աշխարհիկ բանաստեղծ մը՝ Regnier, իր ցաւը պիտի սիրերգէր տաբանի մը սողներուն մէջ.

Մաղիկ ժողոված ատեն Սէրը դիւրագգած

Դիպումս իմ իրեւ տրդիւնք, խայթն զգաց

Մեղուի մը, սիրուն վարդին մէջ թաքնած:

Անմիջապէս լաց ու կոծով ան գնաց
 Աստղիկին մօտ ըսելու. — Մայր, իրաւ որ
 Կը մեռնի՞մ, զիս խայթեց իժ մը Թեւաւոր,
 Իժ, բայց մարդիկ մեզու անուն տան անոր,
 Ալ չեմ ապրիր, Մայր, կը մեռնիմ վիրաւոր:
 — Զաւա՛կս, եթէ կը պատճառէ մեզուին խայթ,
 Ըսաւ Աստղիկ, բեզ ա՛յնքան ցաւ ու խղիւղիւթ,
 Դուն ո՛րպիսի վիշտ պատճառես հէք մարդուն,
 Որուն սիրտը վիրաւորես, ծակես դուն:

Կեանքն այսպէս է միշտ տարիներու բոլոր հանգրուան-
 ներուն վրայ: Դարերու յաւիտենականութեան մէջէն անոք
 ժնուրի պիտի բալեն հասոյրներն ու լացերը, ժպիտներն ու
 կոծերը, արտունջներն ու գոհացումները, սէրերն ու վէր-
 քերը: Ու միշտ պիտի գտնուի բանաստեղծ մը, որ օրօրոցին
 բովն ի վեր, կամ հիւանդի մը սնարին մօտ պիտի երգէ
 Մեղուին ու Սէրին նուիրական հեքեաթները:

ԱՒԵՐՈՒԱԾ ՏԱՃԱՐՆԵՐԸ

ԴԻՄԱԿԱՒՈՐՆԵՐՈՒ, պերճաշուր կեղծաւորներու քառասային անցուկարծ մը փողոցներուն մէջ, ընդհանրացած պոռնիկ զիմայեղումներ, սնանկ հոգիներու լորձնուտ ուրացումներ, տեսք մը՝ մեռելաբոյր մեկուսացումներու, ուր սրբութիւնները կ'արգելափակուին, տեսակ մը մարդատեսցումեան կ'առաջնորդեն զիս: Վաղընչուց ծափողջոնուած առաքինութիւնները ուրիշ բան չեն հիմա, եթէ ո'չ գործադրութիւնը վրիպած կամ չհամարձակուած մօլութիւններ: Ամեն սիրաչարիքին յղութիւնն ունի, եւ ամեն աւք կը տառապի մեղքերու երկունքէն: Հիմա, Պատիւի մեհեանէն դէպի Առաքինութեան եւ Բարեկամութեան տաճարներն երկարող արահետները, ուրկէ երբեմն մարդիկ ծնկաշոք կը յառաջանային, անհետացած են փուշերու տակ, եւ քանդուած են անոնց մեհեաններն ու տաճարները: Այլ չեմ իսկ ուզեր կանգ առնուլ անոնց արձաններուն առջեւ, որոնք հիմա մարմարէ կմախքներն են փոշիացած աստուածներու, որոնց անմահութեան մեռելոյթը կը տօնախմբուի հիմա, փառաբանութեան փոխարէն լորուստներ ցոփեղբելով:

Կը թողում, որ խորհրդապաշտի ըմբոստ քայլերս զիս առաջնորդեն դէպի կոյս անտառները, որոնց նուիրական լուսնիւնք չէ՝ խզուած ուրացումի այն զաւաճան օրերէն ի վեր, երբ մարդիկ դադրեցան իրենց ցայգատօները խրախմանելէ հինաւուրց ծառերու ստուերներուն տակ: Ինչովէպ բանաստեղծներ ը-

սած էին մեզի, թէ անտառին խորք կառուցուած էր Բարեկամութեան հոյակերտ տաճարը:

Հասարակ մահկանացուներու բայլերուն առջեւ մոլորանք մը վերապահուած կայ անտառին կանանչ բուրդներուն մէջ: Ամեն քայլափոխից կ'ողջունես դարաւոր ծառերու ինկած կոճղերը, զոր կը շրջապատէ բուսական նոր սերունդ մը, մեռած հանիի մը դիակը ծաղկազարդելու համար: Թաւախիտ ռոտեր, իրարու շաղապատուած, կը փակեն վերէն հոսող լոյսերու եւ ճառագայթներու մուտքը, Յողով որ նորածիլ արմատներ աճին ու աճին իրենց ծնունդին զաւտները պահելով յաջողկոտ եւ շնացող աչքերէ: Ինքնատիպ արարչագործութիւն մը, որուն վրայ չես տեսներ մարդկութեան նենգամէտ աւերումներուն հետքերը, հողին մայրենի արգանդէն բարձրուէչ կը ծառանայ, հրաշափառ կեանքի մը իրրեւ ջրացիկ վերջած նացումիւնը: Հոս ամեն ծառ աստուած մըն է, եւ սեղան մը աստուածներու, որոնք փեղկերբի Faune ու Flore ծաղկազարդեցին: Անոնց կազմած հասաւէտ ու կենդանի պտկները բոյներն են բիւրեւանց Յուշուններու, որոնք իրենց մեղեդիներով կ'օրօրեն անտառին ինքնաբաւ եւ պատկառազգու մեկուսացումը, անոր լինելութեան եւ անընդհատ աճումին խորհուրդը:

Ի զո՛ւր կ'ողկոչեմ անտառին մեռնող աստուածները, Պաները, ինկած ծառերու բուններէն. անոնք չեն լսեր աղերսանքս ու բան մը չեն խօսիր ինծի: Տերեւներն ու ծաղիկները իրենց սոնական կանանչ, երփներանգ թաւիշէ շաղկնին հագած կը խօսին ու կ'երգեն, բայց ես չիրենք, ու անոնք զիս չեն հասկնար: Միայն կը տեսնեմ, որ մատաղ կոկոնները իմ զարգափներէս կիտախուփ աչքերնին բացած կը նային ինծի, մասնաւոր զարմացումով մը, չկրնալով մեկնել իմ ներկայութիւն իրենց դիւթական պալատներուն մէջ: Ո՛վ գիտէ, թերեւս անոնք զիս կը կարծէին իրենց անծանօթ օտարօտի աստուած մը, ու իրենց աչքերը կը փակէին նորէն, չտեսնելու համար, հաւանաբար, ուղեկորոյս, մոլորած աստուծոյ մը խարխափը իրենց մեհեաններուն մէջ:

Յողճած բայերս պահ մը կանգ կ'առնուն ղիթական աղբիւրի մը վերեւ, երկուորեակ բոյր մը Սիկիրեան Ակա-
սիէն ի, որուն վրայ երբեմն մարդիկ իրենց հաւատարմու-
թեան երդումները կ'ախտաւորուէին, եւ որուն գլուխը, դա-
րեր առաջ, սրբազան պշտանքներ, նուիրական հեշտանքներ
բմբռնանային հաւատաւոր ամբիսներուն: Աղբիւրին նա-
կացները կ'երգեն, եւ ամբողջ անտառէն ծառանուշները
սաղմոսերգով մը կը փոխարինեն անոնց նուագերգութիւնը, եւ
այդ օրհներգութիւններու հանդիսաւոր պահուն, անտառին
ծառերն ամբողջ կը խմածքին պահ մը, կրօնական խորհրդ-
դազգածութեամբ, ողջունելու համար փոթորիկներու աստու-
ծոյն անցրը:

Աղեցի pantarbe մը բլլալ, առասպելական ոսկեգլուտ
բարբ, այդ անտառին մէջ, իրբեւ ոսկի զանակներ ինծի
բաշխու համար, բարեկամութեան տաճարն ու անդրին, ո-
րուն ի խնդիր կը թափառուի հոգիս: Կը տնչայի վայր-
կեան մը առաջ ծնրադրել անոր կոյս անդրին, որուն ալա-
պատդիւ լանջքին, ու նունաճղիկները պտակաւոր ճակտին
վրայ նշանակուած էին բարեկամութիւնը խորհրդանշող ամառ
ու ձմեռ, մահ ու կենսւմ, մօտէն ու հեռուէն բառերը:
Ալբերս բան մը չեն տեսներ ստուերներուն մէջ, արդեօք ա-
նո՞ր համար, որ այդ աստուածը խոյս տուած էր իր քրքմա-
զօծ պատուանդանէն, երբ մարդկութիւնն ուրաջաւ ընկերա-
կան առաքինութիւնները, երբ «չարերը՝ մեղսակիցներ, հեշ-
տատէրները՝ ցոփրեկներ . . . իշխանները՝ հացկատակներ»
փնտռեցին միայն, եւ բարեկամի տը ծարաւը չզգացնեցաւ
մարդու մը կողմէն:

'Էէպի ս՛ուր կը բալեմ թափառական, ուղեկորոյս, ծա-
ռերու զիտախիւ փապուղիներէն, եւ երբէ՞ն ի վեր, չեմ
զիտեր: Օրերու եւ տարիներու դարձքին յիշատակը կորուսեր
եմ, բանի որ անտառին խորը չէր պայծառագրուեր արեւին
ոսկի ժամացոյցը: Մերոյթին ճակատիս վրայ գծած ակօսները
եւ մկանուններուս մէջ հոսեցուցած թուլութիւնը միայն կը
զգացնէին ինծի դարերու անցրը հոգիս վրայէն...: Յան-

կարծ ինքզինքս դէմ յանգիման կը գտնեմ, ծառերու անփառունակ գերեզմանի մը մէջ, տաճարի մը աւերակներուն, որուն խոյակներն ու արքանի սիւները ինծի կը յիշեցնէին, ագոտարար, բարեկամութեան երբեմնի մեհեանը: Մեծ մուտքի բարաւորին վրայ բանդակուած ոսկին գունատած էր լուսիններէն, զոր նստելու խոնարհութիւնը շինած էր: Սիւներու մեծարդի մարմարները իրենց պատուանդաններէն զլորած, կը հանգչէին կիսակործան կամարներու տակ, եւ ալ հետք մը չէր մնացած, այդ բարերուն վրայ, այն բարեպաշտիկ համբոյրներէն, զոր բարեկամութեամբ սրբացած, առաքինի շէրթունքներ հոն դրոշմած էին, երջանկութեան ու խանդավառներշնչումներու փոխարինումով մը: Տաճարը զարդարող արուեստին շնորհարանդակ հոյակերտումը մեռե՛ր, փոշիացե՛ր էր ժամանակի հաճայնածախ շունչին տակ: Ու այդ տաճարին բրնձգգեաց մարգարէն ալ մեռեր էր, իր քարոզած հաւատքի աստուծոյն նման, իր ծաղկազարդ թաւիշէ եռոտանիին վրայ:

Ապշահար մարդու մը քնդարձացումով կը դիտեմ աւերակ տաճարները, ու հիմա նորէն դիցապատում բերթողն է որ, կ'ըսէ.

— Փախի՛ր, անտառին գերեզմանած այս ողբալի աւերակոյտէն, փախի՛ր. հոս երբեմնի ներշնչումներու տեղ, հիմա Քունաւոր օժերն է որ կը տուին, եւ ազաւանները կը կռկռան: Որովհետեւ «այսօր բարեկամութեան սեղանները չեն լուսաւորուիր այլեւս զոհարերութիւններու ջահերով, անոր տաճարին կամարները չեն արծազանգեր օրհներգութիւններով: Շատր հալածած է բարեկամութիւնը իր նախկին բնափայլէն, եւ որ իր թափառի հիմա միւս միմակ, լլուած՝ արքունիքներու եւ բոլոր մահկանացու քաղաքներու ժողովուրդներէն, զոր կը յիշեցնէ զգուելի ազահութիւնը: Իրենց հարստութիւնով, ծնունդով ու մեծութեամբ հպարտ այս մարդերէն ո՞վ պիտի հեաաքրբուէր իր աղաղակներուն, ո՞վ պիտի կարեկցէր իր դժբախտութեան, ո՞վ պիտի այցելէր իր մեհեանը»: Փախի՛ր, անտառին գերեզմանած այս ողբալի աւերակոյտէն, եւ մոռցիր հին բարի օրերու ոգեկոչումները, որովհետեւ հին բարի աստուածները մեռած են չգերեզմանած մահերով:

ՋԱՐԵՐՈՒՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Եւ թերթոյր ցոյց կուտայ ինծի վերագարծիս ճամբան։
Տխուր է հոգիս, աւերուած տաճարին նման, որուն
զրացնումենէն կը հեռանամ, զերեզմաններու ոտուերներէն
խուսափող զոգացար անցորդի մը պէս։

Քալուածքս կանգ կ'առնու շարունակ, յոգնածութիւնը
զիս կը տրորէ, ու ոտքերս կ'ընդգլին իրենց վրայ կրելէ
մարմինիս դարսուոր ծանրութիւնը։ Եւ անտառը, իր ծառե-
րու ազուցումներով կ'ազցանէ զիս, իր խածնող ատամնե-
րուն մէջ։

Կ'ընկողմանիմ պահ մը բլուրի մը կուշտը եւ հիստափ
զլուխ երկու օփերուս մէջ գրկած, բուն ճիգով մը կը ջա-
նամ աչքերուս մէջ ժողովել, ջիգերուս, ուղեղիս եւ երեւա-
կայութեանս բոլոր լոյսերը, բիրերուս լուսարձակովը կարենալ
Քափանցելու համար անտառին ցուցադրած խորհրդաւոր կա-
խարզանքին, հեզելու համար գունատը տառերը տիեզերքի
այլ մեկուսացած պատմութեան։

Արբան տկար կը զգամ ինքզինքս, եւ ո՛րքան փոքր այլ
հրէշային մեծութեան սուշեւ, որ միութեան խորհրդաւորու-
թիւնովն է պատանքուած։

Անդրջրհեղեղեան ու նախապատմական տնտառ մը, ան-
համեմատ մեծութեամբ ծառեր, որոնց մէջ շրջագայող կեն-
դանի էակները մէկ մէկ կզգիններ, մէկ մէկ բանակներ կը
Յուին ըլլալ։ Ռազոդի վիթխարի ողկոյցներ, որոնք զմբուխ-

տէ բլուրներու պէզ կը քնանան իրենց ոստերուն վրայ. նա-
րինքներ, որոնք աւելի կը նմանին արեւներու հսկայ ոսկե-
գունդի մը, բան մեր սեղանները զարդարող պտուղին: Իւ-
րաքանչիւր ծաղիկի բաժակ պալատի մը մեծութիւնն ունի,
որուն մէջ կը նիւսեն անտառին հարսները, եւ վարդի Թեր-
թերը կը տարուբերին հսկայ հողմահարի մը պէս, անոնց եր-
ջանիկ բունը սրտելու համար:

Լեռան վայրի աղջիկները, մերկատառ ու մերկալանջ,
իրբու նոր լեվիաթաններ իրենց քայլերուն տակ կը տառա-
լէին դարաւոր ծառեր: Իրենց երգը փռնորիկն լսել էր, մրբ-
կող կոծերու ալեմուռն: մակընթացութիւն մը, կառկապում
մը միափակի բաւերու, որ դեռ չէ յաղաւորուած, եւ որ դո-
ղահար կը սառեցընէ մարդկային միտքը:

Յանկարծ անտառը կը լուսաւորուի: Կը խորհիմ թէ եր-
կինքի աստղերը վար Թափած շրջան մը կ'ընեն անտառի
վայրենի ընդերքին մէջ: Որբա՛ն միամիտ եմ տակայն: Եր-
կինք վերը կը մնար նոյնութեամբ, իր աստղաբոյլ զարդա-
քանքովը, գամուած՝ անհունութեան կապոյտ առաստաղին
վրայ: Ու մեծ կ'ըլլայ զարմանքս, երբ հետզհետէ մօտեցող
լուսաւոր Թափորին մէջէն, կը տեսնեմ հսկայ եւ տիտան
կայծոռ իկները, որոնք իրենց օձանման տառններուն տակէն
այդ լոյսերը կ'անձրեւէին:

Տարբեր դարերու, եւ տարբեր աշխարհի մը հանդիսա-
տեսը կ'ըլլայի հոտ, այդ անտառներուն մէջ, ուրկէ հեազհե-
տէ դուրս պիտի գար կազմակերպուած, մաւղացած ու կա-
տարելագործուելու երազող մարդկութիւնը, տիեզերական բը-
ն շրջումի օմեւաններուն վրայ հիմ նելու համար բազարնե-
րո՞, ապատները, ոստանները, որգոտանները, բազարա-
կրթութիւնները, կրօնները, գիտութիւնները...

Կը շրջապատեն գիւս եւ լեռան հարսները եւ վայրի
աղջիկները միանգամայն. ու գիւս կը ճեռեն իրբու պուրթիկ
մը, զոր դէպի հոտ նետած ըլլային բռնութիւն հովեր, տար-
բեր մոլորակի մը վրայէն: Ապշահար կը նայիմ անոնց, ո-
րոնց բիբերը վառուած դժոխքներու կը նմանին, եւ յօնքերը՝

միամուտիլ ամպերու կամարի մը: Ու կը գգայի թէ յոգնած եմ ճամբորդութենէ եւ վախէ միանգամայն:

Ինծի համար անհասկնալի կը մնային իրենց ունեցները, որոնք վիճարանութեան, կուխի կը փոխուէին հեազհետէ. բայց կը նշմարէի թէ յերան հարսներուն եւ վայրի աղջիկներուն մէջ մըցում մը կար, բարութեան եւ չարութեան մըցումը, ինծի հետ ունենալիք իրենց վերաբերմունքի մասին ապահովարար:

Նուազած էի, վախերովը այն պակուցումներուն զոր մարդ կ'ունենայ մտքի զաղափարական թափառումներու բնորոշայն վազըն վերջ, ինքզինքը գտնելով տարօրէն երևույթներու ցանցէն բռնուած: Ու երբ ամափումը կը շոյէր այրուող բոյներու, կը գգայի թէ կը բաժնուէի մահուան կարօտին հետ ունեցած գիրկընդխառնում մը, կը վերադառնայի զերեզմաններու տաւնորակ խշտիներէն:

Եւ հիմա, որ զուկացած զատողութիւնս իր սոսկումի կապանքներէն լուծուած, իր բնականոն, նորմալ ուժին է տիրացած, հիմա միայն իմ վերլուծումներուս մէջէն, կ'ըմբռնեմ ու կը հասկընամ զիս զարհուրանքի ենթարկող երազներուս միասիրտ կենսիւնները:

Լերան հարսները իրենց շիկահեր ու հոտաւետ վարսերէն սաթէ թելեր տրամադրեցին, վարդի ու ծաղիկներու փունջեր կապելու ինծի, բայց վայրի աղջիկները յափշտակեցին այդ թելի թելերը, իրենց աղեկատին համար, եւ թողուցին որ տարադնեն հոգերը ինծի նուիրուած այդ ծաղիկները:

Լերան հարսները իրենց աչքերէն լոյսեր փոխ առին, կեանքիս խաւարը ճառագայթելու համար. բայց վայրի աղջիկները գինեմոլի մը անյազութեամբ այդ լոյսերը խմեցին, թողով որ խաւարը դազադի մը պէս շրջըրկէ զիս:

Լերան հարսները իրենց աղուամազը թփուեցին հանգիստի ու երանութեան անկողին մը պատրաստելու համար, բայց վայրի աղջիկները այդ աղուամազերէն նետոսի պատմուճան մը կարեցին ցաւատանջ մարմինիս այրումին համար:

Լերան հարսները ծաղկազարդ բուրումներէն թելեր փոխ

առին ծիրանի առիզած մը հիւսելու համար զնգնուած մերկութեանս, բայց վայրի աղջիկները յափշտակեցին այդ Յելքը եւ տարդոստայնով պատանք մը ուստայանկեցին ինծի համար:

Էրան հարսները ուրցերէ եւ յամիկներէ ծաղկեփռչիներ հաւաքեցին, անմահութեան զոգացուցիչ նետկարը հրամցընելու համար պապական շրթներուս, բայց վայրի աղջիկները իրենց ստիւններուն ամբողջ թոյնը քամեցին ինծի հրամցուելիք բաժակին մէջ, իմ գալտումներուս հրճուանքովը արբեւալու համար:

Ու հոտ այդ վայրենի գօտնմարտին իսկ, կը տեսնէի, Թէ չարերը յաջողած էին մարդկային բնաշրջութեան ամենաստորին սանդխամատնուն վրայ, ու հիմա այլ եւս չեմ զարմանար, Թէ ի՛նչպէս, յաղաքակրթութիւն կոչուած աղմուտին, աղբանոցին մէջ, առհասարակ ընդունակութիւններու յաջորդական յաճախադատումով, դեռ չարերն են որ կը յաջողին, եւ անիրաւութեան, վատութեան դրօշները, մարտիրոսներու արիւնին մէջ թաթխուած, կը ծածանին արդարութեան ու բարութեան կիսաւարտ տաճարներուն դարաւոր աւերակներուն վրայ:

ԲԶԷԶ - ՄԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆԸ

(E S C A R B O T)

ԱՆՏԱՌԻՆ խորը ապրած ստրտափի վայրկեաններէս յետոյ, վայրի աղջիկները բարի եղան գոնէ ճամբայ բանալու կ'ըստ բայերուս առջեւ, վերջ մը տալու համար իմ Քափառ-կոտ մոլորումներուս, եւ դառնալու համար դէպի մեր աշխարհը, ուր ստորնաքարչ մարդկութիւնը կ'ապրի ու կը դաւաճանէ:

Աչքերս կորուսեր են, անտառներու մոթ գերեզմանին մէջ, լոյսին նայելու իրենց կարողութիւնը: Արեւին ճառագայթները կ'առողանեն բիրբրս, նոյն իսկ փակ յոներուս տակ, իրենց այրող ցնցողումներով: Օրն ի բուն ընդարմացած կը մնամ փոշեթափա ճամբուն եզերքը, ու կը զգամ միայն թէ բեռնակիր կառքեր կ'անցողաքծին, թէ մարդիկ կը ծաղրեն իմ Քալթալած հիգուֆիւնս: Բայց եթէ գիտնային զարմանահրաշ Քափառումները մտքիս, եթէ գիտնային **դարձնոր** ի մը (revenant) երկիւղաբեկ սրանչանքներս, հոգիս **Փիլմ** ին վրայ տեսագրուած հրեշապատում գրոյցները ապրուած սկզբնակ կեանքերուն, եթէ գիտնային աչքերուս գերեզմանին մէջ ապրող արեւներուն հրաշալիքը, օ՜հ, Քերեսս պիտի շրջապատէին զիս իր աստուածներէն ու քուրմերէն Քափուր խորանի մը պէս, որուն վրայ դեռ կ'ապրին հեռաւոր յիշատակներու, դարաւոր պաշտամունքներու աղօտափայլ կիսալոյսերը:

Եւ զիս յուռումքի մը, բժժանքի մը պէս իրենց ծոցը պիտի պահէին:

Հազիւ կրնամ աչքերս բանալ իրիկնադէմին, երբ արդէն լուսինը իր Շաստղագարոյ մուշտակը՝ հագած ման կուզար երկնքի Պատերաթմին վրայ, լսելի ընելու համար մեզի իր լուռ մենախօսութիւնը, իր կաթնաթոյր րմերգը:

Կը զգամ թէ նորէն կ'ապրիմ, յոգնատանջ մարդերուն պէս, որոնց երջանկութիւնը երազներու, տենջանքներու, յոսերու կծիկ մըն է լուկ, զոր Պանդորեան տուփի մը պէս կը պահեն իրենց քրտնաթոր տառապանքը ապրած պահերուն:

Ուշադրութիւնս կ'երկարի դէպի բզէզներուն աշխատանքը:

Ի՞նչ են այդ հասարակաց ճամբաներու գործաւորները, որ կը շարժին, պատկառելի լրջուցեամբ մը, իրենց սեւ փիլոնը հագած:

Անոնք աղբամաւրներն են բանուկ ճամբաներուն, եւ իրենց կեանքը, իրենց տունն ու սնունդը, այդ աշխատանքը, այդ քրիքներն ու կռուիներն են:

Բզէզներէ իւրաքանչիւրը իր բաժինը ունի. կը կիսեն իրարու մէջ, չմարտուած հատիկներու այդ ազտատ խմորը, եւ իւրաքանչիւրը կը սկսի գործի: Մասերու կը բաժնեն զանոնք, եւ իւրաքանչիւրը, իր կեռ ու սեւ թաթերով այդ ազտատութիւններէն կը պատրաստէ գնդակ մը, զայն իր բոյնը, իր շտեմարանը փոխադրելու համար, իրենւ ձմրան պաշար:

Տեսէք իր տատանքը ճամբու երկայնքին վրայ: Իր մկանային բոլոր ոյժը, իր միջատի ուղեղին բոլոր խելքը կեդրոնացուցած է իր թաթերուն վրայ, որոնք կառչած կը մնան գնդակին, ինչպէս երկուսուսարդի մը թեւերը իր սիրուհիի վըզին: Ու գնդակը կը թաւալի, կը յառաջանայ թաթերու մղումէն: Հազար շարժումներ կ'ընէ բզէզը, դիրքեր կը փոխէ, ճամբուն երկայնքին վրայ, փռչիներու գիրկը, ճիշտ այն գործաւորներուն պէս, որոնք նուրիական լեռներէն վիթխարի քարեր փոխադրեցին Եգիպտոսի անապատներուն մէջ կանգնելու համար ընծայացուներու (initié) նախափորձութեան սահ-

մանուած բարոյները: Եւ ի՞նչ ճարտարութիւն եւ ուղղագիտական ի՞նչ դարձուածք բլրակի մը, հողի գուղձի մը կողքին: Բզէզը իր մէկ ծամով կը կառչի խոտի մը արմատին, եւ միւսներով պինդ գրկած ապաւանէ զնոսկը, կը կծկուի, թռնածիգներ կ'ընէ, տիտանի մը երեսայնք կ'առնու, իր գետնաբարձ զանաճութեանը մէջ, եւ զէպի վեր կը վարէ իր քեռը: Եւ այս աշխատանքը կ'ընէ անընդհատ, անդադար, որչափ ատեն եղանակն է աշխատութեան, որչափ ատեն պէտք կը զգայ իր կենսանիւթին, որչափ ատեն չնն հնչած աշնան ու ձմրան հանգիստի, ընդարմացումի ժամերը, որչափ ատեն դեռ տեղ կայ իր գարշաբոյր բոյնին, իր աղտոտ շտեմարաններուն մէջ: Ո՛չ խօսք ունին եւ ո՛չ երգ. գեղեցկութիւն մը չ'կայ իրենց զազիր մարմինին վրայ, որ սրաշողուած ապաւանութիւններու եւ յօժարակրօւած փտութեան մը զգուելի զոյութիւնը կ'ապրեցընէ:

Կը դիտեմ զիրենք, այդ բզէզները, բայց կը զգամ, թէ մտածումներս այլուր կը թառին: Կը տարուիմ խորհելու. Եւ ասոնք եղած ըլլան մարդկութեան նախատարբերը (protoplasmic), մարդկութեան նախահայրերը: Աշխատանքի նոյնութիւն մը կայ բզէզին ու մարդկութեան համար, հանգիստութիւն մը տատումի եւ նպատակներու միջեւ:

Աշխատօրի ու քաղաքակրթութեան փոշիներուն մէջ քաւալչոր մարդկութիւնն ալ գործաւորն է հասարակաց բանուկ ճամբաներու, եւ որ աղքատաւորի մը դերը կը կատարէ այն օրէն ի վեր, երբ անիկա կործնուց իր դիցական պատուանդանը, եւ իր ազնուատենչ մեծութիւններու զիտակցութիւնը:

Դիտեցէք ուր որ կ'ուզէք, ամենուրեք աշխատանք մը կայ տենդապին. կատաղի մրցակցութիւն մը աղտաբոյր ախորժակներու, ուր կրքերը կը ջրվէժին, ուր կոյամարտը դիւային խոյանքներ կ'առնու մոլեգին, ուր շահերը դիւար կ'արմրկահարեն, ուր գեղեցկութիւնները կը սղծուին, ուր հոգիներու լուսաւոր զգլխումները կը շիջին, ուր սրտմաշուրք կուլայ եւ կուրծքերը կը հեծեն, որպէս զի բզէզ - մարդը ապաւանի գնդակ մը առնի փոխադրէ իր գարշաբոյր աղտոտ շտեմարանին մէջ:

Այլ ի՞նչ փոյթ մարդկութեան համար, լոյսերու կիտուածները, գաղափարական վերելքները, զեղեցկութեան ստեղծագործ խոյանքները, բարութեան ժպիտները, արդարութեան տաճարացումները, սիրոյ անապակ արքունցումները. ի՞նչ փոյթ իրեն, այս ամենը: Մարդկութիւնը չուզեր մօտիկ նուիրումի, մխիթարութեան, դիցարկումեան անկոխ արտահանքուն, որչափ ալ ստուարկուած ըլլան անոնք անմահութիւններով, որչափ ալ շրջադառնուած ըլլան անոնք յաղթանակի ծաղկեպսակներով: Մարդկութիւնը չի մօտիր անոնց, այդ կաճաններուն, որչափ ալ իրենց զիկզակները շինող բարձունքներու ստինքներէն մխիթարութեան եւ զոհացումի կամեադրիւններ հոսին: Ան կը մնայ հասարակաց թանուկ ձափրանքուն վրայ, նոր ապուստէ զնդակ մը աւելի շինելու փոխադրել կարենալու համար իր թոյնը, աշխարհի հսկայ կոյանոցներու մէջէն:

Երկու տղեղ մրցորդներ կեանքի թանուկ ձափրանքուն վրայ, թզէզն ու մարզը:

ԵՐԱԶ ՄԸ՝ ԵՐԱԶԻՍ ՍԷՋ

ԱՆՈՒՐՋՆԵՐՈՒ պատանու՜ Յուշկապարիկը զիս իր ծի-
ածանէ թեւերուն մէջ գրկած, շա՛տ շա՛տ հեռուները տարած
էր, մինչեւ անձանթ թարթումիւններու խելայեղող կտտա-
րները, ուր մարդ այլ կես օտարական մըն է մեր երկրին:

Ապշահար, կը գիտեմ տեսլերեւոյթները:

Նոր հորիզոններէ բղխող արեւի նոր կիտուածներ կա-
պոյտ մարգերու ճակտին, ու լազուարթ ամպերու խշտիներուն
մէջ, լոյսերու նոր բիրենդացումներ, պրիմալիի նոր ընկրե-
կումներ, պենկախան հրթիռներու անձառնում պարախմբում
մը բիրեքանդ ու բազմագոյն, ցրտուն, մշտափոփոխ, մշտա-
գեղ ու ցոլացիկ: Ատողերու բոյլեր, որոնք կենդանի էակնե-
րու պէս կ'երգեն ու կը բարբոտին:

Տարբեր աշխարհի մը տարբեր երեւոյթները ամենքն ալ:
«Նոր աշխարհ, նոր ծաղիկներ, ինչպէս պիտի բւեր Հայնէ,
նոր ծաղիկներ, նոր բուրմունք!»: »

Մահկանացու հետքեր զես ակոսած չեն այդ դալարինե-
րուն թաւիշը, ուր պարիկներու թեթեւանեմ գնացքը կը պա-
րէր եթերային պարր անդենի ոգիներուն, որոնք իրենց լոյսի
պալատներէն իրենց ժպտներուն մինչազր միայն կը ցնցու-
ղէին ենթալուսնային արարածներուս սղորմելի հիզումեանը
զրայ:

Դեղձանիկներ ամենքն ալ, կամ **հոշիպրի**ներ, ծաղկած
կեռասենիներու ճերմակ քաժակներուն մէջ:

Լոյսի ամեն շամանդադ, ամեն բոյլ ու մանրափոշի բա-
նակ մըն էր միլիոնաւոր էակներու, որոնք անգիտակ գուցէ
մեր ազկազկ գոյութեան, մեր մարմնի տառապանքներուն,
մեր վէրքերուն ու վիշտերուն, իրենց ԼՅԼԵՐԱՅԻՆ մերկու-
թեամբը հրաշտփող, ու արբշխ կապոյտ արշալոյսներու նեկ-
տարէն, իրենց գերերկրային գինովութիւնը կ'անմահացընէին
«դրախտի տալիներուն» յաճախանքովը օրօրուն, մեզի ան-
ծանօթ ազնեական «արեւներու արիւնը» ձծնելով:

Հարբշի՛ռ, անցեալ դարերու զարթնումին, եւ ապագայ
յուխտեաններու լուսեղէն հոլովոյթներուն հանդիսատես, կը
մտնում անանձնաւոր հիւլէի տաճանաւորութիւնս, եւ երազ-
ներու դշխոյին յենած, կ'ապրիմ անգիշեր ու անպարփակ
երջանիկ միփրներուն, թռչող վայրկեանի մը անմահութեան
անսահմանութիւնները...

Նոր երազ մը, սակայն, երազիս մէջ կը տակնուվրայէ
հոգիս:

Իրնակ եմ, միա - մինակ, տեսլութեան խռովէն դողդո-
ջուն: Յանկարծ կը տեսնեմ սեւաչուի գեղութի մը, որ իր
մուսլինէ վերարկուին մէջ փաթնուած, զաւարտադրի (danse
serpentine) կշռորդուած քայներով կը մօտենայ ինծի: Կրգ-
զամ կուրծքիս վրայ անոր գիրկընդխառնումը: Բայց, ահա
յանկարծ, ա'ն մոզական շրջափոխումով մը կը մերկանայ իր-
մէն գեղեցկութեան ծովութիւնը: Օ՛հ, ջգջիկ մըն է, ա'յն-
բան խոշոր, զոր հազիւ անդունդներու գիշերները կրնան
սաղմնաւորել ու ծնիլ: Տեսրը զարշանք կը սրտանալէ ինծի,
եւ զգուանք՝ իր հոգումը: Բայց ա'ն, անտարբեր իմ յուզում-
ներուս, կը բաժն, սրտիս տաճարի խորաններէն սէրերուս
ակերբ, յուզում ներս, ինքնամատուցում ներսուս եւ սրտատու-
մներուս արմատները: «Ես, կ'րտէ ջգջիկը, հիւանդութիւնները
բուժող բժշկապետն եմ: Քու մէջց ջամբեցուցի տառապանքի
ազրիւրները, ստեղծագործելու համար, անոնց տեղ, անտար-
բեր կրականութիւններու (pathétique) անկողինը: Այդ սէրե-
րը, զոր զօւր սրտազան կը գտանիք, կատաղի ջանկութիւն-
ներու վրայ նետուած պատմութեաններ են միայն, առաքինու-

Յեան պիտակներ մոլումեան հազցուած: Կը տատապիր, որովհետեւ կը սիրէր: Հիմա այլ եւս տատապանքին տկր ցամբած է թաւ մէջդ, որովհետեւ թաւ սէրերդ խմեցի, ազրուկի մը պէս, որ ապականած արիւնը կը ծծէ: Գնա՛, ու սակէ վերջ, տանէն երջանիկը պիտի բլլաս, մահկանացուներու աշխարհին մէջ: Եւ

Ջոշիկին հետացումով տապանարարի մը ծանրութիւնը կը վերնաբ վրայէս, բայց ահա մտքմառ շուրջ օղակուած գտայ օմը խորամանկ, որ յակինձ աչքերը ինծի ուղղած, հեզնաժպիտով մը կ'ըսէր.

Շէր սահմաններուն եզերքն ապրող մարդուն վայրկեանը անմահութիւն մըն է. լոյսի յախտեանական օրէնքը, բենէ անկախ, կը գործէ անպարտմ, աշխարհներու բնզմէջէն, վախճանականութեան միեւնոյն սկզբունքով: Ի՞նչ փոյժ քզի հաւատքը, այդ օրէնքին հետ անհաղորդ հիմնովին: Դրախտին մէջ ի՞նչ երեւումս, կեանքի ծառէն պատգամեց պատուիրաններու փտութիւնը, սնտիրք հաւատքին, եւ մարդուն տուտ ինքնաբաւ խնայողութեան զաղանիքը: Հիւլէ մը, տիւեզերական օրէնքի տնխին կողուած, հոս ձգէ հաւատքիդ աւելորդ քնոր, եւ դարձիր ղէպի իջեւանդ, գերեզման կենդանի մեռելներու, համակերպութեամբ սպասելու թաւ կարգիդ, վախճանականութեան միապաղաղ շրջափոխումներու մէջէն: Գիտցիր, թէ կա մըն եւ, լոյսի հաւաքայն մը, անմահութեան մասնիկ մը բլլալու սահմանուած: Գնա՛, կտաքնազերծ, եւ համակերպող սպասումդ պիտի փոխարինէ ինչ որ կորուսիր: Եւ

Ու զեռ կը յուսայի, թէ ոգիներու գումբ պիտի բուռէր զիս, թէ սրտիս ցամբած լճակին մէջ նորէն պիտի անձրեւէր սէրերու տարափը, եւ հաւատքէ թափուր հոգիս նորէն պիտի ազդոսերգէր, վերամբարձ խոյանքով մը, տաճարակրուած հաւատքի մը ալելուները: Բան մը չը գտայ, ու յոյսս ալ վրայ տուի: Բազմաչափ ու բազմաբերան դողոշ մը, իր կոշտ թափերով կը փորէր կուրծքս, պրպտել գտնելու համար Յոյսին արմատները: Մտմեց, ծամե՛ց գտնոն, որոճալով, եւ երբ ալ արմատին հիւնն սպառեցաւ, իր գործը աւարտած զազանի մը ծայնով ըսաւ ինծի,

«Հիմա ա՛յ կրնաս հանգիստ ապրիլ, որովհետև արթուն երազներուդ անդորրը խառնող ջիղ մը չ'մ'նայ քու մէջդ: Յոյսին մէջ ամբարւմ կը փնտաւր, ու կը խորհիւր, Սէ, նոր ստաւառներ պիտի ծագին, հիներուն ստաւած ստաւառները մեղմելու համար: Թարկանքի ստատյաններէ՛ր... Ամեն անգամ երբ արեւուն ծագումը կը տեսնէր, կը խորհիւր, Սէ, հոն է, ձեր տղատումին, ձեր անկեղալութիւններուն սփոփարար մարմնաւորումը: Կը մտնենար, ու ամեն նախ ծագող ստաւառ, «վա՛ղր» կ'ըսէ, ձեզի, ու զուր վաղումն որտարանքներովն է որ կը սնանիւր այսօր: Թարկանքի ա՛յդ երակը ցամբեցուցի քու մէջդ, յոգնատանջ ողբաւմներու խոնջէները խնայած ըլլալու համար քեզի: Վաղումն ու այսօրին մէջ տարբերութիւն չ'կայ, երկուքն ալ միեւնոյն խայծը ունին, ու միեւնոյն խայծը: Ու, մշտախար գերիներ, ողբաւմներու քաղերուն մէջ կը սողար յոյսի պաշտամունքին կաշիւը: Յոյսիդ տաճարը փրա՛ւ, մերկացիր բաճանախաղերի պարեզօտդ, որովհետև ալ մնում է պաշտամունքիդ առարկան, ու զնա՛ն»:

Անոր հետապնդմէն վերջ, աղաչաւորի լալկան աչքերս կ'ուզեմ զէջի լուսինը, որ տակաւ կը մօտի ինծի: Կը դիմադրեմ զինքը իբր տեսարներ հրեշտակօ, իր բոլորով ոսկեաւորփն մէջ մխիթարութիւն մը գտնելու մտածումով: Բայց ան, փոխանակ մխիթարելու զիս, անյազ տգունգի մը պէս կամիլ կամիլ ձծեց աչքերուս լոյսը, եւ երբ հասագայթի ծուէն մըն ալ չ'մ'նայ կոպերուս տակ, չարամիտ զնուկի մը ուրախութեամբ, ձեռքէս բռնած զիս առաջնորդեց մինչեւ մեր աշխարհին տաճանները, եւ մեկնած պահուն բռնու.

«Քնա՛, մութին ծագիկները հոտաւրտալ, բան գիտել ձեր աշխարհին զգուկի տաքականութիւնները, որոնք մարկային մրտով ու արիւնով շաղուումն են: Վառութիւնն ու սգեղութիւնը կ'իշխեն հոն, ձեր աշխարհին մէջ, ուր արդարութիւնն անգամ պտունկացած է, եւ չ'կայ կեանքի դրուագ մը, որ արժանի ըլլայ իր կոչումին: Այդ աշխարհին մէջ թաղաւորները ռճրագործ են, եւ քանակները աւարաւու, Սուլթաններ-

րը շարդարած, գտառարները տառիտ, բանանան խաբարայ, և կրօները՝ աշխատեաւած: Եւ գեղեցկութիւն մը՝ կայ ծաղկած, մարդերու և բնկերութիւններու, կրօններու և պետութիւններու այդ հսկայ ազդեցութիւն վրայ: Տգեղութիւններու, վառութիւններու տեսքը անվախճան մաս մըն է: Փնա՝, խառար գիշերի մը մէջ երջանիկ ազդեցութիւն, վառացի լալով, Թէ անկաշկանդ միտքը բարձրագոյն և մշտագոյն գեղեցկութիւններու, տեսողութեամբ պիտի համազարտուի: Եւ:

Երբ անբջային այս կրկնակ պատրանքներու ցանցէն գերծ, արձնայ, անկողնիս մէջ գեւ երկար տատեն աչքերուս լոյսը, սրտիս սէրն ու հոգիիս հուստըն ու յոյսը մարած կը Թուէին ըլլալ...:

Ու տեսայ Թէ կեանքիս էջերէն ջնջուած էին ամբողջ պատմութիւնները, ամբողջ յիշատակները երկկի ազդեցած տնայնութիւններուն, և անոնց տեղ կը մնային խաբարանչիւր էջի վրայ, միայն լայն ու խոշոր լուսանցքներ, ճեփ ճեփակ, կարմիր երկզնեւով շրջանակուած...:

Տարիներ անցեր են անկէ ի վեր, ու հիմա կը խորհիմ, Թէ անողոր, անհերքելի իրականութեան մը հպանցիկ ցոլացումներն էին արդեօք կրկնակ երազներուս պատգամած խրաւրներն ու սրանչանքները:

Դ Ո Ւ Ն Լ Ի Է Ս

(AUTOBIOSCOPIE)

“ Ո՛ւր քե իմ ուղածս բարիքն է, որ էք
գործեմ, այլ իմ շուղածս, շարիքը ...

ՀԹՈՎԹ. Է. 42

I

ԴՈՒՆ ԵՒՐԻ Էջը բռնեցիր հաշիւներու Մայր Տոմարին մէջ, եւ ես Մուտրի Էջը: Դուն կը սպառէիր, ինչ որ ես կ'ուզէի մեկերել, շտեմարանել վաղուան դմնէ՛ հաւանականութիւններուն անդոհով: Ու երբ Տոմարին երկու մեծ կողմերը կը փակուէին, դուն եւ ես, երես երեսի, բերան բերնի, մէկ անկողնի մէջ կը բնանայինք, նորաստեղծ տեղներու տէս: Եւ մեր հաշտութիւնը կը տեւէր, ո՛րքան կը ներշնչէինք դարակին խորը:

Հաշուետմարի պաշտօնեան կուգար տեղէն շարմելու Մայր Տոմարը: Կը բանանք աշրերնիս, եւ կուիւր կը սկսէր մեր միջեւ: Կը վիճէինք, զուշակութիւններ կ'ընէինք, կանխաւ հասկնալու համար, թէ մեր երկուքէն ո՞րն էր, որ նոյն օրը պիտի շահէր գրամարկդին բարենիշը. դո՛ւն թէ ես: Սա միայն զիտեմ, թէ ժամանակէ մը ի վեր դուն ազբուկի մը տէս կը բամբիր իմ խնայողութիւններս, անստակի մը մախումները իբր աղբիւր գործածելով քու գինովի երջանկութիւններուդ:

Ու վաղը երբ ալ հաշիւները փակուին, մենք նորէն պիտի գգուրտինք իրարու հետ, բնագութի մարդերու նենգաժէտութեամբ: Դուք պիտի ամբաստանես զիս, որ բաւականաչափ ազատ եւ խնայող չ'եղայ, եւ ես բնօրէն պիտի ամբաստանեմ, չափէն աւելի չ'առլի եւ անհաշիւ եղած բլլալուդ համար:

Զե՞ս խորհիր, Յէ դուն եւ ես եղանք մեր կեանքի սրնանկութեան պատճառը:

II

Դուն հաւատարիմ՝ մեռած ունայնութիւններուն, ու զեցիր ապրիլ հին քարքերու հրամայած բարոյականը. մինչ ես, ըմբոստ՝ մեռելներու փոշիին հանդէպ, իմ նորակրօնի իմացականութեամբ նոր չափանիշ մը շինեցի ապրուելիք բարոյականներուն: Զիրար չկրցինք հասկընալ, որովհետեւ դուն քորմերու լեզուն կը խօսէիր եւ ես աստուածներունը:

Մէկ բարձունքի վրայ կանգնած, դուն ղէպի ետեւ կը նայէիր, հմայուած, ղէպի մօտոյ վերջալոյսները. խոյ ես ղէպի առաջ, ղէպի նորածաղ արեւները կարմիր հորիզոններուն: Ու երբ, միջօրէին, երկուքս ալ յոգնած մեր հակընդդէմ ըմբոշխումներէն, երես երեսի կը բնայայինք մէկ բարձի վրայ, նորապսակ ամուսնեքու պէս, այդ թմբութեան մէջն էր որ կը դադրէին մեր պայքարները, երբ մենք կը բնանայինք բերան բերնի, նորապսակ ամուսնեքու պէս:

Առաւօտը կը շարժի, կը շարժին եւ երկունքը, ու երբ ես հիացիկ պաշտամով մը կը ծնրադրէի արթնցող արեւին առջեւ, դուն կուլայիր քու կատաղութենէդ, եւ սիրական վերջալոյսներդ կ'ոգեկոչէիր, խեղդելու համար, անտեց մառլին մէջ, իմ պաշտամբի հրճեանքը, անասակին պէս, որ չ'հանգստանար ուրիշին երջանկութեան: Եւ երբ դուն ծնրադիր, մայրամուտ արեւին առջեւ, կեանքիդ պաշտամունքը կը սօնէիր, եւ կատաղութենէս վերազգիւ, կ'ուզէի ազգուկ մը ըլլալ, խմելու համար բոլոր մթնութիւնները, որպէս զի արեւը մայրամուտ չ'ունենար:

Եւ երբ ալ ո՛չ վերջալոյսներ ունեցանք, եւ ո՛չ արշա-
լոյսներ, ո՛չ մարդ եւ ո՛չ ծագող արեւներ, առկառած օրե-
րու միգապատ մթալոյսին մէջ, մենք նորէ՛ն կը կռուէինք
իրարու հետ, զուն վերջալոյսին ի խնդիր, եւ ես ի-խնդիր
իմ փափառած արշալոյսներուս, երբ ուրիշներ զայնակդած կը
խնդային մեր վրայ, եւ կը հեզնէին մեր իրեքստմարտ կենսակ-
ցումիւնք:

Չե՞ս խորհիր, թէ զուն եւ ես եղանք զայնակդումեան
պատճառք:

III

Կրական վայելքներու եւ երջանկութեան տկեր փնտե-
ցիներ ես ու զուն, բնութեան ծոցը, բայց մեր օտրերը զար-
տուղի քակեցին զարուաններու մէջէն: Ի՞նչ ես նայեցայ զէպի
աստեղագագաղ երկինքը, լռին բանաստեղծութենէ՛ն հմայուած,
հոն կարդալու համար կապոյտ երջանկութիւններուն լուսաւոր
ժպիտները, զուն սրտնեղեցար, եւ կծու արհամարհանքով մը
աչքերդ փակեցիր: Ազաւելի բեզի, «մեր ամբողջ գոյութիւնը
տիեզերական զեղեցկութեան նուիրուած օրհներգութեան» մը
վերածելու, բայց զուն քիւր զեղեցկութիւններու սեղանին
վրայ, զայնումներու եւ աղերջանկութեան ներշնչումը տես-
նելով անսոց մէջ: Իմ ուղղութեամբ, իմ վարժանքէս զուն
տառապեցար, սրպէս զի վիշտ պատճառեա ինծի, եւ չ՝ուզե-
ցիր բնել այն «ինչ որ կրնայ բեզ արժանի բնել երջան-
կութեան»: Երբ զուն բերկ քարքարոտները եզերող փուշե-
րու մէջ մարմնուած, արիւնիդ կամիլ կամիլ հոսումին հեշ-
տանքը կըմրոշխնէիր, ես կ'երազէի վարդերու բայրէն եւ սըր-
բազան երաժշտութեան քրթնումներէն զինուպցած: Դուն կը
նախանձէիր, երբ ես կը ժպտէի ծաղիկներու ժպտող ձերթե-
րուն: Այս ցետոյ յոգնած մեր հակամարտ կենսակցութենէն, կը
բնանայինք, երես երեսի, մէկ բարսի վրայ, նորապսակ ա-
մօղներու պէս, եւ այդ պահը զինազաղարը կ'ըլլար մեր պայ-
քարներուն, երբ բերան բերնի կը բնանայինք մէկ բարձի
վրայ, նորապսակ ամօղներու պէս:

Կ'արթննանք, ու կռիւր կը վերսկսի. իմ ժպիտներս Յունաստր կը թուէին ընդի, ու չէիր ընդուներ. Սէ Շատարինուժիւնք կը ժպտի միայն հոն, ուր տոնն ինչ իր ժպտար ունի, և կը մերժէր հաւատալ Սէ երջանիկ մարդն է առաքինին. ու դուն մուտք կը կախէիր. առկամած երկինքի մը պէս: Կը բաձնուիս ինէ, ցիւխին աղաղկանուժիւններէն, և աննկ տգեղութիւններէն բաղելու բաւ յազեցումներդ. ես կը որանեղիմ, և բաւ մասիդ ունեցած յատարարութիւններս են, որ բաւ երջանկութիւնդ, բաւ կեանքդ կը շինեն: Ես կը յատարարիմ բաւ դարձիդ, վերահաստատումիդ համար, և իմ հոգեկան վրդուլումներս բաւ փառքդ կը կարգեն: Օրերը կ'անցնին, ու կը շեշտուին մեր ճաշակի տարբերութիւնները, մեր զգացումի գանազանութիւնները, մեր բժրանումի և զնահատումներու զարտուղութիւնը: Դու պաշտամունքդ տգեղին ուղղուած է, իսկ իմինս՝ գեղեցիկին: Եւ երբ ես կուլամ բաւ անապաշտ կեանքիդ վրայ, դուն, անհոգ ու անտարբեր, փողոցի խնէշ նուագներուն մէջ կը փնտռես կեանքիդ զնացումը:

Ձեռն խորհիր, Սէ դուն և ես եղանք մեր տգերջանկութեան պատճառը:

IV

Ի՞նչ շաղիկի, մէկ մորթի մէջ, ու մէկ երգիւրի տակ ապրելու հարկադրուած դուն և ես, օտարներ եղանք մէկ մէկու, և յաճախ Քշնամիներ իրարու հանդէպ: Իժրախտ որ մը փորձանաւոր տկարութիւնն ունեցայ, խտտովանելու ընդի իմ սէրս, ու դուն, միմիայն հակառակելու համար, ինծի տտելութիւնդ հրամցուցիր: Պաղատեցայ ընդի, բայց այդ աղերսանքս ծառայեց միմիայն կարմիր տտելութիւնդ խանդավառելու: Ես լացի, ու դուն խնդացիր: Եւ երբ ալ յոգնեցանք, ես լալէն, ու դուն խնդալէն, երկուքնիս քնացանք մէկ անկողնի մէջ, երես երեսի, բերան բերնի, նորապսակ ամուսնութեւ պէս, և այդ քունի վայրկեաններուն միայն լռեցին իմ սէրս ու բաւ ատելութիւնդ:

Արթնացանք: Եւ որովհետեւ կ'ուզէի, որ դո՛ւն զիս սիրէիր, ես ասեցի քեզի: Ու սիրեցիր զիս այն օրէն: Արջանիկ էի, եւ օրէ օր քեզ ասեցի շարունակ, օրէ օր աւելի ուժգին, աւելի կատաղօրէն, սիրուելու համար: Ու իրաւի, դուն զիս աւելի շատ սիրեցիր. ու խենդի մը պէս սիրեցիր զիս: «Ո՛չ» քա՛ն շարունակ բոլոր խնդիրքներուդ, վախճաւով Թէ համաճումիւնս պիտի վախցընէ սէրդ:

Բայց, աւա՛ղ, երբ ալ սէրը միայն իշխեց հոգիիդ, ու անմեղօրէն ուզեցիր, որ ես ալ սիրեմ քեզի, երէկի արուեստական ասելու թիւններս ա՛յնքան ախրացած էին սրտիս, որ ալ անկարող եղայ սիրելու: Ասեցի, երբ դուն կը սիրէիր, եւ ալ կարելի չ'եղաւ կամբջել այն անջրպետը, որուն մէկ եզերքը դուն կը կենայիր, եւ միւսը ես: Ու այսպէս բաժնուեցանք իրարմէ յաւիանապէս, դուն սիրելով եւ ես ասելով:

Չե՞ս խորհիր, Թէ դուն եւ ես եղանք մեր գժրախառն թեան որոտնուր:

ՓՈՒՇՆ ՈՒ ՏԱՏԱՍԿԸ

ՀԱՉԻՒ, թէ մութը փարատած էր անդունդին վրայէն, եւ ան խաւարը զեղեցիկ բութատտան մը ձնցուց իր բոստ արգանդէն:

Առաջին արշալոյսին շողշողուն ցոլացումին հետ Ստեղծողին աչքերը անոր վրայ ճառագայթեցին: — Կը հրճուէր բնութիւնը, պահ մը առաջ անձեւ ու տարտամ, Նոր-աշխարհին ի տես: Ու նորակերտ եթերի գմբէթներուն նոր զործարանաւորուած լոյսի սմին մէկ ճառագայթներէն, Եղեմի սմին մէկ Ձաշուններու գայլայլներէն, մոզական ծառերու սմին մէկ շարժումներէն ու ստափներէն, որոնք ոսկեթեւ միջատներու հետք կ'երգէին, ծիծաղներ կը տարողնուէին անկոխ՝ կոյս զեանին վրայ, իրր թէ հրեշտակներու բիւրեղ ծիծաղներն ըլլային անոնք:

Բայց այդ կենդանի, բուրումնաւտ զուարթութիւնները, այդ լուսնային երպնագոյն ծիծաղները ամաշտաթեան ծոցը կը թափուէին. . . :

Թորհեցաւ Աստուած:

Այդ լոյս երազները սուանց վաշերումի կ'անցնէին: Եւ ասի արատ մըն էր իր մեծափառութեան:

∴

Իրախտին առուակները, իրենց ճանդարտ զիւգիւին մէջ կը բեկբեկէին երկինքի ծիր - կաթինը, արեւին գէժ խաղ-

ցուած հայլիի կտորի մը պէս: Ինքն ալ նայեցաւ վար, այդ լոյծ հայելիին գիրկը: Իր սրայծառ ու կատարուն զէմբը տեսաւ հոն: Ուզեց իր նմանը շինել այն հողերէն, որոնք իրր անկողին կը ծառայէին այդ վագուն հայելիներուն: Քմայրի մը միջոցին հողէ երկու կէտեր շինեց, — երկուրն ալ յար եւ նման իրարու, եւ նման իրեն: Չանոնք իրարու մօտ բերաւ: Կարեց երկու հողէ կէտերը, եւ ո՛վ հրաշալի գիպուած, Եանգլէ իր զէմբ կանգնած տեսաւ Ազամը, իրր Թէ ինք անգամ մըն ալ նայած ըլլար ջուրներու հայելիին:

∴

Միծաղներու ցայտօրին ու բնութեան զմայլանքին մէջ Ազամ կը ծանօթանար իր միայնութենէն, ինչպէս Եանգլէ իր անգործութենէն կը ծանօթանար: Չանօրախտի երակ մը բացուած էր երկուրին ալ մէջ: Չանօրացող Ազամ կը բնանար շուրին տակ...: Ստեղծողը Ազամին կողէն տուաւ իր նմանը շինելու խմորին հայրը: Բայց հիմա աւելի նարտար էր Եանգլէն: Ազամին կերտումը զարգացում մը աւելի տուած էր իրեն: Եւ Եանգլէ, որ կը ծանօթանար անգործութենէ, չ'նախագոաց բնաւ, Թէ մարդ - ամբողջութեան այդ երկրորդ, բընքայէ կէտին, կնոջ, կերտումը գինքն ամբողջ գարեր պիտի զբաղեցընէր: Չը խորհեցաւ Թէ Անոր Մտաւր Տիեզերական ու մշտնջենական շարժումին լծակը պիտի ըլլար:

∴

Ազամ, որ տ'յնրան մտերիմ էր եղած Եանգլէին, իր միայնութեան, ծանօթոյթի օրերուն, խոկոյն մտացաւ զանիկա, երբ Եւա, Մեծ Պէրսիին, եկաւ զարդ մը, փայլ մը աւելի տալու իր վերելի արեւներուն, հմայքին ու սնգուէ գնծութիւններուն: Եանգլէ ի զո՛ւր պատուէրներ տուաւ անոնց: Ազամ մտացաւ իր կանուխի սէրը: Եւ այդ մոռացումը Եւա Թեւոյրած էր իրեն: Անոր աչքերը կը վառէին առաջին անգամ բառը լուսաւորող Եանգլէի բիրերուն պէս: Հրապոյր, զեղ, շնորհ բան մը չէր պակսեր Եւային, բացի զգեստէն:

Եւ Ազամ ընտանեցաւ Եւսփէին, որ իրեն ու Եւային միջեւ
այնքան խորութիւն էր դրած:

..

Եւսփէ զգաւ, բայց ուշ էր արդէն: Անոնք, Ազամն ու
Եւան, կը սիրէին զիրար երկու տաարաններու պէս. կը սի-
րէին զիրար, իրր Թէ սիրոյ համար տակդուած ըլլալին մի-
այն: Անոնք, անգրազ մարդերու պէս կը սիրէին զիրար: Եւ
սէրն էր իրենց ամբողջ գրադուր: — Ազամ չէր գիտեր, Թէ
ա՛յդքան շնորհներուն, ա՛յդքան սէրներուն ներքեւ, եւ Եւայի
վճիռ աչքերուն խորք անդունդ մը կար, — Եւսփէին մեծ
վրէժը: Անոնք համակ երկինք կը Թուէին իրեն, եւ այդ եր-
կինքի եմերն էր որ կը ծծէր Եւայի շրթներէն...

..

Եւսփէ զայրացաւ...

Ուզեց որ Ազամ մինակ չը մնար, եւ իր շնորհներով
յղփացած ուրիշ կէս մը, կին մը տուաւ անոր, բայց հիմա
ինքն էր որ մինակ կը մնար: Երկուքը իրարմով գրադած
էին միայն, իրր Թէ Եւսփէն գոյութիւն չ'ունենար: — «Պէտք
է պատժել տաամբանները», խորհեցաւ ինքն իրեն: Եւ ահա
ր մը, — անխնայ ու անէժրի օր — երբ Ազամ ու Եւան
կը լողային իրենց սէրներուն մէջ, եւ ալ ո՛չ երես, եւ ոչ
միայն ունէին Եւսփէին դառնալու, Եւսփէ Վառչ ու տառապ
Թող բուսնի՞ ըտաւ անոնց երեսն ի վեր: Խառնեցան երկուքն
ալ:

..

Ի՞նչ վրէժը լուծուած էր...

Ի՞նչ արդ - մանուկը հարսանիք եղաւ իսկոյն, եւ մեծ տղա-
քունին ծաղկախառն բանուեցաւ:

Այն օրէն ի վեր անէժրի այդ բաները — փուշ ու տա-
ռապ — բուսան մարդերուն վրայ: Փուշը հարսանիքն եղաւ,
իսկ տառապը՝ ծաղկախառն:

..

Գոնէ այսպէս կը պատմեն մեր գիրահատան մամերը:

ԿԱԽԱՐԴՈՒԱԾ ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐԸ

ՄԻ՝ ԽՈՒՎԻՐ, ԵՅԷ մարդկութիւնը գէպի կախարդուած աստուածները կը բալէ, աստապանքի եւ անյուսումնաւ ճամբանքէն: Մարդկութիւնը իր աստուածատեղծ խելալին զրբաշմն է գրած այդ ճամբաներուն վրայ: **ՄԻ՝ ԽՈՒՎԻՐ,** ԵՅԷ կը բալէ սիրոյ ճամբանքէն, որ զուգահեռաբար կ'երկարին աստապանքի ճամբաներուն բովն ի վեր, իբր զարտուղի արահեանքը կեանքի գնացքին: Որովհետեւ կը սիրենք, բայց մեր սէրերը ատելութիւններու հայտօք մակրդուած են, եւ ա՛մեն ուժգին ու տեղծագործ սէր, աւելի ուժգին ատելութենէ մը հրահրուած է շարունակ:

Ան կը բալէ, յոգնատանջ, միտսիք ուխտաւորին նման, յայտնատեսի երազէ մը թարշ թերուած, գէպի մտածուած ու երեւակայուած ճշմարտութիւններու թազինները, որոնց կախարդուած աստուածներ կը հովանաւորեն: Բայց դարու մը քարոզած ճշմարտութիւնը ժխտուած է յաջորդ դարուն քարոզուած ճշմարտութենէն: Հաւատում եւ ժխտում գիրար կը սնուցանեն: Հին դարերու կախարդուած աստուածները, արտաբուած են իրենց ընկճներէն, յաջորդ դարերուն նորակերտուած աստուածներուն մեքրով:

Բայց բան մը չէ՝ փոխուած, երբ գիցական հերոսամարտը կը շարունակուի: Մշտնջենի քարոզը նոր արդարութիւններու, նոր բարոյականներու, նոր կրօններու, նոր աստուածներու, նոր պաշտամունքներու, հազիւ կը բաւէ ընդլայնելու:

հետզհետէ, բիրտ ու աններող կատաղութեամբ մը, մեծ գերեզմանները հին արդարութիւններուն, հին բարոյականներուն, հին կրօններուն, հին աստուածներուն, եւ հին պաշտամունքներուն, որոնք յարութիւն կ'առնուն դարեր վերջ, մեր գոյութեան նոր փոշիները հագած, եւ աշխարհի կուտան ոգերնակ կայանի մը քրքմանալու երջանիկ պատրանքը:

Փերագոյն ու անվախճան անմահութիւնը վերապահուած է ու կը մնայ, Սուտի, պատրանք-աստուծոյն, որ՝ դարերէ ի վեր կախարդուած ու կախարդող, կ'իշխէ մարդկային գործունէութիւններուն, հոգեկան ու բարոյական ոլորտին մէջ: Հարցումը դատաւորներուն, խառնատէրներուն, վիպասաց բանաստեղծներուն, բրահմին գրուցարաններուն, եւ անոնք հեզնամալիտով մը մեղի պիտի պատմեն կախարդուած աստուածներուն եւ իրենց տաեղծած ասկեղէն պատրանքներու մասին, զոր ազատօրէն կը լափէ ամբոխը, փրկարար ու երջանկարեր ղեղահատի մը պէս: Աւ ոչ որ կը խորհի, թէ Շշմարտութեան մտածուած կարելիութիւնները զեռ չեն կրցած ու պիտի չի կրնան իրանալ աշխարհի վրայ, դարերէ ի վեր կատարուած փորձարկումներէ վերջ, եւ մարդիկ, աւա՛ղ, անոնց խառնունքը, փիլիսոփանքը, գիտութեան գեղձարար աստուածարանները, իրենց ցնորակոծ զանկերուն խորը Շշմարտանմանութիւններ կը մեռեն Շշմարտութիւններու գոյութեան իրր ապացոյց: Եւ իրերու, սահմանադրութիւններու հիմք կազմող «պայմանադրական սուտերը» կ'առաջնորդեն կեանքը եւ անոր շարժումները, իրենց բոլոր դիմախօսութիւններուն, ընկերական յօրինուածքին, հոգեբանական եւ ներմարդկային գործունէութեան մէջ: Տրամաբանութիւնը կը ծառայէ իրր անդրուզարը սուտին, եւ բարոյականը, մարդկութեան հնարել յաջողած անբարոյականութեան այդ տարուածքը կամ մերհակառակութիւնը, թունաւոր պատանք մը եղած է մարդկութեան ու աստուածներու դիմելին վրայ:

Աւ ես այդ զարտադրութիւններուն, այդ պայմանադրական սուտերուն դժբախտ հանդիսատես, աչքերս կը փակեմ, ոգեկոչելու համար իմ մտածումներուս մեռած պտուերները.

— Ա՛հ, եկէ՛ք, ո՛վ իմ մտածումներու մեծած ըստ-
ուերները ձեր գերեզմանական թագաւորէն, եւ ուրուացոյցի
(fantasmagorie) մը տէս գիշերական աղաւթը մը կատա-
րեցէ՛ք խորհուրդի գաիշներուն երկայնքը, կախարդուած առ-
տաւաններու նման, որովհետեւ դուք կը սրտաւիր ճիմա, ձեզի
համար կանգնուած սեղաններու վրայ, եւ ձեր տաճարներուն
պիտի դարպասէ ամբոխը, կեղծաւոր խնայողութեան մոգերէն
առաջնորդուած :

Քոյրը հետեւում երջանկութիւնները, խտառովանում
սէրերը, բոլոր ստեղծումները միտքին ու սրտին, վիժած
սերունդի մը մնացորդները կը թռնէ ըլլալ, հակառակ իրենց
հակոյցի համբաւներուն : Բամբասներու տխրան սերունդին
ազուէներ ու զայլեր յաջորդեր են ճիմա, եւ խեղկատակ
մարդկութիւնը, ցաւագար բաղարակիր թուեան մը թերեւ
փաթեւում, կախարդուած առտաւանները կը հրախիլ իր
շահագութա, իր կեանքին, խորհուրդին եւ զգացումներուն
հազուեցրնելու համար կեղծիքի եւ սուտի պերճաշուր պարե-
զօտը, սկիծամուկ պատմութիւն : Եւ այդ ամբարիշտ ոգե-
կոչումին քրմական բանաձեւը աղօթքն է եղած :

Ահա վիշտերն ու ժպիտները աղօթքի մը հեւքն ունին,
աղօթքին, որ մարդկային անպարարութեան ձեռքով հիւս-
ուած թախամանն է ճիմա, ունայնաբիտ չարքու ձեռքին մէջ
նորաբար որում, ու արարողականացած ոգեկոչումներով կա-
խարդելու համար առտաւանները, որոնք պիտի հեզնէին
մարդկային ազատութիւնը եւ մութացկանի գահակութիւնները,
եթէ հնարաւորութիւնը ունենային գոյութեան, պատգամի եւ
գրայնութիւն :

— Ա՛հ, եկէ՛ք, ձեր գերեզմանական թագաւորէն,
ո՛վ իմ մտածումներու մեծած առտաւանները, որովհետեւ
նորաստեղծ սուտերէն կը նախընտրեմ ճին օրերու պատրանք-
ները, եւ ուրուացոյցի մը տէս առտաւաններուն շրանք մը
կատարեցէ՛ք խորհուրդի կրկնը առաջնորդող բարեպաշտու-
թեան գաիշներուն երկայնքը, կախարդուած առտաւաններու
նման :

«Կեանքի սէրը, համագոր սիրոյ կեանքին, նոր ու կեդ-
ծաւոր առարկեմութիւններու տեղումն աւելի կը բազմայ
հին մայրութիւններու մանկունակ ու անգիտում ետար անմե-
ղութեանը, եւ զուր էր, որ պիտի առաջնորդէր անգիտակից
մարդկութեան երբեմնի մեղաւոր անմեղութիւնները, անոր
ապրած յանցաւոր արդարութիւնները: Դուր էր, որ պիտի
բռնէր յառաջդիմութեան անունով զէպի ետ բնկրկող զարե-
րուն սանձը, եւ մարդերուն պիտի տար հոգիներու վերամ-
բարձումին մոգական բժժանքը, կեանքի ու զարեւրու յաջոր-
գական քայքայումներու մէջէն:

— «Դուրս եկէր, ո՞վ իմ մտածումներուս մեռած բառ-
ուերները, մեր գերեզմանին թաղապոցէն, եւ ուրուացոյցքի
մը պէս արդարներու շքախումբը կազմեցէր իրաւունքի համ-
բաներուն վրայ, կախարդուած առաւուածներու նման»:

ԱՌԱՋԻՆ ՕՐԸ

ՏԱՐԻՒՆ առաջին օրն է:

Տխուր ու նազելաշուք **Հարս**:

Դուրս կուգայ իր ձիւնէ անկողնէն, տառած՝ ժամանակի արգանդին մէջ, ուր կենդանական ջերմութիւնն անգամ զբաւարարած էր իրեն:

Իր մերկութիւնը՝ իրր ծածկոց, անմեղութեան ցերմակն ունի, հիւստւած՝ երկինքի ջաճրակէն ղէպի վար անզայտղ ասուերժոժի թելերէն:

Անանձն աղջիկ, որուն մարդկութիւնը **ԱՄԱՆՈՐ** անունն է տուեր:

∴

Ամեն ինչ անիկա, ու ձիւնի պէս սպիտակ. ոճրագործ ծնողքի — Երէկի — զուտ, որ, սակայն, անոր թափած արիւնի փրփուրներուն մէջ դեռ չէ՝ մկրտուած:

Իր օղերն ու մանեակները տառէ աղամանդներով շինուած են: Եւ իր մանուկի դարկահար ժպիտին ձէշէն կը ցուցադրուի իր հոգին, — յայտնուրնդունարան, — որ իր մէջ կը մատնանշէ սպիտակութիւնը վաղուան երազներուն, եւ երէկի կարմիր արամ ներուն:

∴

Դեռ մանուկ, եւ արդէն անցորդ մըն է անիկա. կը բալէ, գիշերէ գիշեր, քնանալու մօլումեան եւ առարկնութեան ճամբաներուն եղերրը, անգիտակ՝ նպատակին, անգիտակ՝ ուղիներուն, իր գլուխը հանգեցընելով մերձ հովերու ձեւերուն վրայ, մերձ միւսի զանգուածներու, մերձ խնձորենիի ծաղկներուն, մերձ հասուն հասկերուն գիրկը, մերձ արեւի ճառագայթներուն, մերձ Սոչուի մը բայնին, եւ մերձ կոյսի մը լանջքին խորը: Աւանդ անգամ, որ օրն իր յոգնածի աչքերը կը փակէ խաւարին մէջ, յուսահատօրէն, երկիրքին վրայ կը փայլի զայկումեանմպիտը աստղերուն: — Յախտեալեան հեզնութիւն. . . :

∴

Լուսաւոր գեղեցկութիւնը իրեն հետ կը փակէ աչքերը, եւ վաղուան անորոշութեան խռովքներն են, որ կը բուսնին մեկուսացած ու ամբողջ հոգիներուն խորը, գիշերուան ա՛յլապէս գեղեցիկ ու խորհրդաւոր ստուերներուն մէջ:

Աւանդութեան բարներու վրայ սիրայ գերզգայ յիմարութեան զինարարը կը ծծուի կարմիր շրթներէ:

Աւանդութի մէջ, վրաններու թակ, սուրներու, սուրբներու եւ թեղանութներու հետ գիրկընդխառն գինուորներ, արիւններու, վրէժի, փառքի ու յաղթանակներու խորհուրդը կը ծամեն:

Աւանդութեան անդամոտներու վրայ սերմանացանք իր վաղուան դառնութիւնները կուլայ:

Աւանդութեան հոգիներ, իրենց տոկուն յայտնուն եւ բողբոջած խանդավառութիւններուն յուզումները կը նուագերգեն:

Աւանդութեան գիւղիկն անբաժան, մայրը, կ'անիծէ իր արգանդն ու ստիներները, եւ Վաղարշապատի հոգիները զմեզ տառապանքը կ'ողորայ:

Աւանդութեան, այլամերձ ամիսներու վրայ իրեն լոբոշիւնել տրուած արտօրանքէն կատաղի, սեւ ու մրրկոտ անէծքին երկունքովը կ'աւաղէ:

Եւ ինքը, մանուկ անցորդ, ամենուն կեանքերը, ոսկի ժայռները, զազազներն ու խանձարութիւնքը կ'օրորէ Սաւիշէ մատներով:

Կ'երկնէ արշարոյսէն կարմրոտաւ հորիզոնին վրայ, մշտաձին մօր մը պէս, ու ամեն առաւել իրմէն զաւակ մը կը ծնի, նոր օր մը, որուն կը յանձնէ աշխարհի բախտը: Բը ծնունդներու խանձարութիւն համար կա՛մ արեւի նոսազայթ մ'աւնի, կրտսմայի ծուէն մը, եւ հագն է, որ կը բնեղէ օրերուն անդիտութիւնը, որ տկար ու կիտախափ աչքերով պիտի դիտէ ծաղիկները, իր մէջ եռուզեռոյ կեանքներուն սեւամազ մտաւարանները, յաւանանակն եղբորտիկներ՝ խաղցուած աշխարհի Սասնաբերմէն վրայ, ուր շարունակ ի հանգէս կուգան չզակտար տկարները, զօրութիւններէն յազ-Սահարուած, եւ նախնիները՝ բնկեքական վառութիւններով շաղախուած մարգերուն: Ու վաղը զաւակներուն ամբիւռ ոտ-րերը պիտի պղծուին արիւններէն, երբ անոնք բախն դիակ-ներու մէջէն, անէծքներով բեռնաւորուած, երբ ինք իր խու-սափուկ Սուչուի երգովը կը զինովընէ հոգիները:

Կը բաղէ ժամէ ժամ, արեւի ոսկի ծամերէն բռնած, ու կը բարձրանայ մինչեւ զենիթ, անկէ դիտելու համար աշխար-հի գաւթկութիւնները, որոնց մէջ հազիւ կը բուսնին տնձնա-զոհութեան եւ նուիրումի ծաղիկներ, լսելու՝ յոգնատանջ ցա-ւերը, վիրաւոր սրտերը, յորդանոս, տեսնելու՝ աչքերու կար-միրն ու արցունքը, անշու՛կ, անփառուն՛կ կոթողներ, զրկումի եւ տառապանքի, ու այնուհետեւ իր անկարողու-թեան բժածին մէջ պատանքուած, կ'երթայ իր ստկումն ու ցաւը Սաղիւ մայրամուտի հորիզոններէն վար, անձանօթի կալուածին մէջ:

Կ'երթայ, ու իր ետեւէն կը լուսազրէ ՅՈՅՍԷ, որ ամեն վերջալոյսի վրայ կնիքի մը պէս կը դրոշմուի. ու ամեն զիշեր կը յղանայ ՎԱՂՈՒԱՆ ՅՈՅՍ ին հարումն: Ու ալ իրիկուրնէ իրիկուն, օրէ օր, ու տարուէ տարի, աշխարհի բոլոր քաղաքները, կարկանդակ, կաշքարուսն, յաղթական ու խորատակուած քաղաքները, աղօթողի ջղանկութեամբ դէպի վեր կ'ամրառնան, եւ ամեն բերան կ'ազատակէ դէպի Յոյսը, իրքեւ ամենազօր Աստուծոյն:

Եւ ողորմուկ ազատակներուն, ջուրի զախարսոց մրմունջներուն արնագանգն է, որ կը կամի, դէպի վար, ասնջուած ժողովուրդներուն վրայ, հոգիներուն վրայ անոնց, որ կուլան, աւերակներուն վրայ, որոնք կը միան, եւ լացող աչքերու մէջ:

Յո՛յս, Յո՛յս, Յո՛յս...:

Վերջի՛ն ծայն, վերջին քաղձանք, օրուան ու տարիներուն:

Յո՛յս...:

ԼՈՒՍՆԱԼՈՅՄԻՆ ՏԱԿ

ԼՈՒՍՆԿԱՅ գիշեր մըն էր:

Երկու քնիս մինակ էինք նաւակին մէջ. ուզեցիր որ ճաշանայր պահ մը ծովափէն, ու նաւակը մեղմօրօք սահնցաւ:

Ես դէկին զլուին եւ նստած, ու դուն քովիկս, եւ երբ ճերմակ առագաստները, թիթեռնիկի երկու թևերու պէս պարզուած, դէպի խաղաղ մթամածը կը տանէին մեր նաւակը, կը թողուս որ զեփիւսներէն համբուրուած վարտերոյ ճեշտին ծփանքով մը հողմահարեն կիզանուա դէմքս:

Մովն հանդարտ է, անմիշտ, անխռով սրտի մը պէս. ոչ մէկ ծովը, ոչ մէկ յուզում իր մանուշակ դէմքին վրայ: Հայելի մը, որուն մէջ կրնամ դիտել ու կարդալ կուրծքիդ ելեւէջները, սրտիդ տրոփումները, իրենց ամենայնստին մասնայատկութիւններով, մանրամասնութիւններով:

Երկիւղած լուսնամբ մը մտիկ կ'ընեմ սրտիդ զարկերը, որոնց ծայրը մինչեւ հոգիիս կը հասնի. ու կը դիտեմ, խանդոտ պաշտումներուս մէջէն, դէմքդ, լուսիներ, ծովը, կապոյտ ու մթամած անհունութիւնը:

Ձեռքդ կ'ըսես ինձի. եւ ես խօսելու կերպէդ, ծայրէդ, հնչումդ կը հասկնամ, թէ ծանօթոյթի բնայրէն ծնած պէտք մը չէ որ տուն կուտայ քեզի, աղաչաւոր հրամանդ արձակելու: Դուն ուզեցիր, որ նաւակի կողերուն մէջ միասին արտայայտուին երկու վսեմ սրբութիւնները. չէ՞ մի որ ըսուած է, թէ Սիրելին յետոյ խօսիլն է ամենէն վսեմ կարողութիւնը:

Բայց դուն գիտես, թէ մտացուած անցեալին ի վեր ուղ-
ղափառութիւն չունիմ աշխուս, ամեն հաւատաւովի, ամեն զա-
ւանանքի հանգէպ, ըլլամ գրական թէ կրօնական: Յարակար-
ծութիւններու սկզբնատարութիւնը (originalité des paradoxes)
հաւատարմ է բոլոր այն սկզբաւիկ եւ տառչիկ հոգիներուն, ո-
րոնք գաղափարներու բնորոշամարտութիւնն են, եւ սկզբունքնե-
րու, համոզումներու աշխարհամտութիւնն կուզեն կազմել հո-
գիներու ներդաշնակութիւնը:

Եթեւ միջնամուտի հորիզոնը, եւ Յոգ որ լսենք երկուր-
նիս, մեր ուխտաւորի գնացրի պատճառ: Միթէ չը կա՞ն վայր-
կեաններ, ուր լսելը աւելի վտեմ եղած ըլլայ քան խօսելու
կարողութիւնը: Այդ պատճառ մէջ կ'ապրին հիմա, Յոգ որ
լսիկ գիտեմ աշխարհի լուսաւոր նշանաւատաւակները, հեզեմ
անոնց մէջ ընդելուզուած նուիրապիւրբ, որոնք լուսնան
միայն անձնատուր կ'ըլլան, տուրիմ անոնց ապրող կապոյ-
տին մէջ: Ո՞վ հնչիւն մը լսեց անդունդներու մօտ թերնէն,
լսեցի՞ր միթէ կատարաւ պատարաններու երջանիկ երգը, լուսնին
Յովսէփումները, արեւին հովուերգութիւնը, ծաղիկներուն սի-
րերգը, ամպոս գիշերուան մը մէջ լացող աստղերուն հաւա-
չանքը: Մանուշակը բոս մ'ունի՞ր իր հոտաւէտ, մօտ - կա-
պոյտ շրթներուն վրայ: Ո՞վ լսեց մօտեցող մատուան, բնա-
ցող անմահութիւններուն ձայնը: Ո՞վ լսեց երկուրի շրթունք-
ներուն սիրազեղ համբոյրին նուազը, անոնց սրտերուն բնա-
րերգութիւնը: Ո՞վ լսեց երկինքի սիգանեմ Սազուհիի բզանց-
քին շրշիւնը, ծխացող խունկին ալիւլուն:

Ըսէ՛, Հոգիս, ամենն խորհրդաւորները, ամենն վտեմ-
ները, հեթանոս ու սրբազան սաղմոսներուն, միթէ լուս եր-
գերը, լուս շրթունքները չե՞ն:

Տե՛ս, դուն ալ կը ժողտես ու կը լսես, ու սիրաղ իմ
բառերուս մէջ ու անոնց հետ կը տրտիւ:

Ու ալ կը լսենք քեզի հետ, լուս է ծո՞վն ալ, երկինքն
ալ, ալիք մը չ'շարժիր, լոյս մը չը բեկրեկիր, միջոտ մը
չ'ծանր: Ու ձուկերն անգամ հանդարտ կը լողան, մեր լուս-
թիւնը չ'խզելու համար: Ու ալ այնուհետեւ մեր հեթանոս

երգերը կ'ապրին լուսնեան մէջ ու լուսնիւով, կ'ապրին ապրեցնելու համար մեզի մեր անբաժան գիրկընդխառնումներուն, մեր անկուշտ սէրերուն, մեր անյազ սրտումներուն եւ անտառառ հոկումներուն մէջ:

Աւ վայրկեան մը երբ զեփուր յոգնեցաւ, եւ մեր նուազը կանգ առաւ ջութերու գրկին մէջ, մենք, բով բովի բնկողմանած, զիտեցինք լիալիր լուսինը, եւ բմահաճօրէն փափարեցար, որ լուսինին հէքեամներէն պատճիմ Քեզի: Ես մխիթան քու չար աղաւ հետարբերութիւնդ յոգեցնելու համար է, որ քեզի պիտի կրկնեմ հանիքս պատմութեամբներէն մաս մը միայն:

Հանիս օր մը ստալէս պատմեց լուսնի ծնունդը:

Հեքեամներու զեղեցիկ իշխանուհին, իր կեանքին մէջ սիրային փորձումեան վայրկեան մը ապրեցաւ: Այդ արկածը անհետեւանք չ'մնաց: Եւ երբ ծնունդի օրերն հասան, իր առօթը պարակելու համար իր եղբայրներէն, մամբարդութիւն մը ըրաւ զէպի հեռաւոր երկիրներ, ու երբ աշխարհ եկաւ իր մեղապարա յարարերութեան պտուղը, սիրուն ու անմահ աղջիկ, զանի նետեց երկինքի պարակներուն մէջ, ու ինք նորէն իր պալատը դարձաւ: Լուսինը այդ լքուած աղջիկն է զեղեցիկ իշխանուհին, եւ որ մերթ մանգաղ կ'ըլլայ իր կեանքին սնունդը հնձելու համար, եւ մերթ աչք մը, փնտռելու համար իր անծանօթ մայրը: Շտաւեակ նշառակը եղաւ յարձակումներու, մերթ նստաստակները, մերթ աղուէսները ճանկեցին իր զեղեցիկ զէմբը, եւ այդ բիծերը զօր կը տեսնես, ոպիներն են այդ ճանկատարներուն: Եւ իր լքումներուն ու կրած յարձակումներուն մէջ ուժառայաւ, շիկնումէն ու ամօթէն կը հատնի օրէ օր, ամալ ամիս, հիւժարաւ բրնձաւ ըրող մը նման:

Լուսինին կեանքը իր տանջանքն է միանգամայն. մերթ մեռելներու աշխարհին կ'այցելէ եւ մերթ մեզի՝ իր մահը յարութիւն մըն է մեզի համար: Ան իր ատողով բռնուած շղուականները հազած, նազելաշուք ման կուզայ երկինքի կապիտ դաշտերուն, անոր լուսարոգրոջ պարտէզներուն մէջ,

և միայն մենք ենք որ իր ծագումին, իր լրումներուն, իր մաճիկներուն ամբողջ հմայքն ու հրապոյրները կ'ըմբռնենք, երբ ան իր լրումի տառապանքը կը շրջածէ:

Քմայրին մարմնաւորումն է կ'ըսեն իրեն համար. ի՞նչ փոյթ մեզի: Հնդիկ բանաստեղծը կը պատմէ, թէ ձեռք լուսնին ճառագայթները չուրոյ լեցուն գուշի մը մէջ իյնան, կատու մը այդ ճառագայթները կռթ կը կարծէ եւ չուրը կը խմէ ամանին մէջէն. եթէ անոնք ծառի մը խոռոչը լուսաւորեն, փիղը կը կարծէ այն տեղ տեսնել լողուտի արմատներ. եթէ անոնք իյնան անկողնին վրայ, որուն մէջ ամուսինը իր կնոջ քով կը քնանայ, այս վերջինը կը կարծէ, թէ իր պատմութեանն են այդ ճառագայթները:

Եւ եւ դիտէ չուրին խորը. հո՛ն, վա՛րը, լուսինը կը նմանի խաշի մը, որ կապուած կը մնայ իր ճառագայթներու լարերէն կախուած կարթին: Չկներ պար լուսած են իր շուրջ, եւ ձկնորսէն կարթուելու մղձաւանջին տակ կը փորձեն կտցել լուսնին պատկերը չուրերուն խորն ու կը փախչին, կը փախչին նորէն գալու փորձութենէն հրապուրուած:

Բայց մտածէ, թէ երբ մենք հոս կը ծաղրենք ձկներուն միամտութիւնը, եւ հերքաւորութիւն կատարեն, փիղն ու կինը, մտածէ, թէ Թերևս հեռուն, անշուք անակի մը երգիչին տակ, նոր երգահան մը, նոր Պլեթկէն մը, նստած կոյր աղջկան դաշնակին առջեւ, անոր մաշած տեղեւաշարերուն վրայ կը դաշնակէ «**լուսնալոյսին սօնասը**»։ խորհէ, թէ այդ լուսնալոյսին արծաթ ճառագայթներն են, որ մարած մօմի մը պաշտօնը կը կատարեն աղբատիկ գործաւորի մը սեղանին վրայ. խորհէ, որ երջանիկ ու դժբաղդ հոգիներ հաւատարապէս անոր ճառագայթներու քղանցքին տակ է, որ կուլան ու կ'երգեն, իրենց ցաւերը, սէրերը, կարօտներն ու սպասումները:

Կ'ըսեն թէ «հրաշալի լուսինը կը խաթէ բոլոր արարածները»:

Չե՛ս կարծեր, թէ մեզի հրամցուցած խաբկանքն իսկ է մեր միթաբութիւնը...:

Երբ նորէն կը մօտենանք ծովափին, **լուսնալոյսին սօնասն** է այն առաջին նուագը, որուն մտիկ կ'ընենք նորէն՝ հիացումով:

ԿԱՐՕՏԻՆ ՀԱՄԲՈՅՐԸ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ընդմէջէն **Յափառումներու** տնտեսութիւնը, իրեցի թեզ րու մենութեանդ անկիւնը, պահ մը տնկիտացայ, ուրացայ զոյութիւնդ իսկ, վտահ ըլլալով հանդերձ **ՍԷ** աննկազին կ'սպասէիր վերադարձիս, դիւս գրկելու համար անուշ նայուածքիդ մէջ, զգոյցացող անտուակ որդիին նման:

Ննջասննկիդ մէջ միւս միւնակ, տաժաճակիր աշխատութեան դատաւարաւուսն սիրականիդ պատիւը փոխանորդարար գրկած, համբոցիր ցաւատանջ համակերպութեամբ, դուրսի անցուդարձներուն քայլափոխերը: Կշռական ու զաշնար որոնարութի մը լսած պահուդ, ժպտեցաւ մեկամազոնտ ամբողջութեանդ, եւ «սիրականս **ե որ կուգայ**» ըսիր հոգեկան երանութիւնով: Տակաւ օտնածայներ մարեցաւ, սակայն, ու նորէն թեզի դարպասեցին, պատրական գործադուլէ մը վերջ, վայրկեան մը առաջ հրամեշտուած Յախիժները, սեւ լքումները, կրական յուզումներուդ այդ թեւատ Յաշունները:

Սարսեցիր, եւ ես յամեցայ գալու:

Լքուած հոգիդ, իր անապատային ճգնարանին մէջ առանձնակ, մենակեաց հաւատաւորին նման, ինքնաշարժար նուիրումի մը խաչափայտին պլլուած, երազեց իր կարծիք տպատումները, իր անբուն հսկումները երկար ու ճերմակ դիշերներու. պահ մը փորձեց ընդզգիլ, ըմբոստանալ խանդավառանքի եւ սիրոյ սրբազան կիրքերուն դէմ: Եւ դուն ուզեցիր

խմել զրժումի զինին, անոր արբուցումովը մոռնալու համար լքում ներուզ տառապանքը. բայց այդ ուրացումին գերագոյն ոյժը պակտեցաւ քու մէջդ: Այնքա՛ն գեղեցիկ էր հոգիդ...:

Օրին մէկը երբ դուռդ զարնուեցաւ, յանկարծ արժփեց առկնժ սիրտդ: Եւ դուն որ սկսեք էիր բանդուած հաւատքիդ ծուէններէն հարսանեկան շրջագգեստ մը շինել, անով պատանբելու համար մոռացում ներուս, զրժումիս եւ ուրացում ներուս կենդանի դիակը, առաջին դձնագարկին, «սիրականս ե որ եկաւ» ըսիր, եւ ցատկեցիր տեղէդ: Եւ որպէս զի վիշտ չը պատճառես դարձորիս, հարսանեկան շրջագգեստիդ քնկերը ծուէն ծուէն զգեցիր, եւ իբր քէ տառապանք մը տալած չըլլալիք, հրապոյրներուդ ամբողջ հմայքը հագուեցար, եւ սէրերուդ գեղեցիկ փունջն ու կարօտներուդ ոտկեմատեան ստեատարանք գրկած պանդուխտէն վար վազեցիր զիս գիմաւորելու համար: Ու աւա՛ղ, երբ դուռը բացիր, հոն տեսար անծանօթ օտարականք: Մէրդ տառեցաւ, եւ իմ անվերապարծ բացակայութիւնս ճանկրտեց հոգիդ, ու նուաղեցար...:

Պատրանքը ռ՛րբան անուշ է խտրականքի մատնուած հոգիներուն համար: «ԲԿԿԿՏ հնառու, բայց միշտ կը սիրե գիս» ըսիր, եւ քողուցիր, որ ըսկեքնել մագերդ ծփան, օրորուին կարասիի վզիդ շուրջ, եւ ալ չ՛զգացիր քէ տպաստմէն կը յոգնէին աչքերդ, իրենց կապիճներուն խորք, քէ փողածոս ձերայքը իր դաւածոս մատներով գերեզման մը կը փորէր մորթիդ մէջ: Ու գնցիր որ բացակայի մը սէրը իր տիրական ամբողջութեանը մէջ իր ադրիսքներէն քնդի հրամցընէ քէ՛ տառապանքիդ, եւ քէ՛ մխիթարու քիւնդ մխանգամայն:

Օր մը, պատուհանիդ տակ լսեցիր սիրոյ եւ կարօտի դաշնորսը երգը, որ զիլ ու զուլալ առտակի կարկաշներուն տէս կը քրթար: Մտիկ ըրիր մայրական խանդավառանքով մը. սիրտդ բարախում ներս փռձորիկն զգաց իր մէջ, եւ հոգերուխ պայծառակերպութիւն մը աշտերդ զգուեց: «Անոր երգն ե» ըսիր, եւ յուզումներուդ անմնասուր, ռօտումով մը բացիր պատուհանդ: Միրտդ աչքերուդ մէջ տնկած, դէպի վար, դէպի

փողոցը խորասուզուեցար, յիշողութեանդ պղտոր ալքերուն մէջ խեղդուած դիմագիծս զանեկու համար: Աւա՛ղ, ես հեռո՛ւ էի, եւ դուն լուսամտակոյ առջեւ զտար մութացիկ կոյրը, որ բուստ ապանքդ, բու հոգեմաշ յուզումներդ կ'ապրէր, փնտառուած արեւին ու լոյսին կարօտով...

Հառաչեցիր, ու սրտուհանդ փակեցիր անգամ մըն ալ չը բռնալու համար խարող պատրանքներուն առջեւ:

Տարիները սահեցան անցան, սաւանջ բու պատգաւած շրջաներուդ հրաճցնելու ումդ մը մխիթարութիւն, շիջ մը անտփանք: Սառուեր մը եղար տառերներուն մէջ, կենդանի դամբարանը սէրերուդ, տառապանքիդ, յոյսերուդ, յուզումներուդ, եւ կը հատնէիր վայրկեանէ վայրկեան, ոսկի բուրգառին մէջ ծխացող խունկին պէս: Կեանքիդ արեւծաղը քեզի քերած շողջողուն խոտաւումներուն ծրարը արդէն իսկ յանձներ էր մարմնազ վերջալուսին. եւ դուն օրերդ քարշ կը քերէիր իրրեւ անտարբեր եւ կենդանի յուզարկաւորը չ'ապրուած երազներուդ, ցնդող ու ծերացած սէրերուդ մազումին: Ժպտեցար, բայց ժպիտդ ծաղր մըն էր երկինքի երեսին նկատուած, երբ ալ կուրծքիդ ծաղկազարդ պարտէզներուն վարդերն ալ չորցնէին: Ժպտեցար մահերուն ժպտովը որ զանդիտն կը բուրէ:

Յանկարծ լսեցիր հեռուներէն շեփորին ու գալարափողերուն ծայները, ճիւղերն խրխինջը, եւ սուրերուն ու նեւերուն շկահիւնը, որոնք յաղթանակի, վերադարձի արշալոյսներու աւետումներ երազել կուտային: Նոր մասի մը առիւ այդ մայներէն ելնարտացած, նոր ճիւղեր մը ըրիր ինքնամփոփումի. ելար երեսներդ լուացիր հեզնաժպիտներուդ հեարերը սրբելու համար դէմքէդ, եւ իւրովի լսիր. «**սիրականս ե որ կը դառնայ յաղթական**»: Երազեցիր թէ մարգարիտներ, ու թանկագին քարեր կը քերծ բառամանեակ շինելու վիզիդ, եւ իրրեւ օժիտ՝ ոսկեթել կերպաններ: Կեանքը վերազարթ մը ունեցաւ բու մէջդ, յոյսին հաւատքովը հրաշագործուած: Շեփորին ու գալարափողերուն ծայները, սակայն, հեռացան կամաց կամաց, ծովերու վրայէն սահող հողմուռայց ճերմակ

առաջատունն ունի պէս, ու դուն բխրապէս յուսահատ, բարեպաշտիկ ու հաւատաւոր երկիր դաժուժեալ տղամեջիկ պատրանատեղծ աստուծոյդ:

Ազերիկ գլուխդ կախ, եւ զգեցած՝ ծերոյթիդ նրճեցած խորշումները, Պողոսիկ որ անցնին քու վրայէդ օրերու եւ գիշերներու կարաւանները, առանց յոյսի բառ մը փափաջու ականջիդ: Տարիներու եւ օրերու ժամերուն յարումիւնը տեսար, տեսար ժպիտները երէկի յուսահատներուն, ու մինակ դո՛ւն մնացիր անմիջեմար, անփոփոխ քու լքումիդ մէջ: Օր մը լսեցիր պուրակն ողբանուագ սողմոսներու ծայրը, հալուէի ծախերով խնկաւէտուած, եւ խռովակոծ տրոփումներով մենաձեանդ հուրականութեան մէջէն միտքովդ հետեւեցար մեռելական թափօրին: Չար կասկածը խայթեց հոգիդ: Հեռաւոր սիրականիդ արեւակէզ պիտատուերները յաճախեցին սրտիդ: **«Գուցէ անոր Խաղմանաքափորն հղած ըլլայ»** ըսիր, եւ շղթայազերծ հրաբուխի մը պռոճկումովը փղծկած, Պողոսիկ որ լացող աչքերդ, վերջին անգամն ըլլալով, շի՞՞ շի՞՞ մարգարիտներ հոսեն քունքերէդ վար, անոնցմով հիւսելու համար անոր մեռելոյթին պսակը:

Վերադարձայ, բայց դուն չէիր այլեւս...: Թուցիդ մէջ դեռ կը մնդային մեռելոյթիդ համար շարականուած սողմոսներուն վերջին վանկերը, անկիւնը դեռ կը միտար արծաթ խնկամանը, եւ զոյգ մը կերտներ, որոնք իրենց արոյրը աշտանակներուն վրայ աշտանակած դազադդ կը հակէին, երկու սզաւոր աչքերու պէս կը շարունակէին դեռ իրենց արցունքները լալ: Կ'զգայի, թէ նոր մեկներ էր յուղարկաւոր թափօրը:

Առանձինն ու միամիտակ, հոտոտեցի մեռելական յիշատակներդ, ու հիմա քու օէրերդ ու ժպիտներդ, քու տառապանքդ ու սպառումներդ, քու կեանքդ ու մահդ կ'ոգեկոչեմ,

խմ թափառումներուս եւ մոռացումներուս մէջէն: Այլ չկայ
բան մը որ իօտի սրտիս. անիկա, ստանց բեզի իւզասպառ
եւ անպատրոյզ կանթեղ մըն է լոկ, կիսաւեր տան մը ստի-
րէն կախուած:

Կանգ կ'առնում մահուան հպումէն զեղեցկացած ու մե-
ռելոյթի խունկերէն հոտաւէտ մայրենի պտտկերիդ առջեւ, եւ
խորունկ հոգեզմայլութեամբ, եւ ապաշտներու լրջութեամբ
կարօտի համբոյրը կը դրոշմեմ, իբրեւ պատկ, յախտենապէս
անբարբառ շրթներուդ:

ՊԼՄՈՒԱԾ ՄԱՏՈՒԹԸ

ՇԱՏ տարիներ անցեր էին անկէ ի վեր, եւ դուն ալ եւս հաշտուեր էիր կեանքիդ պայմաններուն հետ, որոնք հարաշուր զիպուածի մը արդիւնքով ընդի պարտադրուեցան:

Օր մը տունիդ տաքեւէն անցայ, վարագոյրներդ փակ էին. եւ պարտէզիդ վանդակորմը ա՛յնքան եխա բաղեղուած, որ անսնոգը անկատկած պիտի բէր. Թէ կանանչ պտտեր բանտարկած էին ընդի:

Ինծի բախն, Թէ միամիտակ կ'ապրէիր խորհրդաւոր մեկուտացումիդ մէջ, եւ զաղանիքի անթափանց քող մը կը շրջանակէր անձդ, որ ալ աներեւոյթ ըլլալ սկսած էր. շատ տարիներէ ի վեր, ընկերական կեանքի ապրուած շրջանակներուն մէջ, ուր երբեմն, կ'ըսէին, քու երեսունդ ուրախութեան եւ վիշտի տարտուներ կ'արձնցնէր ընդ շրջապատողներուն մէջ: Այդ երբեմնի երջանիկ օրերուն, արցունքի կտթիւներուն ոռոգած ծաղիկներու գեղեցկութիւնը միայն պաշտեցիր, առանց նախազգալու թոյնին խմորումը անոնց բիրարութեան բաժակներուն մէջ: Թօսիդ հնչումը երգն էր սոխակին, արրուցիլ ե՛րգը երկարաշունչ, որ իր զաշնաւոր սլորումներով կ'արնագանգէր քնացող գիշերին ծոցը: Ու նայուածքիդ մէջ լուսաւոր ատողեր բոյն դրած, կը ցուային իրենց կրակէ շողերով:

Ազնուազնական անունդ մը, բնական ընտրանքի մը ամբողջ մեծփայլութիւնը, գեղեցկութեան եւ առողջութեան

լծորդուած, քեզի կտակած էր, իրր օժիտ, մեծաճարտատ մա-
ռանգութեան մը հետ: Աւ ալ չէր կրնար բմբռնել, թէ դա-
սակարգիկ բոլոր մարդերը հաշիւներու ցիւտով ու իրայատուկ
մալուծիւններով պատանդուած էին: Պալատիկ դահլիճը, ճո-
խութեամբ, արուեստով ու մաշակով կահուոր, բաց էր դա-
սակարգիկ միւս ներկայացուցիչներուն առջեւ: — Եւ ցեղիկ զի-
նանշանները, պատմական յաղթանակներով պատկանոր, սո-
նուական ծագումնայ կը հոգանաւորէին:

Մինակ էր, եւ ուզեցիր աշխարհ մը բացընել պալա-
տիկ մէջ: Երբ սրահիկ պարերն ու երեկայիցները կը զաղթէին,
եւ ջահերը նորէն կը հազնէին իրենց մօտ շապիկները, զուն
ընկոյճմանով, երազուն զգայնոտութեամբ, բաւ գորգապատ
ննջաթաղիկ վրայ, ուշադիր կը հետեւէին որտիկ բարախում-
ներուն, որոնք սիրոյ կշռական ելեւէջներով կը խօսէին քե-
զի: Մտածումնայ մարտը էր հոգիիկ պէս, երբ ան, ինքնա-
մոռացումի աչք պահուն, վնասիկ մը խորհրդաւորութեամբ կը
թելադրէր քեզի, մեռած սերունդներու յիշատակովը նուիրա-
գործուած պալատիկ տալու համար, սպրոյ ու խնդածպիտ սե-
րունդի մը քաղկերական զարկերը: Եւ ուզեցիր, որ մանուկի
մը ճիւղերը լսուէին անոր ոսկեղած ձեզուններուն տակ, փո-
խանակ լուսութեան, որ ստուերներուն թողած սարսուռը մի-
այն կրնար երգել:

Մտերիմ ընկերակիկ խօսած էր քեզի ամուսնութեան
մասին: Աւ դուն երկա՞ր որոճացիր, սիրոյ մէջէն, ամուս-
նութեան բովանդակ զաղանիքը, խորութիւնը բոլոր, թէ «եր-
կուրը մէկ մարմին պիտի բլլան»: Եւ բմբռնեցիր, վերջա-
պէս, Կէտէի գաղափարին առաջնորդութեամբ, սիրոյ կա-
տարելիք ընտրական յարամերմութիւնը, բանի որ «Դիմիա-
բանութիւնը ընտրական յարամերմութիւն (affinité elective)
կը կուէ՛ ձգտումը երկու մարմիններու: որոնք կը միաւորուին
ուրիշ նոր արտադրութեան մը համար, քննորովին տարբեր
նախկին երկու մարմիններէն, գոյնով, յարակցութեամբ, խը-
տութեամբ եւ ուրիշ մարմիններու վրայ իր ազդեցութեամբ»:

Հոգիկ կեանքի խառանքն ունեցաւ: Կը լողայիր զգաց-

ուած սէրերու մարտը աւագաններու մէջ, եւ սիրելու կարողութեան ընդհանրութիւնը ընդհանրութեան ընդհանրութեան հետեւեալ հարցերու վերաբերեալ, որովհետեւ սիրոյ ընդհանրութեան կողմէ, թէ Զարոյ մայրը միայն կրնայ անհատին ընդ, թէ ընտրուած ուրիշի մը հետ իր միասնութիւնը փափարելի է տեսական պահանջներու հետ եւ ազնուացումին համար: Այնպէս որ երբ մերթ ընդ մերթ կը տեսնելիք ամուսնական տեսներու կարգադրումը ղեկավար մարտը հոգիի պաշտ, կ'ափսոսայիք, որովհետեւ կը զգայիք, թէ Զարոյ ցեղ մը կամ ազգ մը կը հասնի իր տապալակի, վախճանակէտին, անհատները առողջ եւ բնական կերպով սիրելու կարողութիւնը կը կորսնցնեն: Կը գտնուիք ղեկավար սէրերէն եւ պղծուած տեսներու ու կենսակցութիւններու վիպային ու յամալի հաշուարկի յորինուածքը ստեղծ կը պատճառէք ընդ:

Այն օրերուն, երբ սիրող առկա, համագրաւուած կը մնար սէրէն, կ'երագէիք զանի, որուն վրայ պիտի ձառէք սէր իր ընտրական յարամբնութեամբ. կ'երեւակայէիք անոր մէջ սիրտ մը միեւնոյն յուզումներով, միեւնոյն թրթռացումներով, սիրտ մը, որ զուգական էր բուկինիդ, յանկար մէկ կէտը, կարենալ ամբողջ մը կազմելու համար անոր հետ, սիրտ մը, որ միեւնոյն սէրը ունէր, վճիտ ու անապական, ամբոսնեան ստիւքներէն հոսող ցեղակ կաթին պէս: Աւարդէն հոգեկան գերյուզումներուդ այդ անուշ պահերուն, պալատի կ'ոգնուէիք թաւ շունչէդ ու երգերուդ հնչումէն, վաղուան պատկերները այժմէն կարծես կը պարէին փառապարկ սրահներուդ մէջ, ուրիշ կ'անցնէիք ստուերի մը նման, չը խանգարելու համար այդ անտեսանելի հոգիներուն մանկական երջանկութիւնը:

Թու համապիտ ներումիք ընկերական հաւարոյններուն կուտար հմայիչ ներգործութիւն մը, ուրիշ կ'ազգուէին թուրք, թուրք, անոնք, որ սիրոյ դիմակներն էին հազած, անոնք, որ պղտոր հաշիւներէ կ'առաջնորդուէին, եւ անոնք, որ դեռ լըջօրէն չէին մօտեցած սրտի խնդիրներուն:

Ընտրութիւնի ըրիւր վերջապէս, հանդիսաւոր օր մը, երբ

դարպասողներէ շատեր հեռացան իրենց արցունքը խեղդելով, հեռացան իրենց հետ տանելով ահաւոր, եղեռնական խաբկանքի մը սարսուռը, իրենց եւ լեզի համար:

Այդ օրէն աշխարհ գոյութիւն չունէր կարծես քեզի համար: Դուն եւ ան կը կազմէիր աշխարհ մը մեզի յատուկ, եւ այդ աշխարհին կը հազուեցընէիր սիրական երազներուդ զմրոյիտէ շրջազգեսոր: Կը խօսէիր, պատշգամիդ վրայ նստած, սէրերէդ, նաշակներէդ, հակումներէդ, վաղուան երջանկութիւններէն, երբ զարնանազարթին, թռչունները կ'երգէին մեր գլխուն վերեւ, եւ վարը, ծաղիկները կը բուրումնաւէտէին մեր անցքը խճուղիներէ եզերուած ածուներէն: Ապրուելիք կեանքի ոսկեղէն դրուագն էր, որ կը նախշէիր մեռելովդ, պալատիդ ամայութիւնը վերածելու համար ապրող ու կենդանի երջանկութեան: Եւ ան, յափշտակուած մաքուր երազներներէդ, կը հետեւէր քայլերուդ, ներշնչումիդ, բառերուդ, շրթներուդ վրայ թառած թիթեռնիկի մը պէս, եւ կամ իբր ստուեր մը, որ պիտի բաժնուիլ չուզէր կեանքէդ: Ու չը զգացիր, հէ՛ր աղջիկ, թէ իր կրաւորական, երազուն համակերպութիւնները արուեստական քօղն էին այլասեռած հոգիի մը, որուն համար սէրդ յիմարութիւն մըն էր, եւ մեծագումար օժիտդ էր միայն, որ կը զրաղեցընէր իր քայքայուած սիրտը, անհաղորդ ազնուական ներշնչումներու ազդեցութեան: Զը զգացիր, թէ իր ազնուականութիւնը հազիւ կամխը մըն էր մոլութեան ծաղիկներով զարդարուած, եւ բուրդամալ էր միայն, որ կը շնչաւորէր, դեռ ժամանակի մը համար, այդ նեխած դիակը: Ու դուն անգիտօրէն, բու սիրոյդ մտքուր սերմերը կը ցանէիր տիղմի մը մէջ, որ ծաղկազարդ մործութիւն մը ստեղծելու ընդունակութիւնը չ'ունէր:

Հասու վերջապէս տպատուած վայրկեանը: Պտակի պայմանադրական արարողութիւնը պիտի կատարուէր: Երջանիկներուն երջանիկը ըլլալու պատրաստուած, մաքուր սրտիդ սէրը բուրումնաւէտած էր միտերդ բոլոր, պալատդ դրախտ մըն էր եղած, ու դուն կը թռչկոտէիր յուզումէդ, սիրարբիկ գինովութենէդ գերզգայ, երկու մարմիններէ, երկու սրտերէ

հոգեկան ամբողջութիւն մը կազմելու երջանիկ մտածումն զգիլած: Գովէլ անցնող մը ազանդարար պիտի լսէր զարկերը սրտիդ, որ այդ պահուն զերագանցօրէն յուզուած կը թուէր բլրալ հզանցիկ խորհուրդիդ ապրուելիք իրականութիւններուն,² որ անուրշենրուդ, երազներուդ փախչող թռչունն էր եղած: Եւ այդ անուրշենրուդ իրադայանութիւնը հրաշափառ գունատութիւն մը գրողմած էր զեղեցիկութեանդ գիծերուն, սրանք, այլապէս ալ, իրենց բնականութեանը մէջ վաճճէին, եւ արուեստագիտօրէն՝ անձերի:

Արարողութիւնը կատարուած էր փառաշուք հանդիսութեամբ, պարերն ու նուագները լսած էին, ու տունդ գտած էր իր խաղաղ վիճակը... Եւ երկուրդ, միտ մինակ, կ'երազէիր, մեր ստազատաթի սենեկին մէջ, հոգերանական վայրկենին խորհրդաւոր յուզումներուն տակ: Դուն, կիսով հոլանք, անոր վիզին փաթնուած, սիրոյ աւետարանդ կը կարդայիր, վերացած՝ զգայականութեանդ ձեւերով, հրեշտակի մը պէս, որ աշխարհ իջնելէ առաջ, թեւատարած ճախրանքներ կը կատարէ, հոգիդ ու սիրտդ, ա'յնքան մարտեր ու ամբիժ, պատարագելու յօժար, ամուսնական սեղանին վրայ, եւ կրտսեակիր, որ ան, իր սիրոյ բնորական յարամբնութեամբ, միեւնոյն յուզումներն ապրէր քեզի հետ, միեւնոյն անբշարին վերացումները, միեւնոյն թեւատարածները, միեւնոյն ներշնչումները: Կ'ուզէիր, որ մարմինի միաւորութենէն առաջ մեր հոգիները միանային նախ, ստազատաթի սենեկին մէջ, աստուածային համբոյրի մը տակ: Ու երբ աչքերովդ կը սուզուէիր անոր աչքերուն խորը, հոն փնտռելու համար զոհարերութի նուիրական կրակը, ան, աւա՛ղ, հոգերանական այդ բոպէին, անզգայ բա յուզումներուդ նուիրականութեան, պատռեց իր դիմուկը, եւ ուզեց քու հարստութիւնդ, քու զրամդ սակարկել քեզի հետ, հարկադրուած ըլլալով վաղը վճարելու, իր երէկի ցոփութեան պարտքերը:

Հիասթափումի ահաւոր ու անպրջ վայրկեան մը ապրեցար...: Հոգիիդ ամբողջ շէնքը կը փլչէր քու մէջդ, երազներդ կը ցնդէին յանկարծ, շիշէն փախչող անուշահոտու-

Յեան մը պէս, իբր Թէ սիրող վարդ մ'եղած ըլլար ազատութեան սուկ նետուած: Եւ բնդի նրանցուած մասնացու պատրանքէն խելացեղ, — ճշմարտ, սրտի մատուար պղծեցիր ըսիր, ու հեռացար առաջատար սենեկէդ, որուն անկողինը յարդարած էիր սիրոյ երջանկամեանդ իբր խանձարուր. հեռացար, անգամ մըն ալ հոն ոտը չ'կոխելու պայմանով: Եւ զգացիր, Թէ հարսնութեանդ քողը պատանքն եղած էր սիրոյդ, բնկերական հաւատարիկ, սրտիդ պղծուած մատուարն մէջ:

Օրերով, տարիներով լացիր մեռնող սէրերուդ գերեզմանին վրայ, վիրաւոր եւ անբուժելի հոգիի մը արածու-թիւնով, ու պինդ գրկած սրտիդ պղծուած մատուար, չը թողուցիր, քի նայուածք մը թափանցէ, անոր ազատը պատերէն ներս, ու մէս միւսակ, աշխարհի մէջ վաւերած, օրօրեցիր կեանքիդ երբեմնի պատրանքները, օրերուդ ունայնութիւնը, չը յագեցած սիրողի մը անապատելի հաւատքով:

Որ մը անցայ տունիդ տաշեւէն. վարագոյրներդ փակ էին, եւ պարտէզիդ վանդակօրէն ա'յնքան խիտ բաղեղուած, որ կարծես կանանչ պատեր բանաւորեալ ըլլային բնդի, միւսակ մ'առնէ համար հոն, այդ կանանչագեղ ու ծաղկազարդ ս-մայութեան խորը, ու սրտիդ պղծուած մատուարն մէջ, բրնձի մը պէս, որ իր հոգիին բուրվաւր կը ծխէ իր անծանօթ ու հեռաւոր ստաւածոյն:

ՓՐՅՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

1880-1881

ԱԶԱԶՈՒՐԿ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Ո՛վ էր այդ ծերունին, ուրկէ՞ կուգար: *Մէկը* չէր գիտեր: Ինքն իսկ մոռցած էր կարծես իր ծագումը, իր երէկի կեանքին յիշատակները, իր գոյութիւնը շրջապատող եւ հիմա գինքն աշխարհէն բաժնող պարագաները:

Այլուրդի մորթով մը բժոժուած, ու մեռքը երկար գաւազան մը կը բալէր լեռնէ լեռ, անապատէ անապատ, ու տմենուրեր, հովիտներու կողերն ի վեր, կամ իր ոտքերուն տակ մնդաշող աւազներուն վրայ գուարթ երգի մը արնագանգները կը տարազնէր:

Չես գիտեր ինչով կ'ապրէր, բանի որ չկար մէկը, որ իր կեանքովը հետաքրքրուէր, քայլ երբ հոս ու հոն ճամբաներուն եզերքը անառնակնէ մնաւորներուն ասկորները կը քնանային արեւին տակ, ինք ողջ ու սռողջ, իր աննպատակ կեանքին խելիւս գուարթութիւնը կը պատցընէր, իբր անողոր ու շնական ծաղրը, կեանքին ու մահուան, եւ բոլոր այն նուիրական բաներուն, որոնց բարոյական արժէք մը կրնձայլ մարդկութիւնը:

Աս որոշ էր, թէ հիւսիսէն ու հարաւէն գիրար խաշածնող ու զահիճներու մարակին տակ դանդաշող եղերարախա արսորականները տեսած էին գինքը, այդ աչագուրկ ծերունին, եւ մնաւորներուն ուղղած իրենց երանիներէն բաժին

մըն ալ հաճած էին անոր, որ իր փորձած աշխարհն իսկապէս զերեզման բրած էր ուրիշներուն ապրած յուսահատ ու մահաբոյր տառապանքին: Եւ հիմա երգի մը զուարթ Թրթռացումներէն զատ բան մը չէր լսուեր իր չորցած շրթներէն:

Իր տիտան մարմինը, անցնող օրերու հին հերոսութիւններուն ցուրտ շիրիմն էր եղած: Եւ իր յիշողութեան կորուստը, միակ միայնութիւնն էր անոր, եւ միակ սյժի աղբիւրը, կարենալ այդ առերեւութապէս զուարթ կեանքը ապկուհի համար: Արեւին տակ չորցած ու կռնած իր մօրքը հիմա կը նմանէր մագաղաթեայ գրքի մը, կամ պապիրոսներու գլաններու, որոնց վրայ գրաւուած նուիրազրական պատմութիւնը անընթեռնելի կը մնար լալոր հետախոյզ եւ հետախոյզ աշխարհ, եւ ասով իսկ իր գոյութիւնը, աշխարհի մեծագոյն տառապանքին եւ ծով ցաւերուն հետ իր հակադրութիւնը առեղծուածային, գերեզմանական նուիրականութիւն մը կուտային իր անձին:

..

Կանուխէն լսած էինք Սէրգօի մասին: Ան իր գիւղին ամենէն նշանաւոր ազատարդն էր եղած: Իր տիտան հասակը, պարթեւ կազմուածքը, առոյգ ու շէնշող հոգին իր մէջ կը վերյայտնէին հերքելիան սյժի մը գոյութիւնը: Մայրը, իր այդ մէկ հատիկ գաւակը մեծցուցած էր անհուն գուրգուրանքովը, կամին հետ ջամբելով անոր կատաղի վրէժխնդրութեան մը զգացումը: Հայրը, Ռէա Խաչօ, որ հօր մը պէս կը գուրգուրար իր զեղի պատիւին եւ իրաւունքներուն վրայ, եւ որ գիտցած էր բաշարար արշաղանել զանոնք բրդական յարձակումներու դէմ, գիշեր մը ուղաննուած էր Մըստօ ագէկի հիւրանոցին մէջ, դաւադրական կոչունքի մը միջոցին:

Սէրգօ զեռ մանուկ, հօրը սքանաթեանէն վերջ, կը մընար մօրը հետ միա մինակ: Գեղացիները Ռէա Խաչօի սպանութենէն վերջ, ալ անկարող եղած էին ինքնապաշտպանու-

Յեան զօրծին, եւ բրդական թաղառականութիւնը բայրալած էր գիւղին խաղաղութիւնը, եւ բռնաբարած Սէրգօի մօրն ալ պատիրը: Մայրը, տմեն արեւմուտի իր տղուն տշխրը փականց վրէժի օրօրով մը, որուն մէջէն կրկնապէս անպատոււած մօր մը արքունքին աղին կը հոտէր: Սէրգօ այդ մայրական ձեւադրանքներուն շունչին տակ մեծցաւ միտաբար լրջութեամբ մը: Իր մայրին մէջէն կընդհմարտէր խորունկ զայրատունչութեան մը փրփուրը: Բայց պատանի հասակէն իսկ վստահուած էր Սէրգօի կեանքը: Այդպիսի կարիծի մը զոյութիւնը դիւր չէր զար բխրանալուն:

Քանի մը օրերէ ի վեր Սէրգօ չէր վերադարձած դաշտերէն: Արկար օրեր իր հօրը սպանութեան պարագաները, եւ գիւղին անտանելի դրութիւնը խորհրդածելէ վերջ, եկած էր որոշումի մը, զոր չէր ուզեր իսկ մէկու մը յայտնել: Ենդ՝ մայրը, սիրաւ տխուր կասկածներով լեցուն, առաջին անգամն ըլլալով, հեղ մըն ալ կ'ապրէր այն տառապագին օրերը, զոր անցուցած էր իր էրկան սպանութեանը միջոցին: Դժնէ այն ատեն միւլիարութեան առարկայ մը ունէր, փըրկութեան լատտակ մը, իր զատակը: Հիմա մինակ էր, միս մինակ, իր սեւ սուգին պլլուած ուրուական մը, զոր վիշտերը ա՛յնքան մօռլոտած էին:

Այդ օրերուն, ահաւոր փոթորիկ մը փրթեր էր լեռներուն գիրկը: Սէրգօ առաջին անգամն ըլլալով, հիւրասիրուած էր Մըստօ պէկի այն սենեակը, ուր տարիներ առաջ իր հայրը վատարտք սպաննուած էր նենգութեամբ, եւ հակառակ հիւրասիրութեան լեռնային սոփորութիւններուն: Այդ իրիկուն չէր գիտեր, թէ Քիւրտ ազային կողմէն իրեն հըրամցուածը պատիժ մըն էր, թէ պատիւ մը: Լեռնայի այդ սենեկին պատերը խոժոռաղէմ կը նայէին իրեն: Սէրգօ այդ միտառած պատերուն մէջէն կը տեսնէր իր հօր անդինի նայուածքը, ահաւոր ու կրակուտ, որ իր վատութիւնը կը մըտ-

բակէր: Դուրսը փափղ հովերը իրեն կը բերէին կարծես իր մօր վրէժի օրորներուն վերջին վանկերը, արցունքին կաթիլները: Եւ իր հոգիին խորը զգաց ահաւոր տայրաբը, պարտականութեան մը առնական ու կորսի շեշտը տելի հուժկու կը խօսէր հիմա իր մէջ, բան չէ, վախին ու մահուան ստիպումները: Սեղգեց պահ մը իր մէջ հոգիին կատաղութիւնն ու ճեղկաւ րնեքը, եւ սիրտը ճայրբով մը լեցուն, ալ չկրցաւ մնալ հոտ, իր հօր այդ գերեզմանին մէջ, եւ հրաւանջաւ առնելով իր ցածոցի հիւրընկալէն, դուրս ելաւ այդ արիւնտ տնեկէն, սառուցիկ օդի համբայներուն տակ կարենալ վերագտնելու համար իր անհանալուած ինքնութիւնը:

Հակառակ իր մեկնումի յոռապառնիւններուն, ան դեռ կը յամենար Մբստօ պէկի րնակարանին շուրջ: Ներքին անդիմադրելի ոյժ մը զինքը հոն զամուած կը սրտէր: Անգամ մը շօշափեց իր դանակը, եւ երբ ալ գիւղն ամբողջ կը նիրհէր գիշերուան գիրկը, Սէրգօ ներս մտաւ աղային տնեկէն, խոյացաւ վրան, եւ անոր վիզը սեղմելով, ըսաւ.

— Այսպիսի գիշեր մըն էր, որ հայրս սպաննեցիր այս տնեկին մէջ: Անոր արիւնը բու արիւնովդ կրնայ միայն մարբագործուիլ:

Եւ առանց մամանակ տալու, որ Մբստօ իր ծառաները օգնութեան կոչէր, իր դանակը միտն էր գազանին սիրտը, եւ վրէժի այդ փառաւոր գործէն վերջ, դուրս խոյացած էր:

Սէրգօ ուղղակի իր տունը ուղղուեցաւ: Վերջին անգամ մըն ալ համբուրեց իր մայրը, իր վրէժխնդրութեան գործը պատեց անոր, եւ այդ վայրկեանը իրենց չախտակ կեանքին քաժանութիւնը եղաւ: Այդ օրէն սկսեալ Սէրգօ սարերու առաջատակը դարձաւ:

∴

Իր փախառականի կեանքի օրերուն, որանք երկա՛ր երկա՛ր տարիներ տնեցին, ճերտի անփախումիւնը եւ լեռներուն ձերպերը իր հոգանին ու աղատանաբանը եղան: Սէրգօ կեանքին մեծագոյն մասը կոխով ու ընդհարումներով

անցուց: Իր անձնուէր բնկերներու կազմած պզտիկ խմբակը անպարտելի զարճած էր: Եւ ամեն անգամուն, երբ յարձակման մը պահուն բանի մը ոտախկաններ կամ քիւրաւեր կ'իյնային Սէրգօի ու բնկերներուն զնդակներուն տակ, զիւղացիները բաւումեան նոխազը կը զտանային քիւրաւերուն կամ թուրք կառավարութեան համար: Սէրգօի մայրը այդ զոհերէն մէկն էր եղած: Երկուր ու անուր խաշտանգումներէ վերջ բանախ մը խորը սպաննուած էր անխկա, միմիայն Սէրգօի պէս զուկի մը մայրը եղած ըլլալու քրէական յանցանքին համար:

Սէրգօ, կեանքին մէջ առաջին անգամն ըլլալով ա'յնքան խորունկ զգաց տառապանքին հոգեցունց աղաղակը կուրծքէն ներս, երբ իր մօր սպանումեան լուրը հասաւ իրեն: Եւ որդիական սիրոյ ներոյժ ու անդխադրելի զգացումն մղուած, որ մը յանդուգն յարձակում մը գործնց քաղաքին կառավարական շէնքին վրայ, եւ բանի մը նշանաւոր պաշտօնականներ սպանելէն վերջ, յազնցած վրէժխնդրութեան մը զոհունակութեամբ նորէն զէպի իր սարերը քարճարացաւ:

Իր անունը տարտափի մշտական անդօճը կը մտղէր բոլոր անոնց վրայ, որոնց կեանքը կեղերումի եւ տառապանքեան նոյն իրաւած էր: Հերոսական քաջագործութիւններու գեղեցիկ փունջ մը բերնէ բերան հերետաքի մը պէս աւարտունուած, Սէրգօի ծակախն շուրջ հիւսած էին փառապատկ մը, որուն շողերը անթառամ պիտի մնային ապրող տերունդին մէջ: Լեռներու այս իշխանը, որուն պալատը անձաւներ էին, չէր այն արժիւններէն, որոնք իրենց մագիլներով կը կարծեն ճնճուկները, իր ասպետական հոգին չէր կրնար հանդուրժել տիրաներու վրայ գործադրուած անգթութիւններով: Հարստահարութեան, ճնշումներու բարեկամ, ի'նչ ազգի ալ պատկանէին անոնք, իր վրիժառու ձեռքը կ'երկեցնէր զէպի բռնաւորները միայն, երկնային պատուհասի մը պէս: Ամեն տեղ էր ինքը, ուր որ լացող սիրտ մը կար կամ տառապող հոգի մը, եւ իր ներկայութիւնը կամ դրացնութիւնը մասամբ ամոքած էր շրջակայ ժողովուրդներու տառապանքը: Բնու-

Յեան ծառագարդ տաճարին պաշտամունքի ստարկան եղող միակ սուրբն էր անիկա, որ ստանց իւնկի ու մոմի տպասելու, անմիջապէս կը լսէր ցաւի մը ազագակը, եւ արագահաս Սուրբ Սարգիսէ մը աւելի արագ օգնութեան կը հասնէր տկարներուն: Սէրգօ կը զգար իր կեանքին արժէքը եւ կ'ուզէր զանի օգտակար ընել թողբ տնոնջ, որոնք իրեն պէս հալածական, բայց չէին կրցած Յօթափել հարստահարութեանց լուծը: Թէպէտ զօրկ բողբնի կեանքի մը ընծայած դիւրութիւններէն, բայց աւելի կը նախընտրէր լեռներու տգատ կեանքը, քան մոխիրի ու արցունքի մէջ Յաթխտած հացին պատառը Պոնիրի կուշտին, աւելի կը նախընտրէր լեռներու հովանին եւ աստղերու հիւսած լուսաւոր վերարկուն, քան տունի մը ծածրին տակ վառուած Շրագի մը լոյսը, որ ամենօրեայ տառապանքի մը եւ սարկութեան անդադրում տարաւիներուն վրայ կը պլպլայ: Կեանքին մեծագոյն նպատակը ազատութիւնը պահելուն, եւ այդ ազատութիւնը օգտակարապէս գործածելուն մէջ կը կայանար իր աչքին: Քաջութեան եւ անձնօրութեան մարմնացում, իր կեանքին այդ երկու անըստ զանձները ի սպաս դրած էր տկարներու, իսկանց նկատի ունենալու սա պարագան, թէ նոր յարմարումի ամեն մէկ քայլ, իրեն համար նոր փորձանք մը, կոխի ու պայքարի նոր շրջան մը կը բանար իր առջեւ:

Բայց ի՞նչ փոյթ իրեն այդ վտանգները: Եթէ անոնք գոյութիւն իսկ չ'ունենային իր կեանքին շուրջ, ինք պիտի ստեղծէր զանոնք իրբեւ իր գոյութեան պայմանները: Թրչունը երգի մը պէտք ունի, իր կեանքը կարենալ տարելու, ծաղիկին բաժակը ցօղի մը կամ իլին պէտք ունի եւ արհիւ ճառագայթի մը, իր Պոյրն ու բոյրը հագուելու համար, եւ Սէրգօի կեանքը բռնաւորներու, հարստահարողներու գէմ մղուած յաղթական պայքարներու պէտք ունէր իր արժէքին մէջ կարենալ մնալու համար: Քանի մը անգամներ մահացու կերպով զիրաւորուած էր ինքը այդ քաղխումներուն մէջ: Տրտունջի կամ տկարութեան քառ մ'անգամ չէր լսուած իր թերնէն: Զէնքի ընկերներէն սմանք խորհուրդ

տուած էին իրեն արտասահման անցնիլ, ապահով կեանք մը ունենալու համար. եւ փախուստի ամեն առաջարկ մերժած էր Սէրգօ, սա առարկութեամբ. թէ այդ լեռներէն իրենց բացակայութիւնը բացարձակ ասպարէզ պիտի տար քիւրտերու եւ կառավարական պաշտօնեաներու անսահման կատաղութեանը, եւ լրուած գիւղացին էր որ պիտի տուէր իրենց այդ վատութեան պատահասը: Եւ յետոյ, կ'ըսէր.

— Առանց այս լեռներուն, առանց այս ասպետական կռիւներուն ապրիլը անկարելի է ինձի համար, անոնք են, որ զիս կանգուն կը պահեն կեանքի սեմին վրայ:՝

Օր մը վերջապէս տեղական կառավարութեան հրահանգ տրուեցաւ կեդրոնէն այդ վճանգաւոր մարդուն հաշիւը մարքելու, ինչ զինով որ ալ ըլլայ: Մօտաւոր բաղաւթներէ զօրագուններ եկած խռնուած էին: Աշիրէթներու պէկեր, ինքզինքնին ու իրենց մարդիկը իրր կամաւոր տրամադրած էին կառավարութեան: Սէրգօն ողջ կամ մնած ձեռք ձգելու պատիւը, ամենուն մէջ ստեղծած էր մրցումի կատաղի ոգին, մարդորսութեան այդ արշաւանքի միջոցին: Լեռ ու քար մարդ կտրած էր: Ամեն բլուրներէ ու հովիտներէ հրացաններու շողիւնն էր որ կը փայլէր արեւին տակ: Անգամ մը յարձակողները զրոհ կուտային: Անգամ մը լեռներն ու քարերը կը զոդային զնդակներու տեղատարափին տակ. եւ անտառները, վիթխարի զազաններու կատաղի մռնչիւնին պէս, համազարկի տրձագանգները կ'օրօրէին իրենց ստուերներուն տակ: Ու այնուհետեւ, լացի, կատաղութեան, հրացանի ծայներէն վերջ, մեռելային լուսութիւնն էր, որ կը տիրէր լեռներու կողքին:

Ամեն մարդու բերնին մէջ հրաշալիին մօտեցող պատմութիւն մը կար այդ անհաւատար կռիւի մասին, որուն մէջ բազմաթիւ զօրքեր ու քիւրտեր սպաննուած էին, եւ ուրիշ շատեր վիրաւորուած: Դիւրստ պէկերէն մէկը այնպէս հաւատացուցած էր իր մարդերը, թէ Սէրգօ, կախարդական զիւթանքով մը անխոցելի դարձած էր, եւ թէ ո՛չ մէկ զնդակ կրնար ծակել անցնիլ անոր մարմինը:

Այդ պաշտօնական կատարողի հետապնդումը Սէրգօի փառքին թոկերբուկը կազմեց: Բանդումի եւ բռնապետութեան ոյժերը, խորտակուած ու ամօթազարտ, լեռնէն վար կ'իջնէին, լռելիայն խոստովանելով իրենց պարտութիւնը, եւ ժողովրդական խաւերու մէջ անգամ մըն ալ ստորածելով տա հաւատքը, Յէ Տշմարիտ յեղափոխականին, ու անմոռէր գէնքի մարդուն դէմ անօգուտ է պայքարիլ, ինչ ոյժով ալ որ ըլլայ: Եւ այդ փայրկեանէն սկսեալ Սէրգօի գիւղը, ու հարեւան աւանները սկսան վայելիչ յարաբերական սպասմանքի մը, որուն վնասող ամեն միջոցէլ անմիջապէս կը լուծուէր Սէրգօի երեւումովը: Կամ անոր անունով՝ արտասանուած մոգական բառով մը:

Այնուհետեւ, կառավարութիւն կոչուած խմբակը տեսնելով, Յէ իր բռնապետական ոյժը անգօր կը մնայ ազատութեան զինուորին դէմ, զիմեց իր սովորական միջոցներուն, վատութեամբ ու նենգամտութեամբ որսալու համար լերան ամօհի առիւծը: Բանի մը անգամ ներ պատուիրակ զրկեց Սէրգօի, Յէ իրեն կայսերական ներում պիտի շնորհուի, եթէ անձնատուր ըլլայ: Բայց ա՛ն աւելի նախընտրեց լեռներու աննենց պաշտպանութիւնը, քան Սուլթանական Ներումի մը նենգամիտ հովանին, որուն շուրին տակ շատեր՝ կախաղանուած էին իրմէ առաջ: Ինք որ հիմա անհայր անմայր կը մնար աշխարհի մէջ, մէկը նենգութեան ու միւսը վատութեան ձեռքով տպանուած ըլլալով, իրեն համար ծծմայր ունէր միայն լեռը, որ մայրական գիրկն էր քացած, պաշտպանելու համար իր կեանքը, եւ օրօրելու համար կիսատ ու անհանդարտ քունը հայ յեղափոխականին, որուն միակ գործը ու միակ մտազբաղումն էր արտանի կռիւը մղել կեղեքումներու եւ կեղեքողներու դէմ: Այդ օրերուն Սէրգօի պայծառ դէմքը ո՛չ երկիւղ մը բուսցուցած էր իր վրայ, եւ ո՛չ ալ յուսահատութեան մը ազատափայլը: Յաղթականի զուարթախոհութիւնը ջնջած էր իր մէջ մարդկային անդոհներու արմատները:

Երկիրն ամբողջ տարօրինակ յեղաշրջումի մը մէջ կը գտնուէր: Կառավարութեան կարգ ու օրէրքերը փոխուած, մեղական գտագանի մը հարուածով, ազատութեան ու հաւատարմութեան բարոյն էր որ կը կարգացուէր, բնակրու վրայէն: Ու ամեն անկիւնէ յեղափոխականներ ու յեղափոխութեան բարեկամներ ծլած էին սուներու պէս: Երէկուան յետադիմականներն ու լրտեսներն անգամ օրուան կարգէն դուրս մնալ չէին ուզեր: Օտ. Սահմանադրութիւնը, ա՛յնքան խաբուսիկ ու ա՛յնքան ոճրագործ ս՛րբան Համբան Բէժիմը, կը տօնախմբուէր Քուրբանի կողմէն հրամայուած յուզարկան համբոյրներով: Դաւադրական զինադադար մը, այդ օրերը, որոնք վաղուան եղևներ կը վախճուիւին, երէկի համար ցոյց տրուած կեղծասոր աղաշաւով մը:

Սէրգօ, ազատութեան դատին համար կառուղ յեղափոխականներուն ամենէն վերջինն եղաւ, որ իր լեռներու կեանքը Քոզուց, գալու եւ հայրենի բանդուած երկիրը շէնցընելու համար:

Իր զիւղին մէջ վերերևումը աննշան պատահարի մը պէս անցաւ: Չ՝Քոզուց, որ ս՛չ մէկ ցոյց տարին իրեն համար: Պարզունակ համեստութիւն մը ներսակ շապիկի մը պէս կը ծածկէր իր սրտին զիւցազնական արիւթիւնը: Հազիւ քանի մը մտերմական այցելութիւններ փոխանակեց, հազիւ թէ իր երէկի Սշտաժիններուն հետ, իրրեւ ազատ օտմանցի քանի մը հանդիպումներ ունեցաւ, այնուհետեւ իր միակ մտազրադումը եղաւ իր հորենակուն մարած վառարանը շէնցընել, եւ այս պատճառով բացարձակապէս մերժած էր ուստիականական պաշտօնի մը ստաշարկը, զոր բանիցս տեղական կառավարութիւնը բրած էր իրեն:

Սէրգօ, որ իր փախտականի օրերուն իր եւ ուրիշներու կեանքին պահպանութեան կենսական զործը միայն հետապնդած էր, մամանակ չէր տուած իր սրտին, տարբեր ուղղութեամբ մը առաջնորդելու համար իր բալլերը: Բայց, հիմա, որ լեռներէն վար իջած, կը արտաբառուէր լոյսորովին նոր կենցաղի մը, կը տեսնէր, որ քաղաքներու կամ գիւղի բնա-

կանոն կեանքի մը ընդունակութիւնները իր մէջ կորսուած էին շատոնց: Տուներն ու փողոցները բանտի մը տպաւորութիւնը կը թողէին իր վրան: Զինական բաղխումներու, հերոսային ասպատակութեանց, արիւնոտ յաղթանակներու չ'գոյութիւնը, ապրուած կեանքը չափազանց տափակ, ու միօրինակ ցոյց կուտար իրեն: Վայրկեաններ կ'ունենար նոյն խակ, երբ սրտով կ'անիծէր այդ Սահմանադրութիւնը, որ զինքը կը զրկէր իր լեռներէն, ու իր սիրական գէնքերէն: Բայց շրջակայքի հայերուն այդ օրերը վայելած քաղաքիկ անդորրութիւնն ու ազատութիւնը մոռցընել կուտային իրեն կեանքին այդ յանկարծական յեղաշրջումը, եւ անոր յաջորդող ցուրտ, անտանելի միօրինակութիւնը:

Երբ Սահմանադրութեան օրերու զինովի յիմարութիւնները եւ խելիսը ալեծփումները դադրեցան, եւ գիւղը վերակրսաւ իր սովորական բնականոն կեանքին, բանի մը մտերիմ բարեկամներ ըսած էին Սէրգօի.

«Տարիդ առեր կ'երթաս, չե՞ս խորհիր, որ պարտք մը ունիս ծնողքիդ գերեզմանին հանդէպ: Շէնցուր անոնց տունը, եւ ժառանգներ տուր ազգիդ ու տունիդ»:

Նմանօրինակ թելադրանքներու տակ, տակաւ առ տակաւ Սէրգօ ալ զգաց իր կուրծքին տակ խլրրտիլը նոր զգացումներու, որոնք մինչեւ այն ատեն անձանօթ էին իրեն: Վառօղի ծուխերով, ու վրէժի կատաղութեամբ ուռած սիրտը հոգեթով շունչի մը տակ մարբագործուած, եղած էր տարբեր սէրերու, տարբեր հակումներու խառնաբուրբը: Հիմա արուն կ'արթննար իր մէջ, ո՛չ միայն ինրն իրեն համար, այլ եւ ժառանգական սերնդագործութեան, ընտանիքի յաւերժացման, տունին վերաշինութեան մարդկային բնագոյական պէտքերուն համար: Հոգեկան այդ ներքին փոփոխութիւններու դժնդակ ու միեւնոյն ժամանակ անուշ տրամերգութեան ներկայացումին, Թաւօ դերակատարն էր ու միանգամայն հանդիսասեւը: Իր հոգիէն թլխող այդ վճիտ տեսարաններուն երազկոտ հանդիսատես, երբեմն, զարհուրանքի ու հիացումի նուաճներէն զգլխած, կը կորսնցընէր կեանքին ու մտածումներուն թե-

լը, եւ կը թողուր որ երազանքի թելերէն շրջգրկուած, տա-
րուերի երէկի իրականութեան եւ վաղուան անորոշութիւննե-
րու անդունդներուն եզերքը: Հակամարտ զգացումներու այդ
ճակատագրական պայքարին մէջ, սէրը յաղթանակած էր վեր-
ջապէս: Եթէ Սէրգօ, կարենար հոգեբանական վերլուծումի մը
ենթարկել իր զգացումները, եւ զինքը — փոթորկող ներքին
այդ յուզումները, շատ շուտով պիտի կրնար տեսնել, թէ
իրեն յաղթանակող սէրը նորութիւն մը չէր բնաւ, ուրկէ
վախճալու պատճառներ ունենար: Արդէն իր սմբողջ կեան-
քին ուղղութիւնը այդ զգացումն էր տուած իրեն: Մըտած
պէկի սպանութիւնը, իր հօրը հանդէպ ունեցած սիրոյն
արդիւնքն էր: Եթէ յարժակեցաւ կառավարութեան պաշ-
տօնեաներու վրայ, իր սպաննուած մօր հանդէպ ունեցած
սէրն էր զինքը առաջնորդողը: Եւ իր գիւղին, իր ազգին,
եւ իր Հայրենիքին հանդէպ ունեցած սէրը չէ՞ր միթէ, որ
զինքը պայքարի ու արիւններու մղեց լեռներուն գլուխը:
Հիմա այդ միեւնոյն սէրն էր, որ նոր շրջափոխութեամբ մը,
դուրս կ'ելլէր իր ընդհանրական հանգամանքէն, կեդրոնանա-
լու համար, ուրիշ հոգիի մը վրայ, որ Հայրենիքին ու Ազ-
գին մէկ մասնիկն էր, եւ իր մէջ կը խորհրդապատկերէր անոնց
յաւերժացումը: Բայց փոփոխութիւնը ա՛յնքան անակնունցի
ու արագ կերպով տեղի ունեցած էր իր մէջ, որ Սէրգօ ի
սկզբան պարզապէս խռովր զգաց անոր յայտնութենէն:

Տարբերութիւնը սա էր միայն, որ Սէրգօի երէկի սէրէ-
րը հրաբուխներու պոռթկումին պէս բոցեր կը սփռէին չորս
դին, մինչ հիմակուան զգացած սէրը, խնկարուրումի մը
բաղդրութեամբ կ'արբուցանէր զինքը:

Իր ամուսնական ընկերը ընտրելու համար դժուարութիւն
չ'կրեց բնաւ: Չէնքի ընկերներէն Սեպուհի աղջիկը, Նուարդ,
որ երբեմն իրենց փախտականի օրերուն, ուսուսո, ճերմա-
կեղէն ու լուրեր բերած էր իրենց, կտրիճ ու անվախ աղջը-
կան մը յանդգնութեամբ, իր նշանածը, եւ բանի մը օր վերջ
իր կինը եղաւ:

Առաջին օրէն իսկ տիպար ամուսիններ եղան երկուքը,

Սէրգօ եւ Նուարդ, երկուքն ալ գեղեցիկ, դէմքով ու հոգիով, րարեկազմ՝ մարմինով, ու հոգիով ստպեալապէս, կատարելապէս զիրար լրացուցած էին իրր գեղեցիկ ամբողջի մը երկու անբաժան ու յանկաւոր մասերը: Սէրգօ իր զէնքի ու լեռնային մարդու քովանդակ անձնուիրութիւնը տրամադրեց իր կընտը, այնպիսի փափուկ ու նրբին կենցաղագիտութեամբ մը, որ կարելի չէր այդպիսի մարդէ մը սպասել: Ինք որ լեռնեքու զուխը երջանկութեան մը անխառն ժպիտը չէր կրցած հագնիլ իր վրան, եւ պայքարներու բնթացքին նոյն իսկ մոտցած էր խնդումներս ըլլալը, հիմա համակ ժպիտ, համակ խնդում էր իր տունին մէջ, իրք թէ այդ ժպիտներու անբաւարար շտեմարանը պահած ըլլար միմիայն իր ազգագոյ տունին համար: Եւ Նուարդ իրապէս արժանի էր անոնց: Գաւառական կեանքի մէջ անտփոր առնական այդ փափուկ վերաբերումը, իր սիրոյն ու աղապատանքին ա՛յնքան ազնուականօրէն տրուած կենդանութիւնը, ուրիշ աւելի բարձր մթնոլորտներէ ծծուած առաքինութիւններ էին, որոնք իրենց մանկութիւնը թօթափած, կուգային զիցային սէրերու պէս իրենց ծխածանիլ թեւերով գրկելու տարերու ծունկին վրայ ծնունդ առած այդ գեղանի կինը: Անգիտակից ու բնազգային մրցում մը զանոնք կը մղէր զիրար գերազանցելու իրենց ամուսնական սիրոյն եւ պաշտումի նուիրական գործին մէջ: Սէրգօի ընտանեկան ու մարդկային երջանկութիւնը իր պատարումին հասաւ, երբ երկու տարի վերջ Նուարդ աղուորիկ ու կայտառ մանչ մը տուաւ իրեն: Հիմա մօրը մէջ զաւակը եւ զաւկին մէջ մայրն էր որ կը սքաշաէր, իրբն աղբիւրը իր անխառն ու վճիտ երջանկութեան, որ իրեն հրամցուած էր լեռներու ալեծուփ ու փորձանաւոր կեանքէն վերջ:

Աւա՛ղ, ո՛րքան կարճ եղան, սակայն, երջանկութեան այդ օրերը, որոնք քիչ մը վերջ պիտի գերեզմանուէին իր աչքերուն եւ իրօրւսած յիշողութեան խորը...:

Եւրոպական պատերազմը սկսած էր:

Երկրին մէկ ծայրէն միւսը չտարազան փափսուքներ ծայր տուած էին: Մատնութեան համբոյրներով եղբայրութիւն ուխտաւորող թուրք ու բիւրա բերաններ հիմա դժոխքի մը պէս լորձուներ ու մաղծ կը փսխէին Հայերու հասցէին: Եւ ամեն մարդ նոր ջարդերու, նոր աւարաւորութիւններու, նոր կոտորածներու ահուզողը կ'որոշար: Սէրգօ զգաց, թէ պատուհաս մը կախուած կը մնար ցեղին զխու՛ն վրայ, թէ ահաոր եւ մահաշունչ փոթորիկով մը խմորուած էր երկրին քաղաքական ստրոգջ մթնոլորտը:

Իր առաջին մասնումն եղաւ, իր զէներն ու սիրական հոգեհատորները ուսին առած նորէն լեռ բարձրանալ: Մտածումը իրագործելու պատրաստութեան միջոցին էր, որ զինքը ձերբակալեցին յանկարծ: Զերբակալութեան միջոցին Սէրգօ չուզեց զէնրի ու ինքնապաշտպանութեան դիմել, վախճալով որ այդպէսով փախչած կ'ըլլայ իր երկու հրեշտակներուն կեանքը: Հազար կախաղաններու պատրաստ կը զգար ինքզինքը, բաւական էր որ զինքը ապահովէին, թէ ու եւ վրտանգ գոյութիւն չ'ունի իր կնոջ ու զաւկին դէմ: Կը հաւատար, թէ եթէ ինք նենգութեան մը զոհը ըլլար իր հօրը պէս, իր զաւակն ալ ի՛ր վրէժը պիտի լուծէր, եւ զոհին ու դահիճներուն հաշիւը մարքուած պիտի ըլլար օր մը: Եւ զինքը ձերբակալողներուն կողմէն այդ ապահովութիւնը ստանալէ վերջն էր, որ անձնատուր եղաւ Սէրգօ:

Բանտարկութեան յաջորդ օրն իսկ Սէրգօ իր բանտապահ զինուորներէն խմացաւ, թէ պետական հրամանով Հայերու դէմ ընդհանուր տարազրութիւն եւ ջարդ կազմակերպուած է: Սէրգօ կատաղութենէն ինքզինքը կը կրճէր, բանտարկուած առիւծին պէս, որ իր զառագեղին երկամները կը ծամէ: Բայց դրութիւնը ծանր էր իրեն համար. շղթայալուս ու անզէն, ի՞նչ կրնար ընել, բանտի մը մոթ անկիւնը: Յիշողութեան լուսաւոր վերազարթնումով մը իր հոգին խորէն իր ամբողջ անցեալ կեանքը հեզեզ, աչքին առջեւ բերաւ իր

վրէժի գործերը, իր յարմարում ներք, իր մարտական քաղ-
խում ներք, իր սխալի քաջագործութիւնները, իր հերոսի
արժանաւոր համբաւը. յիշեց իր կինն ու զաւակը, եւ այդ
բաղէին իր աւերած անկարողութիւնը, եւ առաջին անգամ ն
ըլլալով, իր այտնրուն վրայ զգաց արցունքին այրող կաթիլ-
ները: Այդ անկարողութիւնը թունաւոր նետի մը պէս իր
սրտին մէջ մխուժեալ էր:

Յաջորդ օրը, նոր թափոր մը կազմուած էր, ու մանա-
ւանդ նոր բանակ մը, որուն գլուխը կը գտնուէին կառավա-
րական այն պաշտօնեաներն ու իւրաքանչիւրը, որոնք տա-
րիներ առաջ ազնետաւոր յարմարում մը գործած էին Սէրգօի
դէմ, եւ այդ կախին մէջ իրենց ընկերներէն շատերը զոհ
տալէ վերջ, լեռներէն վար իջած էին յողթուած եւ ամօ-
թապարտ:

Թափորին առջեւէն կը բալէր Սէրգօ, շղթայակապ, ու
մտրակներու շառաշլ: մը տակ, երբ ան դէպի իր զիւղը կը
յառաջանար: Թափորը կանգ առաւ զիւղին պզտիկ հրապարա-
կին վրայ, ուր ամբողջ զիւղացիները հաւարուած էին զին-
ուորական հսկողութեան տակ:

Հոս պարզուած տեսարանը անկարելի է նկարագրել, իր
ահռելիօրէն վայրագ ու զազանային իրականութեանը մէջ:
Արիւնտ դէպքեր ու դրուագներ կան Հայկական մարտիրո-
սութեան այս վերջին սարսափներուն մէջ, որոնք հագիւ կըր-
նան երեսակայաւիլ, եւ գրիչը, նայն իսկ Տանդէի մը դժոխա-
պատում գրիչը, ինքզինքը անկարող պիտի զգար, այդ զըր-
ուագներուն իսկական, հարագտաւ ու ճշգրիտ նկարագրու-
թեանը համար:

Այդ հրապարակին վրայ բարտիի ծառի մը կապեցին
Սէրգօն, եւ անոր աչքին առջեւ սկսան գործադրել անպաշտ-
պան ժողովուրդին վրայ, սպանութեան եւ մահուան բոլոր
կերպերը, բոլոր տեսակները: Եւ ամեն անգամուն, երբ կի-
սամեռ դիակները-բլուրներ կը ծեւացընէին, ամեն անգամ,
երբ օրհասականներու խեղդուկ ու աղիողորմ ձայնը, սարսա-
փի եւ տառապանքի շեշտերով բնութեան լուռութիւնը կը սղո-

չէր, մարդագայլերը Սէրգօի դառնալով, ծաղրանքով մը կ'ըսէին անոր.

— «Տե՛հ, ինչո՞ւ կը սպասես դեռ: Տե՛ս այս զոհերը քեզի կը կանչեն, պաշտպանէ զիրենք »:

Եւ Յուրի ու մօրի, տունի եւ մօրակի հարուածներով կը խանդարէին անոր կաշկանդուած, անկախողութեան մատնուած առնականութեան լուռ եւ մահափալ լռութիւնը:

Այդ սպառնալի գիւղէն ա'լ կենդանի մօրը մը չէր մնացած գրեթէ: Երկար տարիներէ ի վեր ակամայ զսպուած կատաղութիւն մը իր հրէշային դերը կատարած էր անմեղ զոհերուն վրայ, սուսեց զանազանութիւն մը գնելու տարիքի ու տնոյ: Եւ մօնղէն քուր մը, կը մնար հիմա այդ ժրջան մեղուներու փեթակին մէջ, ուրկէ լացի ու կոծի, կիտամններու օրհասական հոնդիւններու հառաչանքն էր. որ կը մխար այրած տան մը մօխիւրներէն բարձրացող ծուխին պէս:

Սէրգօ, այդ յօշոտուած մարմիններու, խորտակուած գանկերու, կտորտուած ուղորներու եւ բղկտուած միտերու կազման բլուրի կուշաին յանկարծ նշմարեց իր կինը, Նուարդ, եւ մատաղատի զաւակը Վահան, իր մօրը վիզին պիտուած: Գերեզմանական ստուերներ երկուքն ալ, անդհնիս եկուոր-նէր, որոնց աչքերուն խորը ալ կեանքի հուրքը չ'կայ, այլ միայն մահուան ուրեւատեսիլը: Սէրգօ շարժում մը ըրաւ խորտակելու զինքը կաշկանդող կապերը: Դիւային քրքիչ մը զինքը շանթահարեց իր անկարողութեանը մէջ, եւ զառանցանքի պէս մտացնորութեան նոպայ մը հարուածեց զինքը: Ալ գրեթէ չ'կրցաւ լսել ո՛չ մէկ բառը դահճապետին, որ կ'ըսէր.

— «Զոհերը մորթեցինք, ու հիմա քու կնոջը հարսնիքն է. որ պիտի տօնախմբենք: Տե՛ս, ու դուն ալ զուարմացիր մեզի հետ »:

Նախ, իր աչքին առջեւ կտոր կտոր ըրին Վահանը, չ'ուզելով մէկ հարուածով մը վերջացընել այդ անմեղունակ մանուկին կեանքը: Այնուհետեւ սկսաւ լսիրշ քանաբարումի գործը Նուարդի վրայ: Հակառակ կնոջը հերքական ու ճշգնամամային դիմադրութիւններուն, մերկացուցին զինքը, եւ

զագանները անպատուելու համար ցեղին պատիր, և Սէր-
գօն ու Նուարդի ամօթխածութեան զգացումը, զգայազիրի՛ զը-
րութեան մը մատնեցին զինքը իրենց զմտալային կիրքերու
յագեցումին տակ:

Այդ ամօթազարտ ու զարշարոյր արարողութենէն վերջ,
նախ կարեցին իր տախտակներէն մին, և Սէրգօն բերանը զը-
նելով, ըսին անոր.

— « Երբ օրերէ ի վեր բան մը չես կերած, ազու մը
պէս ծծէ կնոջդ ստինքէն, որ բիշ մըն ալ աղբիս, կարենալ
անոր տառապանքը դիտելու համար »:

Այդ պահուն Սէրգօ որ անթարթ բիրներով կը նայէր Նուար-
դի զարարումներուն, կարծես բռն մը չէր տեսներ... Այն-
քան վիթխարի էր տեսարանը, որ իր աչքերը և իր միտքը
չափազանց պզտիկ կը թուէին կարենալ տեսնելու և բնորո-
նելու համար եղածները: Որպիսի՛ անողոր, գեհնակաւ տրա-
մադուծիւն մը տեղի կ'ունենար այդ երբեմնի առիծին հո-
գիին խորը, ոչ որ ներկաներէն կրնար բմբունել հագեցանա-
կան այդ վիճակը: Դա՛ւիճները չափազանցօրէն անառնացած
էին՝ այդօրինակ բմբունումի մը համար, իսկ Սէրգօ ահաւելիօրէն
զգածուած ու տագնաբուած էր, կարենալ տակնալու համար
իր աչքին առջև պարզուած տեսարանը: Բայց կալանաւորին
վրայ յանկարծական փոփոխութեան մը հետքը զգալի կ'ըլլար
ամենուն համար: Սէրգօ վայրկեանէ վայրկեան կը ձերանար
իր շղթաներուն, իր վիշտին, և տեսարանին ծանրութեանը
տակ, և իր մազերը կ'աղերեկէին իր ճակատին շուրջ: Կր տես-
նուէր, թէ Նուարդի կրած տառապանքը բոլոր առ բոլոր
կ'ուսէր, կը խարաղէր հակալին կ'անքոր, որ թիմա կը հա-
լէր ԹԹՈՒԻ մէջ գրուած մեաաղի մը պէս:

Ու երբ ալ լացերը դադրեցան, երբ ալ արիւնը զոն-
դողներ կապեց դիակներուն շուրջ, երբ ալ բնաշնչումի տա-
տանական զործը լրացած էր, սփառզործներու պետական հը-
րամանատարը, իր խօսքը ուղղելով Սէրգօի.

— « Տեսար, ըսա, թիմա ազգիդ, գիւղիդ և բնառնի-
քիդ փլուզումը, անսար մեր յոյժին ու կարողութեան չափը:

Այ այսուհետեւ չ'կայ բան մը, զոր ուզես տեսնել, չ'կայ մէկը որ կարենաս պաշտպանել: Այ այսուհետեւ աչքերուդ ալ պէտք չ'ունիս, քանի որ անոնք աւերակներ ու դիակներ պիտի տեսնեն...»:

Աւ դառնալով իրեններուն, քսաւ.

— «Փորեցի՛ր այս քիւղիկն աչքերը, որպէս զի այսուհետեւ պիժակները բոյն դնեն անոնց արարող կապիճներուն մէջ, եւ թողուցէր, որ երթայ»:

Հրամանը զործադրուած էր անմիջապէս, եւ դա՛իճները, զո՛ր ու երջանիկ, իրենց կողոպտաւ աւարովը քննաւոր արդէն իսկ հեռացած էին ՀայուՍեան այդ զո՛ւարանէն: Մերուկի մը ստուերը միայն կանգուն կը մնար մարդկային դիակնակոյտին առջեւ: Անոր հանուած աչքերուն ակերը արիւն կուլային այդ մարդագոյին վրայ:

Արիւն լացող այդ աչագուրկ ծերունին Սէրգօն էր...

Չենք գիտեր, որչափ օրեր ստուերը կանգուն մնաց այդ դիակնակոյտին առջեւ: Բայց երբ յուլիսեան տօրերը սկսան նմանել զօհերուն դիակները, երբ իր աչքերուն արիւն արցունքն ալ դադրեցաւ, աչագուրկ ծերունին բնազդաբար շարժեցաւ տեղէն: Դէպի ո՛ւր կ'երթար, ինքն ալ չէր գիտեր: Սա որո՜շ էր, թէ բան մը չէր յիշեր եղածներէն ու պատահածներէն, ո՛չ իր անցեալը, ո՛չ մարդագոյը, ո՛չ իր կեանքին ու յիշողութեան քայքայումին պարագաները: Աշխարհ սեւ էր իրեն համար, եւ ինք՝ աշխարհի առջեւ սեւ տախտակ մը, որուն վրային յանկարծ ջնջուած էին կեանքին ու պատմութեան գիւրերը: Ինչո՞ւ կ'ապրէր...: Կեանքը իր նպատակը, աշխարհ իր նպատակը, եւ երկինք իր նուիրականութիւնը կորուսած էր ալ իրեն համար: Այ չկար նոյն իսկ փրփուրի կտոր մը, որով ցնտարբերուէր: Մարդագոյի տեսարանին առջեւ, Սէրգօ կորսնցուցած էր իր մտածելու, զգալու բնականօրէն վիճա-

կը, եւ իր յիշողութիւնը յաւիտենապէս գերեզմանուած էր իր մէջ....:

∴

Ո՞վ էր այդ ծերունին, ուրկէ՞ կուգար: Մէկը չէր գիտեր...: Սա որոշ էր, թէ հիւսիսէն ու հարաւէն զիրար խաչածնող ու զահիւններու մտրակին տակ զանգաւող եղբարբախտ արսորականները տեսած էին զինքը, այդ աչազուրկ ծերունին, իրենց անապատի տարագրութեան նամբաներուն վրայ, եւ մեռնողներուն ուղղած իրենց երանիններէն բաժին մըն ալ հանած էին անոր, որովհետեւ երգի մը զուարթ թըրթռացումներէն զատ անէծք մը, բողոք մը, տրտունջ մը, բաղձանք մը չէր լսուեր իր չորցած շրթներէն:

Եւ տարագիր դժբախտներէն ո՞ր մէկը կրնար երեւակայել, թէ այդ զուարթ կարծուած աչազուրկ ծերունին սիրտը դեռ բանի մը օրեր առաջ աշխարհի վրայ չ'երեւակայուած ամենազմեղակ տառապանքին մրուրն էր բամբ: Ո՞վ կրնար երեւակայել, թէ իր ժպիտներն ու իր երգին թրթռացումները պարզապէս ծաղիկներն էին, բուսած՝ սիրականներու եւ հարիւրաւոր անմեղ զոհներու արիւնագանգ գերեզմանին վրայ: Ո՞վ կրնար երեւակայել, թէ անիկա շրջուն ու կիսակենդանի գերեզմանն էր յաղթապանծ անցեալի մը, եւ յիշողութեանը մէջ անճանաչուած, բտմենելի ոճիրներու...:

Բայց մարդկութիւնը իր դատումները արտաքին ձևերու վրայ միայն կը հիմնէ, որովհետեւ հոգեկան թափանցողութիւն մը, կեանքի վերլուծում մը չափազանց տաժանբոս է, եւ շատերուն անմատչելի: Հեռաւոր ցամաքի մը վրայէն ովկիանոսը դիտող մը, անոր ալեկոծութիւնները եւ փրփուրները տեսնելու անկարող, իր աչքին առջեւ տարածուած պիտի գտնէ խաղաղ ու հանդարտ մակերես մը միայն: Եւ յետոյ ո՞վ է ըսեր, թէ ամեն երգ ու ամեն ժպիտ զուարթութեան մը, երջանկութեան մը արտայայտութիւնն է եղած: Գաւառացի Հայ կնոջ երգը արշունքին աղիովը թրմուած է: Օ՛վոր-

կայի նաւածիւղներու կշռաւոր (rythmé) տրտունջին մէջ, ռուս ժողովուրդին ամբողջ տառապանքը կայ: Ժպիտներ կան, որոնք մեռած երջանկութեան մը տապանաբարբն են: Ու երգեր կան, որոնք աւելի կծու են եւ տառուցիկ քան մեռուան փռթորիկները:

Ըսուած է, թէ Եմաթը կ'երգէ իր մենութենէն ազատուելու համար. վիշտ մը կամ ժանձրոյթ մը օրօրելու համար:

Ալազուրկ ձերունին չ'ունէր վիշտ մը, զոր ուզէր օրօրել: Իր կորսուած յիշողութիւնը վիշտին, տառապանքին ծընունդ տուող բոլոր իրայայտնութիւնները, տարափի ու արիւններու բոլոր զաւարումները անգնաղաղարձրէն թաղած էր իր աւերակներուն, իր մոխիրներուն տակ: Եւ հիմա կոյրը իր մենութիւնն էր, որ կը մտրակէր իր երգին ճրճացումներովը. որովհետեւ միեակ էր, միտ միեակ, աշխարհի համայնական տարածութեան գիրկը երերուն, մութին մէջ ինքն ալ խաւար մը իր միտ բանտին մէջ: Թաւարային գնացք մը, գերեզմաններով ու դիակներով յուսի աշխարհի մէջ, ցաւալին է ու խռովրտ: Երգի մը ընկերակցութիւնը, տխուր իր վանկերով, եւ զուարթ՝ իր դալլալլումին մէջ, միակ ճամբու ընկերն է, ալազուրկ ձերունիի մը, որ անգիտակցօրէն իր տառապանքը շալկած, գէպի օտարութենէ օտարութիւն կը տանի իր աննպատակ կեանքին խարխլած թեկորները, յաւիտենապէս արիւնոտ բողոքի մը պէս:

Ու երգող ձերունին կը քալէ իր աննպատակ կեանքին խելիսօլ զուարթութիւնը պտտըննելով անապատի ճամբաներուն վրայ, իրր անտօր եւ շնական ծաղրը կեանքին ու մահուան, եւ բոլոր այն նուիրական բաներուն, որոնց քարոյական արժէք մը կընծայէ սրգարութեան անուեով պոռնկացած մարդկութիւնը:

Եւ տարագրեմբէն ո՛չ մէկը գիտէր, թէ ո՞վ էր այդ ձերունին, եւ ինչէ՞ն շինուած էր իր երգին զուարթութիւնը...:

Մ Ա Տ Ն Ի Չ Ր

ԱՅՆ ԵՒՄ ամեն մարդ կը հանդնար զինքը: Եւ եթէ զիւզին մէջ ամեն մարդ կը խուսափէր իրմէ, պատճառը ա՛յն էր որ Յէ՛ կը վախնային անկէ, եւ Յէ՛ կը նողկային, իրրեւ զգուելի, թունաւոր սողունէ մը:

Արամ, իր դպրոցականի օրերէն վերջ սրտ մը մտած էր յեղափոխական շարքերու մէջ, եւ նկատուած էր ընկերներու կողմէն, մէկը այն զիտաւոր գործիչներէն, որոնք ազատագրութեան գաղափարին հաւատարմը զինուորուած, ուխտած էին հաւատարիմ մնալ իրենց ընդգրկած նուիրական գործին, ձերբակալութեան մը պահուն չ՛մատնել յեղափոխական գործն ու սկզբունքը, Յէ իսկ իրենց կուրծքին վրայ վառէին թուրքական դժոխքը, եւ կամ իրենց գլուխը ծնծէին երկաթէ սալի վրայ: Որովհետեւ, գաղափարը, որուն զրօշակիրն ըլլալ ուխտաւորած էին յեղափոխական շարքերը, անհատական սեփականութիւն մը չէր, անիկա տառապող ազգին նուիրական աւանդն էր, զոհուածներուն սրբազան կտակը ապրող սերունդներու համար:

Արամ, սակայն, զուրկ կը գտնուէր առնական նկարագրի մը ա՛յն առողջ գիծերէն, որոնք յեղափոխական առաքեալին պիտի տային դիմաչկուն, խիզախ եւ հայկով ու սկզբունքով գորաւոր, անխարդախ ըլլալու առաքինութիւնը: Անիկա ի սկզբան այդ փշուտ ճամբուն մէջ մտած էր սոսկ ժամանցի համար, զիւղական կեանքի մը տարտամ միօրինակութիւնը

տպաններու համար: Յաջողած էր գտնել իր նոր կեանքին մէջ տմեն ինչ որ կ'ուզէր ունենալ: Տիրական դիրք մը ընկերներուն եւ գիւղացիներուն հանդէպ: Արտասահմանէն դէպի ներս սպրդող գործիչներու խորհրդաւոր երեւումը իրենց գիւղի նեղ շրջանակին մէջ, անոնց հետ տեսակցելու իր առանձնաշնորհումը, այդ դիրքին տուած էին բացառիկ հանգամանք մը:

Երկար չ'տեսնեց այդ կեանքը: Արամ սկսաւ ծանօթանալ: Յեղափոխականի հաւատքը, իր կողմէն, բռնաւոր թափ մը պէս կը սեղմէր իր կուրծքը, եւ այդ «յիմար» գաղափարին տակ իր անձնական անկախութիւնը կորսնցընելու մղձաւանջը չէր կրնար հաշտեցընել իր տիրելու հակումներուն հետ: Կայրկեանէ վայրկեան այդ նեղ շրջանակէն, յեղափոխական գաղափարի այդ ստրկութենէն ինքզինքը ձեռքազատելու հնգընուրն էր որ իր մտածումներուն առանցքը կը կազմէր:

Եւ այդ փափաքուած, օգնկոչուած առիթը չ'ուշացաւ:

..

Մհեր, սահմանագլուխէն անցած, բիւրտի զգեստով մը գիւղէ գիւղ կը շրջէր շարքերուն հաղորդելու համար կարեւոր յանձնարարութիւններ, մօտաւոր յեղափոխական շարժումի մը պատրաստութեան համար: Մուշի դաշտին արիւնաքամ կեանքը ուրիշ կերպով դարմանելու միջոց չ'կար այլ եւս: Բոլոր դիմումները, բողոքի բոլոր խաղաղ ցոյցերն ու միջոցները սպառած էին առանց դրական արդիւնքի: Եւրոպա կ'ուզէր կամաւ կոյր ձեւանալ թուրքական գազանութիւններու հանդէպ, գիւանազիտական ներդաշնակութեան շնական բարձին վրայ:

Արամ այդ գիշեր տուն կը դառնար Մհերի սարքած ժողովէն, բոլորովին տարբեր մտածումներով: Շարժումը պիտի պայթէր ռումբի մը պէս: Ի՞նչ օգուտ իրեն: Արհաւիրքի ու տառապանքի այդ սեւ անապատին մէջ, կ'ուզէր ուխտիս մը ըլլալ ինքը, զօրացընել իր տիրական դիրքը, եւ օգտուիլ գիտնալ ամենէն պզտիկ պատեհութիւններէն, իր անձնական նկատումներուն համար:

Արամ պահ մը կանգ առաւ փողոցին մէջ, տուերի մը պէս, որ կը սոսկայ մութին մէջ յառաջանալէ: Շուները մերթ Ընդ մերթ կը հաչէին տեսակ մը *կաղկանծիւնով, որ դժբախտութեան մը յայտարար նշանը կը նկատուի զիւղացիներուն համար:

Վայրկեանները երբեմն տարիներու գործը կը կատարեն: Արամի վարսնումի այդ մէկ վայրկեանին զիւային խորհուրդ մը շանթի մը պէս յանկարծ ակօտած էր իր միտքը: Շարժեցաւ տեղէն, եւ մութին մէջէն դիտող մը, պիտի տեսնէր, թէ Արամ իր տունին ուղղութենէն տարբեր ճամբու մը կը հետեւէր: Կանգ առաւ շէնքի մը առջեւ, որ զիւղական տուններու տեսքը չ'ունէր: Զեռքը դրան երկընցընելէ առաջ վայրկեան մը խորհեցաւ, ու իր վճիռը արձակած մարդու մը խզախութեամբ ափ առաւ դրան զարմուցիչը...:

Սակարկութիւնը լմնցած էր Գայմագամին հետ, ու հիմա զիւղը իր գիշերային խաղաղութիւնը կորուսած, պատեւրազմական դաշտի մը երևոյթը հագած էր: Զօրքեր ու ոստիկաններ պաշարած էին Մհերի բնակած տունը: Եւ որովհետեւ այս վերջինը չէր ուզած անմնատուր ըլլալ, տնեցիները դուրս հանելէ վերջ, յարձակումը սկսած էր տունին վրայ: Երկու կողմէն մղուած կռիւը հաւատարագէս կատաղի էր: Հրացաններու համագարկը, վիրաւոր զօրքերուն կաղկանծիւնը, կատաղի ու մօլեռանդ ոստիկաններուն ոռնոցը զիւղին մէջ ստեղծեր էին զարհուրելի վիճակ մը: Ամեն տուներէ, խաւարով մը պատանքուած, ողբի ու կոծի մայրներ կը լըսուէին, ամեն բերնէ սեւ հառաչանք մը դուրս կուգար. վաղը զիւղին մէջ գործուելիք վայրագութիւններուն եւ ձերբակալութիւններուն մտածումն իսկ շատերուն վրայ մահտան քըրտինքն էր մտղած: Ընկերներէն ոմանք, մութէն ու շփոթէն օգուտ քաղելով, զիւղէն կը փախչէին, երբ անդին Մհեր ու իր հետ գտնուած քանի մը քաջերը, իրենց յանկարծական պաշարումին մէջ, տեսնելով իրենց գնդակներուն սփռած մահերը, եւ նկատելով որ իրենց փամփուշտները ալ մօտ են հատնելու, հրդեհ ձգեցին իրենց տանը մէջ, եւ բոցերուն

խորէն իսկ իրենց պայքարը մղեցին, մինչեւ որ այլեւս բողոքները լափեցին զիրենք:

Արամ, Դաւազամի կողքին կանգնած, դիտեց այդ դժոխքը, զոր իր մատնութիւնը ստեղծեց: Բայց Թուրք պաշտօնեան շատ գոհ չ'մնաց կռիւի արդիւնքէն: Իր զօրքերէն շատեր սպաննուած էին, ու ասոր փոխարէն, փոխանակ ողջ յեղափոխականներու, ամի մը մոխիր միայն պիտի կրնար դրկել իր պետերուն: Կառավարութիւնը այնուհետեւ իր բոլոր կատաղութիւնը Թափեց զիւղացիներուն վրայ. բանտերը լեցունեցան, եւ Արամի վկայութիւնը անոնց վրայ զլորեց դատաւարութեան քարը:

Դիւղին մէջ մէկը միայն կար, առեղծուածային դէմք մը, զոր զիւղացիները յիմար կը նկատէին, եւ Թուրքերը *սէրվիշ*, բառ մը, որ իրենց համար փիլիսոփայի իմաստը ունի: Այդ մարդը Վահրամն էր: Դպրոց ու աշխարհք տեսած միտք մը, քարէ քար զարնուած զրկումի ճամբուն վրայ ըսկեպտիկ մը եղած էր: Չէր հաւատար ո'չ կեանքին, ո'չ աշխարհի, ո'չ երկինքի: Ոչնչութեան աղօտ ճառագայթ մը ինքն ալ զինքը շրջապատող ոչնչութիւններուն մէջ: Կեանքը իրեն համար կորուսած էր նպատակը, հաւատքը իր աստուածը, յոյսը՝ իր երազները: Թուրք պաշտօնեաներ իրեն հետ կը խօսէին ժամանցի համար: Բան մը չ'կար աշխարհի մէջ, որուն համար սարդոնական ժպիտ մը, ծաղր մը չ'ունենար իր շրթներուն վրայ:

Չերբակալութիւններու միջոցին իրեն մօտեցող, զինքը անհանգիստ ընող մը չէր եղած: ՃԱնիկա ո'չ ազգ գիտէ, եւ ո'չ ալ հայրենիք կը ճանչնայ, յեղափոխական մը կարենալ ըլլալու համար՝ ըսած էին կառավարութեան պաշտօնեաները իր մասին: Չերբակալութիւններու կրած չարչարանքը, եւ անոնց պարագաներուն տառապանքն ու Թափած արցունքներն անգամ չ'ազդեցին իր սրտին: Ընդհակառակն, երբ ոստիկան-

ները քաշուեցան գիւղէն, եւ երբ պմեն մարդ, իր դուռը փակած, իր մեռելը կամ ձերբակալուածը կ'ողորար, Վահրամ, սկեպտիկի անտարբերութեամբը մօտեցաւ այրած տոնը՝ աւերակներուն, որոնց տար մօխիւրներուն մէջ դեռ Թաղուած կը մնային հայ կտրիճներուն դիակները, երկա՛ր նայեցաւ մահուան գործին վրայ, իր միտքովը որոճաց անոր խորհուրդին առեղծուածը, եւ ինքնիրենը մենախօսեց.

«Չեմ գիտեր, թէ մարդկութիւնը ինչո՞ւ դեռ հաշտուած չէ մահուան ու անոր զաղափարին հետ: Պիտի գայ ուրպեօրօք մը, երբ մենք մեր մեռելներու դագաղին հետեւինք այն ուրախութեամբ, զոր հարսնետոբները կ'ունենան պտկի մը պահուն: Աշխարհ գերեզմաննոց մըն է, որուն իր պարտքը պիտի վճարէ ամեն մարդ: Կեանքերը արեւներ են, որոնց պաշտօնն է երկար օր մը լուսաւորել միայն ու երթալ Թաղուի հողին մէջ, ուրիշ օր մը նորէն ծագելու համար:

«Կուլան, եւ ինչո՞ւ: Արցունքները բառական ոյժ չ'ունին մեռած ու հողին տակ Թաղուած սերմը բուսցընելու: Բնութիւնը իր գործը պիտի կատարէ, եւ առանց մեր արցունքին ալ այդ սերմը նորէն պիտի ծաղկի մօրը չ'մօնող արեւներու տակ:

«Արցունքները կը բծաւորեն բնութեան վարդերուն կտրմիւրը, որ հիմա սեւ կ'երեւի, որովհետեւ սուգը մարդկային տեսողութիւնն է պղտորած: Անոր համար մարդիկ մահուան սեւ կոճը կը լսեն հոն, ուր մշտածին ու յարսիսփոխ կեանքի մը ծնունդին օրօրները կ'երգուին:

«Մարդ աշխարհի ազրիւսին վրայ ծլած ծաղկի մըն է, իր միօրինակ տեսականութիւնը սոսկ փոշի մը պիտի աւելցընէր աշխարհի տիղմին վրայ: Թողէք, որ ան հրաժեշտ տայ ունայնութեան այս հովիտին, իրրեւ լոյսի նոր ճառագայթ մը, իրրեւ նոր ծաղկերուբում մը կրկին վերադառնալու համար մեր հորիզոններուն վրայ...»:

Եւ այս լոյսն մենախօսութիւնը վերջին դամբանականը եղաւ Մհերի եւ իր ընկերներուն:

Տարիներ անցան:

Արամ իր զերին մէջն էր շարունակ: Անոր դիմակը պատրուած էր Մհերի մատենաշան իրիկունն իսկ: Եւ մասնիկը, արհամարհում ու անիծում ամենքէն, այլ եւս կառավարական պաշտօնեայ մը դարձած էր: Բռնաւորի մը պէս, որ կորանցընելիք բան մը չ'ունի այլ եւս, եւ միայն իր տիրակաւնութեանն ու հաճոյքին կը հետամտի, մատենաշան քապանալիքով ահարեկած էր շրջակայքի հայ բնակչութիւնը, եւ շատերուն բայրալման պատճառ դարձած: Մինչեւ հոգիին խորը վիրաւորում Երիտասարդութիւնը երկու անգամ մահափորձ կատարած էր իր վրան, բայց Արամ իր առած վէրքերէն բուժուած էր, եւ այդ մահափորձերը վնասակար արդիւնք միայն տուած էին հայ բնակչութեան համար: Ու նոր մերթապաղութիւններով, նոր բանտարկութիւններով տառապանքը կը մշտնջենաւորուէր գիւղերուն ծոցը: Եւ երբ Քուրք սահմանադրութեան խարուսիկ ազատութեան օրերը հասան, Արամ կերպով մը յաջողած էր իր կաշին ազատել արդարութեան վրէժխնդրութենէն, անգամ մըն ալ իր վրայ հագնելով կեղծ յեղափոխականի շապիկը:

Վահրամ հեզնոտ ժպիտով մը նայեցաւ շուրջի իրադարձութիւններուն, ու Արամի մեղափոխութեան, որուն կեղծ ազատականութեան դիմակը շինուած էր կուսակցական մրցակցութեան մեքով: Վահրամ բանէ մը չէր ազդուած, որովհետեւ հաւատք չ'ունէր բանի մը վրայ: Բոլոր անցած դարձածները իրեն համար ծաւերախաղի մը յաջորդական տեսարաններն էին: Հանդիսատեսի մը պէս կը նայէր անոնց վերայ, ու առանց տպաւորուելու, իր հեզնոտ ժպիտը միշտ շրջներուն վրայ, կ'երթար առանձնանալու իր խորհրդաւոր մտնութեան գիրկը, որուն սեմէն ներս կը սպրդէր իր զոյգութիւնը անձայն, անշուկ:

Յանկարծ վրայ հասան աղէտքին օրերը: Արամ զգուարութիւն մը չ'կրնց իր դիմակը պատռելու, իր կեղծ յեղափո-

խականի շապիկը մերկանալու համար: Գիւղին տղամարդերու կարաւանը կոտորուած էր գիւղի սահմաններուն վրայ: Անպաշտպան կիներու եւ աղջիկներու թափօրը կը յառաջանար զէպի անծաւնօթ, անաւուն մահր: Թուրք ռճբագործութեան տպերասան թափը տարօրինակ զգացում մը ստեղծած էր Վահրամի մէջ: Սկեստիկութիւնը խորտակուած էր իր մէջ, եւ կիներու եւ մանուկներու պառտապանքի աղաղակը, օրհասականներու մահաբոյր հառաչանքը ջնջած էին իր շրթներուն վրայէն իր սովորական հեզնոտ ժպիտին հետքերը: Եւ համատարած մահը իր մէջ արձնացուցած էր մարդկային խռովքը, եւ պժգանքը թուրք զազանութիւններու զէմ: Ու առաջին անգամն ըլլալով ծիւղոր ռոտիկաններու ընկերացող մատնիչ Արամին տեսքը կատաղութեան եւ վրէժի զգացումը բուսցուցած էր իր մէջ: Հիմա միայն, երբ իր աչքին առջեւ կը տեսնէր սովատանջ եւ լլկուած անմեղութեան այդ արհաւիրտ տեսարանը, չէր կրնար անտարբերի աչքով մը նայիլ այդ անանուն ռճիրներուն վրայ, որոնց տեսքը միայն բաւական էր ընդվզումի շարժումը ստեղծելու քար սրանքուն խորը:

Յզերաբախտ հայուհիներու թափօրը, ռոտիկաններու ըստիպումին տակ, հարկադրուեցաւ փոխել իր ճամբան, եւ զէպի լեռ բարձրանալ: Վահրամ ու չ'կրցաւ համբերել եղեռնին ահազնութեանը: Ռոտիկանները գործի սկսած էին: Մեր ու հիւանդկախ կիներն ու մանուկները կապուեցան ծաւերուն, խիտ խիտ: Եւ երբ ռոտիկանապետը հրաման քրաւ Արամի, որ բռնկցընէ այդ մահապարտներու զգեստները, անտառի հրդեհին մէջ այրելու համար գիրենք, Վահրամ, իր սոսկումներէն անարեւկ, փակեց աչքերը, ծածկելու համար իր արցունքը, եւ չ'տեսնելու համար քրնկցուած դժոխքը, ու կերպով մը խոյս տալով այդ տանջանարանէն, զնաց սողոսկիլ լեռան կուշտը ցցուող ժայռին քարայրներէն մէկուն մէջ: Ռոտիկանութիւնը հակառակ իր փնտռտուքին, չ'կրցաւ հետքը գտնել skrihչին, որ ա'յնքան մօտ էր իրենց, եւ հոգեցունց զարհուրանքով մը մտիկ կ'ընէր բոցերուն մէջ խեղդուող հայ կիներու ողոր ու կոծը: Իր փախստականի կայրին

մէջ հոգիին խորէն անիծեց Արամը, այդ զազրելի մատնիչը, որ Յուրբի մը սնաւաբերութեամբ իր ազգակից քոյրերու մարգագոյն խարոյկն էր քանկցուցած:

Վահրամ, նոր ծայներ լսեց իր գլխուն վերեւ, ժայռի կտուրին վրայ: Մտիկ բրաւ ուշադրութեամբ.

— «Դա՛ւանան, կ'ըսէր ոտտիկանապետը Աբամին, դուն բու կրցած ծառայութիւնդ մատուցիր մեր կառավարութեան: Այլ պէտք չ'ունինք լեզի, քանի որ ալ հայ ու յեղափոխական չէ մնացած աշխարհի վրայ: Բայց չէ՞ մի որ հայ մըն ես դուն ալ...: Բայց բեզի կը խնայենք տառապանքը այն բոցերուն, զոր դուն վառեցիր բու ազգակիցներուդ բնաջնջումին համար»:

Եւ դառնալով միտներուն, բաւ անոնց.

— «Սա ժայռէն վար նետեցէր այս շունը...»:

Վահրամ իր Սաքատոցին խորէն լսեց խուլ ազաղակ մը, եւ մարմնին մը զարնուիլը ժայռի կողերուն...:

Յաջորդ առաւօտուն էր: Դեռ հրդեհը կը վառէր ժայռին կատարը: Մարդկային տառապանքը դադրած էր ազաղակէլէ. մահը փակած էր ամենուն բերանը, եւ բոցը լափած էր սիրտերը: Քլուխը դուրս երկարեց Սաքատոցի մէկ պատուռածքէն, եւ առաջին ականարկին տեսաւ Աբամի մարմինը ժայռի կողերէն կախուած, եւ արծիւներ, որոնք անոր աչքը կը փորէին:

Ու առաջին անգամն ըլլալով, Վահրամ տեսաւ, Աբամի սատակումին մէջ, արդարութեան գերագոյն գործը. մոռցաւ պահ մը երէկի սարսափներն ու մահերը, մատնիչին արմանի մահէն զգածուած, ծնրադրեց հոգիով իր կորուսած հաւատքի հին տեղանին աչքեւ, եւ իր շրթներովը արտասանեց.

— «Փա՛ռք բեզ, Աստուած...»:

ՀՈՂԻՆ ԶԱՅՆԸ

ՇՈԳԵՆԱԽԸ կը տուրար Միջերկրականի ծոցը, իր երկու կողերուն եզերքն ի վեր փրվութենբու անբմակ ծագիկներ բուսցընելով:

Անցորդներու հոծ բազմութիւն մը, կամբջակին վրայ կանգնած, հիացիկ նայուածքով մը կը դիտէ ծովը, որ իր զհրուխտ ծալքերովը կը վէտվէտի, եւ իր կապոյտ շղարշէ թւերը բացած կը թռչկոտի կարծես ջուրերու անապատին վրայ: Մերթ աչքերը նայուածքի զուգահեռականութեամբ մը կ'երկարին, ծովուն վրայէն, դէպի աւելի. հեռուն, հեռեւելու համար, հորիզոնի սառներնբու անորոշութեան մէջէն, առաջաստանները, որոնք մոլորած արագիլներու պէս կը յառաջանան, իրենց թւերը պարզած հովին: Կղզիներու տարածուն մարմինը, ձիթենիներով ու թաւ կանաչութեամբ մը եզերուած, հիացումի ժպիտներ կը բուսցընէ ցամաքին կարօտակիզումով տրորուած աչքերուն խորը:

Պիտի կարծուէր, թէ նաւը տապանակ մըն էր, որ իր գրկին վրայ կը կրէր բիրեղ սէրերու, վճիտ երջանկութիւններու հեմայտովն ու առիւնհումովը հիքնոսացած հարսնեւորներ, որոնց կեանքին վրայ ցաւի ու տառապանքի սեւ գիշեր մը իջած չ'ըլլար, եթէ այդ երջանկի բազմութեան մէջ սեւ ուժմայլ կէտ մը դիտողին աչքին չ'զարնէր.

Ծերունի մըն էր անիկա:

Ամբողջ ճամբորդութեան միջոցին, բնութեան ո'չ մէկ

հրապոյրէն ազդուած էր, ո՛չ արեւայոյսի այն հրաշափառ խտրումներէն, որոնք քիւրաւոր գոյներ կը հագնէին՝ փըրփուրներուն գիրկը, ուր ծխածաններ կը յօրինէին, ո՛չ հեռաւոր ամիսնա մորճութիւններէն, եւ ո՛չ ալ նաւին նուազախումբին զաշնակաւ եղանակներէն, որոնք ծովուն ծփանքները կ'օրորէին: Իր գէմըր տխուր էր մամուռ կապած զերեզմանի պէս, տխուր՝ փոթորկոտ մօլ Գիշերի մը նման, իրր թէ սնանկացած խոշալի մը, մարած ճրագի մը կամ քանդուած հաւատքի մը կմախքն եղած ըլլար:

Իր զեղջկական, զուառացի տարազէն զատելով Խարերդի կողմերէն կուգար ծերուկը, իր հետն ունենալով Թոռնիկը:

Զարառուութիւնները, ուր որ ալ ըլլան, մանաւոր ինքնայատկութեան մը ցուցադրութիւններն են, որոնք հանրային ուշադրութիւնը իրենց վրայ հրաւիրելու արտալարգ ոյժը ունին: Այդ զարառուութիւնները նշաններն են կամ զօրաւոր նկարագրի մը, եւ կամ անանուն վիշտերու, որոնց փորած տեղունըր անտեսանելի յատակով մը եզերուած է:

Մերուկին գէմըր զիս լրեն կը բաշէ: Հայ մըն է ինքը, Աւետ աճու: Կը խօսիմ իրեն հետ: Կը չանամ իր օրտի զերեզմանին վրայ ժպիտ մը բուռցընել, բայց իմ ջանքերս ապարդիւն կը մնան: Շարաքուան մը մեր մամորդութեան միջոցին իմ շուրջս ծովին վրայ ու երկիրին երեսը տեսայ երջանիկ փոփոխութիւններու շարունակական հանգոյցներ, ժըպիտներ, որոնք կը մարէին նորէն ծագելու համար, ալիքի ժաննակներ, որոնք կը խորտակուէին նորէն հիստուելու համար, առաղեր որոնք կը ծագէին, նորէն մարը մոռնելու համար, վերջապէս երգեր, որոնք կը Թրթաւային նորէն լուսնեան զատապարտուելու համար, բայց Աւետ աճուի գէմըր մնայ ու մնաց անխոփոխելի՝ կրանիմ ժայռին պէս, զոր կայծակն անգամ չ'կրնար աւօշել, անփոփոխելի՝ իր նայուածքը, ուրկ' յաւատարմութիւնը կը կաթի, գէմըն ու սիւտը, որ մարած արեւի մը տալաւորութիւնը կը թաղուն վըրայ:

Մեր առաջին հանդիպումին կը զգուշանամ զինքը հարցափորձելէ, վախճալով թէ մի՛ գուցէ լմ հետաքրքրութիւնս պատռէ իր վիշտին երակները, եւ խեղդէ զինքը տառապանքին կարծիր օխտաններով: Բայց հետաքրքրութիւնը զիս կը կրծէր, կ'ուզէի կարգաւ իր հոգիին նշանագրերը, մօտենալ անոր լուռ եւ անփոփոխելի տառապանքի տկերուն: Վերջապէս առաւօտ մը կը մօտենամ իրեն՝ օխտ աշխարհի մէջ ու սարսուռովը, որով բռնապետ մը պիտի մօտենար կայծակնահար մեհենի մը աստուածներու տեղանին:

— «Աւետ ամու, կ'ըսեմ իրեն, ի՞նչ ունիս, ինչո՞ւ չես վայելիր զեղեցիկ օրերու ծովային համարդութեան մը հրապոյրները: Եթէ ցաւ մը ունիս՝ ծովը թափէ, եւ ուրախ դուարթ եղիր սա շուրջիններուդ պէս»:

Մերուկը արգահատանքով մը նայեցաւ վրաս, ժպիտ մը բուսցաց իր չորշած այտերուն վրայ, գերագոյն հեզեւթեան մը ժպիտը, որ փռնորկի ու անձրեւոտ օրերուն ծագող արեւին կը նմանէր, բանի որ այդ ժպիտին կ'ընկերանար ալքերուն խորէն ծլող արցունքը, ու խորունկ հառաչանքէ մը վերջ, քիչ մ'աւելի մօտեցաւ ինծի, ու ըսաւ.

— «Տղա՛ս, մեր մէջ ուրախութեան տկերը ցամքած են, ու արժատները չորցած: Տեսե՛ր ես ծառ մը, ուրուն չորցած արժատներուն վրայ ծաղիկ մը, կանաչ մը բուսնի: Եօթանասուն եւ ութ տարիներ ապրեր եմ աշխարհիս վրայ, ու ամեն օր մայր միայն մեր դուռը ամբ առաւ մեր կեանքերուն, մեր ուրախութեան այգեկութիւն համար: Ամեն տարի դազաղներ դուրս ելան դուռնէս, եւ ամեն տարի սպռերի մը պէս մօռելաթափօրներու հետեւեցայ դէպի գերեզման: Զաւակ մը ու թոռ մը մնային ինծի: Լեւոնն ինծի հետ է հոս, ու գաւազս Ամերիկա, երկար տտնէ ի վեր: Տառապանքը, տեղբուրկի մը պէս ծծեց երակներուս արիւնը, հոգիս ժպիտները, եւ քս տարիներու ընթացքին անէծքին փրփուրները եւ մաղձին լեղին խմեցի միայն: Ի՞նչ կ'արժէ այս ծովը մօր ծո-

վերսն բաղդատմամբ: Այդ ծովերը մեր սրտերուն մէջն են, մեր լացերէն, մեր արիւններէն շինուած, եւ մեր հաւատանքները աւելի կատաղի էին լան այս ծովերուն փոթորիկները: Հազար անգամ ուզեցի որ կեանքիս իտիսլամ Նաւը ընկզմէր ու անյունդուէր մեր լեռներու կողերուն զարնուելով, բանի որ մեր ճախուն եզերքը լուսաւորող փառոյ մ'ալ չկար, բայց մահը, այդ ազատարար եւ համայնակեր զազանք բանի մէջ անգամներ եկաւ հասուբառայ զիս, շօշափեց միտերս, եւ հեռացաւ գնաց, իմ մէջս չ'զանելով զոհացուցիչ սնունդ մը իրեն համար: Ուզեցի մինչեւ վերջին օրս, այդ ծովերուն մէջ լողալ, բանի որ առկուին արշունք ունէի աշխբուս մէջ, բայց վերջապէս զաւկի սէրը յաղթեց Հայրենիքի սիրոյն եւ զիս արջունքով բաժնեց իմ տառապանքի աշխարհէս, իմ գիւղէս, իմ գերեզմաններէս, խից զիս իմ հողէս, արմատէն փրցուած կաղնիի մը պէս, եւ հիմա կեանքիս խլեակը զրկած իմ դարաւոր ցաւիս ու տառապանքիս հետ զէպի օտարութիւն, գէպի Ամարիկա կ'երթամ վերջին անգամ զոնէ գաւառ համբուրնիւ համար...: Տղա՛ս, չեմ ուզեր, որ իմ կեանքս ապրիս. բայց միեւնոյն ժամանակ չեմ ալ ուզեր, որ օտարներ փորձեն զարդարնլ տառապանքիս փշենչները, օտար ծաղիկներով, կամ բռնագրօսիկ զուարթութիւնով մը: Իմ կեանքիս բախակին պարագումիւնը, լեցուն է միայն այն մշտնեւրով, զոր հոն բաժնած է, խակ ողկոյզի մը հիւսկն պէս, տունիս ու հայրենիքիս տառապանքը, իր արիւնոտ մեարերովդ:

Մերուէր ինծի հետ խօսած միջոյին, զիտեցի, որ բանիցս հրամաններ կ'արժակէր իր թուան, եւ ամեն անգամուն պատուէր մըն էր միայն սուածը.

— Էւսո՛ն, հոգ տար ծրարին:

Միջուկն ու ես, սփինքսի մը պէս լուռ էինք զէմ զիմաց: Չատմուած ողորդութիւնը անշամ մըն ալ զգրղած էր երկուրեւիս ալ: Միեւնոյն հոգեկան տառապանքն էր որ հազած էինք մեր վրայ, սա առքընրութեամբ միայն, որ ծնրուկին տառապանքը զագաղի մը սեւ ծածկոցն էր եղած իր վրան, մինչ իմս, զեւ իր վրան կը կրէր յոյսի ու կեանքի

առողջութիւն նշողումները, անորոշ բայց ո՛չ անյոյս ապագայի մը ծածուկները լուսաւորելու համար:

••

Մասնուստ երազանքի մը կարմիր հորիզոնը կը բանար իմ առջևս: Կ'երեւակայէի հազարաւորներ, Աւետ ամուին նման, որոնք այս ծովերը կը ճեղքէին շարժէ շարժ, տարուէ տարի, որանք իրենց յայտնի կամ անանուն ցաւերը շաղկաւ, ու իրենց արշուներին աղին խառնելով ծովին ու ովկիանոսին, դէպի օտարութիւն, դէպի Ամերիկա կ'երթային, հոն իրենց այբերը փակելու համար: Եւ ինքնիրենս կ'ըսէի.

— «Մի՞թէ մարմնօր է Հայրենիքի հողին ժայնք»:

Խորհուրդիս փոփոխութիւն մէջ, ալ անկարելի եղած էր ինծի համար նստիլ տեղ մը, ու բնութիւնը դիտել: Մերուկին հոգէախտութենէն վարակուած էի: Բայց ամեն անգամ, իմ երթելակներուս միջոցին, երբ կը տնտնէի Լեւոնին ոտքի ելնելը, անոր պատանեկան, անհանգարտ շարժումին համընթաց, կը լսէի ձերուկին պատուէրը.

— «Լեւո՛ն, հոգ տար ծրարին»:

Եւ, ակամայ, ուշադրութիւնս այս անգամ դէպի այն կողմը դարձաւ:

Աւետ ամու, եւ Թոռը զոյրեր չ'ունէին իրենց հետ: Խուրձ մը միայն կար, ուր դրած էին իրենց բանի մը օրուան պաշարը, եւ անոր մօտ պատըռտած շորերու մէջ փափառուած ծրար մը, որուն վրայ ա'յնքան կը զուրգուրար Աւետ ամու:

Այդքա՛ն չեբմնաւեղ հոգացողութեան սակ անպատճառ զաղտնիք մը կայ, կ'ըսէի ինքնիրենս:

Եւ կը խորհէի, թէ այդ պաշտուած ծրարին մէջ պահուած կար կամ Աւետ ամուի դրամական հարստութիւնը, եւ կամ մաքսատուներու հսկողութենէն փախցուած Թանկարժէք հնութիւն մը: Որովհետեւ այդ ծրարին պահպանութեան անմիջական պէտքէն էր, որ կը ծնէր, թէ՛ ձերուկին անդադրու

խառվրը, եւ Թէ՛ իր Թողան մանկական վայելքէ մը զրկումը:

Վերջին օրը, երբ մեր նաւը Մարսիլիոյ ափերուն կը մօտենար, երբ ամեն մարդ զոյունակութեամբ իր գոյրերը կը հաւարէր վայրկեան մը առաջ զէպի ցամաք նեւառելու համար, Աւետ ամու, մէկ խօսք, մէկ պատուէր, մէկ հրաման միայն ունէր իր Թողան:

— «Լեւո՛ն, հոգ տար ծրարին»:

Այ համբերութիւնդ հաստած էր. մօտեցայ ծերուկին, ու ըսի.

— «Նաւահանգիստ եկանք. հիմա մեր գոյրերը պէտի յայտարարենք. եթէ կ'ուզէր կրնամ օգնել քեզի. բայց նախ ըսէ ինձի, Թէ ի՞նչ կայ ծրարիդ մէջ»:

— «Տգա՛ս, ըսաւ Աւետ ամու. կը տեսնես Թէ ծեր եմ, ու զէպի Ամերիկա կ'երթամ, լալով, ակամայ: Գիտեմ, Թէ ալ պիտի չկրնամ վերագառնալ Հայրենիք: Օտարութեան մէջ մեռնիլը ծանր է պատուհասի մը, անէծքի մը պէս: Հայրենիքիս հողը նուիրական է ինձի համար, եւ քաղցր ա՛նոր ծայնը: Այդ հողէն չէի կրնար բաժնուիլ: Մեր մեկնուի միտ նախընթօրին գերեզման զացի սիրելիներուս հողին վրայ լախու աչքերուս եւ հոգիիս արշունքը, Հայրենիքիս եւ անոնց գերեզմաններու հողէն հոգ առի քիչ մը, եւ ինձի հետ կը տանիմ այդ ծրարիս մէջ, որուն վրայ կը գուրգուրամ, որպէս զի երբ օտարութեան մէջ մնանիմ, Հայրենիքիս հողը փռել տամ գերեզմանիս տակ, անոր գիրկը հանգչած ըլլալու համար: Մեր հողին ծայնը անուշ է վերջապէս եւ նուիրական»:

∴

Նայեցայ ծերուկին քարացած արձանի մը նման: Հոգիս յուզումներու ալեծփանքին տակ կ'ուռէր, կ'ուռէր, եւ հիմա չիմ աչքերէս էր որ արշունքը կը հոսէր: Շօշափեցի ծերութիւնը, համբուրեցի զանի երկիւղածութեամբ եւ տուի ծերուկին:

Այդ ծրարին ընդմէջէն կը լսէի, յախտենական մեղեդիի մը, երկնային երաժշտութեան մը պէս, Հայրենիքիս հողին ծայնը...:

ԺԱՄՈՒՆ ԲԱԼԼԻՔԸ

Չե՛ս ԳԻՏԵՐ, թէ քանի օրերէ ի վեր դիւային ի՛նչ շունչ մը թառած էր բախնրիկներու վրայ, որ բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը փռթորկի բռնուած էին: Նոր Սողոմի մը համատարած եւ ծուխի սեւերուն մէջ փաթթուած բոցերը դժոխքի լեզուներու պէս աճան կողմէ երկարած, կատաղութեան եւ ցոփութեան, թալանի ու ջարդերու հետքերուն կը հետեւէին, մարախներու բռնակը հետապնդող սեւ տարժառանքներու մոլեգին զնայքով:

Վանականներու մանատանին լսին երջանկութիւնը հագած զիւղերէ շատեր արշէն իսկ մեռելային հանլարտութեամբ մը կը քնանային իրենց մոխիրէ վերաբլուներուն տակ, ուր ճւայող ժայն մը չկար այլ եւս, կամ աղօթող ընթան մը: Ըւայլ հրկիզուած զիւղերը հիմա կը նմանէին մեռածներու բաց բաց աչքերուն, որոնք տեսողութիւն կամ թարթ չ'ունէին, եւ կամ մարած հրաքուխներու ընթաններուն, որոնք կրակ ու լաւա փոխելէ յոյնած, կը քնանան իրենց բարացող փրփուրներուն տակ:

Բայց դեւ հոռ ու հոն լեւները կը ժժան ու կը զալարուին, հոռ ու հոն դեւ կռիւր կը մզուի, հոռ ու հոն դեւ կռուողներուն կատաղութիւնն ու վրէժի զհեծնը կ'նփի, կ'նռայ, դեռ ինկողներուն եւ մահամերձներուն անէծքի ու սաղատանքի վաճկերը կը թրթռան սառելիւ մօռ շրթներու վրայ, դեւ աւերիչ յորգաններու դէմ ինքնապաշտպանութեան թելադ-

բանքը կ'ելեկտրականացնէ, հոգիները, զեռ մամբաներու ե-
զերքը կամ լեռներու վրայ մոլորած տկար ծերերն ու աղջիկ-
ները կը հետապնդուին, այժեամ ներու պէտ, որոնց մեծ ու
անուշ աչքերուն խորը ահաւոր զարհուրանքի մը անորոշ կա-
տաղութիւնը կը բրտնի:

Տ. Վահան այդ միջոցին իր վերջին աշատարագն էր որ
կը մատուցանէր, իր գիւղի հինաւորց եկեղեցիին անշուք
սեղանին առջեւ:

Ծերունի մըն էր ինքը, երկար տարիներու տառապան-
քին ու փորձառութեան բռնը շարկած իր ուսին: Իր կեանքի
օրերուն, ամեն անգամ երբ աղէտը, մահերու սեւ զիշա-
պին պէտ մօտեցած էր իր զեպին, ամեն անգամ երբ ինքնա-
պաշտպանութեան պայքարի հրաւեր մը նետուած էր իրենց
հրեան, Տ. Վահան զէպի եկեղեցի վազած էր պատարալով
մը նախատեսելու պատրաստուելու վրայ եղալ մեծ մարդագո-
հը: Տ. Վահան իր բոլոր հոգիով կը հաւատար իր աշտա-
րագին: Անոր հոգին իր հոգին էր եղած: Զեւեկանութիւնը
գրծ չ'ունէր հոն, զոհողութեան, արութեան, անձնութեան,
ժողովի եւ ներշնչումի խորհրդանշան մըն էր, որ երակէ
երակ կը փոխանցուէր հոգիները ջրգեղելու համար: Այլ պատա-
րաքը իր մէջ կ'անձնաւորէր ո՛չ միայն քրիստոնէութեան
Գողգոթան իր մահերու եւ խաչի յանձնառութիւնով, այլ եւ
Հայութեան Աւարայրը, իր ինքնապաշտպանութեան ապրարին
տրիական պատրաստութեամբ: Այդպիսի եղբարայտ
վայրժաններուն, գիւղին պզտիկ եկեղեցին կը հագնէր Յա-
նոսի մը տաճարին տեսքը, ուր ահն նընակալութիւն, ամեն
աչր ու հաւատք կը տեսնէր իր աշտատուներին կրկնադէմ
կուռքը, շինուած Յիսուսի համակերպող, անպայքար զոհա-
բերութենէն, եւ Վարդանի ազգասէր ու անզուպ գնացքէն
զէպի կախ, Սեղին, Հայրենիքին ու Հաւատքին սրահաբնու-
թեանը համար:

Եկեղեցին լեցուած էր զինուած ժողովուրդով: Տուները պարպուած էին բոլորն ալ: Եւ ինչ որ կար դիւրաւ փոխադրելի, տուներուն անկիւնը, հաւաքուած էր եկեղեցիին բակը: Աւաջին աշնարկով մ'իս'կ կարելի էր տեսնել, թէ ժողովուրդը կը նմանէր բազմութեան մը, որ ահաւոր, եղբրական չուի մը պատրաստուած է:

Մեռելային լուսնին մը կը տիրէր ժամուն մէջ, որ իաշիւ կը լսուէին բաճանալական ազօթքներուն մրմունջը եւ զպիրներուն երաժշտութեան հեկեկանքի ողորմուկ ձայնը: Այդ օր կարծես ձայներն անգամ սառած քլլային կոկորչներուն խորը: Ստուերներ, ամենքն ալ անլոյս ժամուն կիսաստուերին մէջ, ուր, սեղանին վրայ, հազիւ կը պլպլայ մեղրամոմի մը ազօտ լոյսը, եւ այդ ստուերները հազիւ կը շարժին խաւակներէլու համար միայն: Այլ անխօս, անբարձառ ստուերները որոնց սիրտը կ'ուռէր, կ'ուռէր հաւատքի ներշնչումին, եւ ահաւոր պայքարի մը ուրաւառնակէն տեղծուած անդոհին տա՛լ, իբր յենարան ունէին իրենց հրացանը միայն: Մահուան դատապարտուած ցեղը, հոգ, այլ ժամուն մէջն էր որ կը խորհրդագրէր սա անհերքելի ճշմարտութիւնը, թէ հրացանն էր կ'ըրտ ոտքերու յենարանը, եւ պաշտպանութեան մրակ փրկարար գործիքը-ազգային չորութեան պաշտպանութիւն, եւ անոր ազատագրութեանը: Այս անհասալիան ու ազգային հաւատքը, զոր դարձրու պատմութիւնն է նուիրադորներ, անգամ մըն ալ ինքզինքը կը վերայայտնէր տառապանքէն սնւոտած այլ բախտորոշ պահուն:

Վայրկեանները յդի էին անակնկալներով: Պէտք էր չորպէ՛ մ'առաջ սարքըր բարձրանալ: Պաշարագի արտադրութիւնը շատ արագ տեղի կ'ունենայ կուռի հաշտին վրայ կատարուած թաղմանակարգի մը պէս: Երբ քահանան կը դուռնայ դէպի ժողովուրդը այդ օրուան հազորչութեան եւ սիրոյ հացովը ուժաւորելու համար զիրենք, աման մարդ ծնրադրած է. եւ կուրծքիդէն դուրս կը խուժէ արձապատիւառն հառաչանքի մը ջերմեռանդ ծխացումը, ոսկի բուրձառէն վեր բարձրացող կնդրուկի երկնաբոյժ լուաներուն նման: Փրկւա-

կան զոհին արիւնը գերագոյն զոհողութիւններու հաւատքովը կը զօտեպնդէր զեղջուկ շինականները, որոնք պահ մը վերջ իրենց Գողգոթայի սարերէն վեր պիտի բարձրանային, ապահովաբար կենսադու զնդակներու կարկուտի մը տակ:

Գիւղայի քահանան «աւուր պաշտօնի» քանի մը խօսք կ'ըսէ իր ժողովուրդին, զոր անսասման սրաշտումով մը սիրած էր: Երկու բառով ցոյց կ'ուտայ ժամանակին դժնդակութիւնը, եւ մօռն ու մռայլը այն ճամբուն, որ խորափոր անդունդի մը պէս կ'երկարէր իրենց առջեւ, եւ որուն եզերքներէն պիտի բալէին ամենքն ալ պահ մը վերջ: Յովսէփ ու Ղեւոնդ երէց անգամ մըն ալ իրմով կը վերայատնուէին այդ պահուն, դարաւոր անմահութեան մը իրենց մարտի փառապակով...:

Իրերու ո'րպիսի դաժան հեղեութիւն... երբ Տ. Վահան վերջին «խաղաղութիւն» էր որ կուտար հոգիով ալեծուփ իր բազմալարչար գաւակներէն, ձեռքի սկիհովը խաշանշելով անոնց վրայ, քրդական զնդակ մը սուրաց ժամուն սնւ պատուհաններէն ներս: Խաղաղութիւնը փոթորկուած էր ու յարձակումը սկսած ժամուն վրայ:

Կանխաւ պատրաստուած ծրագրի համաձայն, ժողովուրդին ալիքը կը շարժի, կիներն ու երախաները շրջապատուած կռուողներու երկսթի ու կրակի գօտիէն, կը քալեն, անձայն անշշուկ իրենց տառապանքը կրծելով: Գիւղացիին ինքնապաշտպանութիւնը խիզախ է եւ վտեմ: Կեանքի ու արդար դատի մը պաշտպանութեան բնագոյնին զաղափարականը հերոսներ շինած է զիրենք: Քրդական առաջին յարձակումը խորտակուած է գիւղացիներու հակաշարժակումովը: Աւ քանի մը կիսականդան դիակներ կը մնան ժամուն պատերուն տակ:

Թափօրը դէպի սարերը կը յառաջանայ: Տ. Վահան, իր ձերութիւնը մոռցած, վերջապահ խումբին գլուխը կը գտնուի: Մանկարձ կը յիշէ, Թէ խումասպի պահուն մոռցած

էր փակել եկեղեցին: Անուր յանդգնութեամբ մը կը նետուի դէպի ետ, կը փակէ ժամուն ցեցակեր ու զարուար կողմնդուր, կը համբուրէ ժամուն մաշած սեմը, եւ իր գօտիէն կը կախէ ժանգոտած բալիքը, զոր անյիշատակ տարիներէ ի վեր, նուիրակոն մատուների մը պէս մէկ մէկու յանձնած էին իրարու յաջորդող քահանաները:

Սրբազան պարտականութիւն մը կատարած մարդու մը պէս, զոհունակ սրտով մը դէպի առաջ կը խիզախէ Տ. Վահան, կարենալ միանալու համար գիւղացիներու թափօրին, ուրան յառաջխաղացումը մերթ րնդ մերթ կ'ընդհատուի բաղխումներու հետեւանքով:

Հազիւ առաւօտ եղած՝ թափօրը պաշարման վիճակի մէջ գտաւ ինքզինքը: Կիրճերը թռնուած էին Քիւրսեբու կողմէն, եւ տարերն ամբողջ: Յարմարումը կատարի եղաւ, ու ա'լ աւելի կատարի՝ հակայարժակումը, որ կեանքերու եւ պատուի պահպանութեան համար կը մղուէր: Սարերու լանջքին վրայ, ու հովիտին գիրկը ինկողներուն կուրծքերը Սիփանի վարդերուն պէս բացուած էին, եւ առտուան մանուկ արեւը իր մարտը աչքերը կը բանար զոներու արիւնին վրայ, անոր կարմիրը բոսորելու իր ծիրանի շողերով:

Տ. Վահան իր քանի մը մարդերով կռիւի ամենէն մահափիւռ կեդրոնն էր բռնած:

— «Տղա՛ք, ըսաւ, ձայնով մը, որ աւելի վիրաւոր վագրի մը մանչիւնին կը նմանէր, երախաները առաջնորդեցէր դէպի մօտաւոր սահմանադուխը, եւ մենք հոս ժամանակ պիտի չտանք այդ լերան գայլերուն, որ ձեզ հետապնդեն: Դէ՛հ, դուք դէպի առաջ...»:

Աւ գնդակները կը տուրային աման կողմէ, ամեն ուղղութեամբ, իրենց փնթակէն դուրս խուժող գինով մեղունքու պարսին պէս: Քարերու կուշտէն մերթ կատաղութեան կանչ մըն էր, որ կ'ոռնար, կամ հաւարի աղաղակ մը, կամ հոգեվարքի մը հանգիւնը եւ կամ վիրաւորի մը հայհոյանքը: Եւ զուպարը կը շարունակուէր վայրագ ու անասնո՛: Տ. Վահան, այդ մահափիւռ հնոցին մէջ, իրր թիրախ կը ծառայէր թըշ-

նամի բոլոր գնդակներուն, երբեւ մարտական հոգին այդ ափ մը կռուողներուն, որոնք մահը իրենց աւաաններովը խածած, դիւային յանդգնութեամբ մըն էր որ կը պայքարէին այդ ահաւոր ու տնտաւաւար կռիւին մէջ: Տ. Վահան բանի մը տեղէ վիրաւոր, այլ եւս մարդկային սովորական բան մը չ'ունէր իր վրայ. իր խռուած մօրեւքը խանձուած էր վառօղէն ու գնդակներէն: Իր խարխլած ծերութեան աւերակներուն մէջէն նոր Արէս մը բուսած էր, վահանուած՝ զգաշուսով ու հաւատքով: Իր արծակած գնդակները անվրիպելի էին եւ մահասփիւռ, եւ իր ժայնը շինարար ու զօտնպնդող: Ան՝ ռազմիկի մը հանձարը ունէր, լոսկալի ու գերեզմանական, եւ մարգարէի մը հոգին, որ խորաակուած կամքերը կը վերաշինէր: Արիւնէ ու տառապանքէ ծնած մարդ մը, հիմա ինքն ալ մահ ու արիւն կը սփռէր իր զուակներուն աւափովուն թեւերը:

Արեւը, այդ ապշահար վկան Տ. Վահանի փառաւոր յաղթանակին, ռսկի ճառագայթները գրկած երբ դէպի մայրը կը մտնէր, թողով որ խափշիկ գիշերը յառաջանար՝ իր աստեղանման վերարձուին փաթառուած, երբ կը խորհէր թէ իր զուակները տահմանազուխը անցած են այլ եւս, հրաման քաւ իր մարտերուն, որ իրենք ալ դէպի յառաջ քալեն կռուելով: Տ. Վահան, իր գնացքի ճամբուն վրայ, հոս ու հոն կը տեսնէր ինկած դիակներ: Պահ մը երկիւղածութեամբ կ'անց կ'առնէր անոնց առջեւ, Հոգոց մը ըսելու համար. բայց իր աղօթքին մրճունջները կը կորսուէին իր արծակած գնդակներու վայրենի երաժշտութեանը մէջ:

Գիւղացիներու վերջապահ խումբը, իր պայքարի ու արիւնի եւ կրակի մկրտութիւններէն յաղթական դուրս եկած, հուսկ ուրեմն իր ոտքը կը դնէր ռուսական հողի վրայ: Տ. Վահան ռազմապառ գետինն ինկաւ ու իր բնկերները հիմա միայն ժամանակ ունեցան տեսնելու թէ փառաւոր ծերունիին մարմինը ծակծկուած էր գնդակներով, եւ իր շորերը մարմի-

նին փակած էին արիւնի ու քրտինքի սոսինձով մը: Ալ ա-
րիւն չէր մնացած արդէն իսկ չորցած իր երակներուն մէջ,
մօտը ծծած էր ինչ որ կար անոնց մէջ:

— «Ալ ինձեզ մի՛ հետաքրքրուիր, բայց իր զէնքի
ընկերներուն, ես հիմա կը նմանիմ տիկի մը, որ զնդակե-
րով ծակծկուած է, եւ գինին պարզուած: Այրերս զոհու-
նակումեամբ կը փակեմ, որովհետեւ պարտքս կատարեցի, եւ
զաւակներուս փրկութիւնը տեսայ: Ապրեցուցէք զանոնք,
մինչեւ որ այս մարտիրոս ազգին համար ազատութեան եւ
ազգարութեան ժամը հնչէ:»

Եւ զառնալով գեղի ժամուն երէցփոխին՝ ըսաւ.

— «Մարգար, սա գօտիէս րակէ ժամուն լալիքը, զոր
զարեմէ ի վեր ազգային խորհրդանշանի մը, նուիրական մա-
սունքի մը պէս իրարու փոխանցեցին իմ հոգեւոր եղբայրներս:
Պահէ՛ զանիկա, Զանկազին տաւոյի մը պէս, եւ երբ օր մը
գիւղ վերադառնար, յանձնէ՛ գիւղին տէրտիրոջ, որ ժամը
բանայ:»

S. Վահան վերջին անգամ մըն ալ համբուրեց արդէն
իսկ քանգուած ու աւերուած ժամուն լալիքը, եւ զողջոջուն
շրջները երերցնելով աղօթքի խորհրդաւոր բառերու ներշնչու-
մին տակ, փակեց իր աչքերը յաւիտեանապէս, երկնային ժպի-
տի մը նուազկոտ ցոլացումին ներքեւ:

•••

Ափ մը հող փռեցին նահատակ տէրտէրին վրայ, եւ
գիւղին կտրիւնները այդ արիւնոտ սահմաններէն հեռացան,
երէկուան կեանքի ճոխութիւններէն իբր ստացուածք, իբր
միակ ժառանգութիւն իրենց հետ տանելով միայն իրենց ծը-
խոտ հրացանները, եւ այրուած ժամուն լալիքը...:

ԵՐԶԱՆԻԿ ՏԱՐԱԳԻՐԸ

ԳԻՏԵՆՔ, Թէ երգելը պէտք մըն է եղած, ահաեւս մը բլլալէ առաջ: Նոր ծնած մանուկին առաջին անգիտակց լացը երգին սղորնաւորութիւնն է կարծես: Եւ չ'կայ քնու-
թեան մէջ շնչուար արարած մը, որուն ծայնակուն Թելերը երգի մը Թրթռացումը չ'շինեն:

Երգը հոգիի եւ սրտի զգացումներուն հետ սերտ յարա-
բերութիւն ունի, առանց այդ յարաբերութեան անկաւարժէք մը պետի չ'ունենար երբեք: Երգիչ մը մարգարէի մը չափ ներշնչող կրնայ բլլալ երբ իր ծայնին կը միացընէ իր հոգին, եւ իր կտորոցն ու սիրտը կը դորձակցին երգի մը հրաշագոյծ յօրինումըին համար: Այս պարագային է, որ երգիչը ամե-
նագործար ազգակներէն մէկը կ'ըլլայ ազգերու եւ ժողովուրդ-
ներու դիցազններգութիւններուն մէջ: Ազգելու գոյութեան ճգնաժամի մայրկեաններուն մէջ Դերազբայի մը երնումը ա-
մենէն բախտորոշ երեւոյթն է եղած:

Կեանքի բոլոր շրջաններուն մէջ երեւան եկող փառաւոր գրուագ մը կա՛մ բնկերացած է հոգեցունց երգի մը, եւ կա՛մ ծնունդ տուած է անոր: Ամեն յազմական բալլափոխի, առա-
ւել կա՛մ նուազ արժանիքով Համերոսի մը կը հանդիպինք: Եւ ասիկա զարմանալի չ'է բնաւ: Բացառիկ պարագաները բացառիկ ներշնչումներու արդիւնքն են: Սրտով ու հոգիով երգողները ո՛չ միայն մեծագոյն միաբարութիւնը կուտան զիշտի ու տառապանքի մէջ թեզդուած հոգիներուն, այլ եւ

զինացան թնաման, փառքի ու ազատութեան գոմարին ծափառանքով վրայ կը տանգծեն գաղափարի մեծ զինուորները: Անշուշտ երգի այս խորունկ ներշնչութիւն ակնարկելով էր, որ նրաշաղի երգչուհի Վիլհելմին Շրաւէրի ուղղուած ուղերձ մը կէս զար ատաջ տա բառերով կը վերջանար. *«Եւհ ազատութիւնը մեզնէր այս աշխարհի մէջ, պիտի կրնար արուեստագիտի մը արեւն վերածնել»*:

Երգը ո՛չ միայն ազատութիւններ կը շինէ պատմութեան ընթացքին, այլ և ի հարկին գեղութիւններ: Որովհետի համար կը պատմուի, թէ իր նուագներուն ծայնով վայրի անասունները կը գերէր: Եւ Սթրասելլայի աստուածային ձայնն էր, որ իր զէմ զինուած ռճագործ մեղքերը զինամարք բրտ: Հոս ալ զարմանալի բան չ'կայ: Բանաստեղծութիւնը, որուն ամենէն բնորոշող արտայայտութիւնն է երգը կամ երաժշտութիւնը, անհուն ազդեցութիւն ունի զգայումներու վրայ: Բանաստեղծութիւնը ճշմարտութեան պէս կանչ չ'առնուր իմացականութեան առջեւ, մինչեւ սիրտը կը թափանցէ, դգրբգումներ կուտայ հոգիին, կը յուզէ զանի և կը բարձրացընէ, խորհրդաւոր ազդեցութեամբ մը:

Եթէ ստոյգ է, որ *«Արուեստը ընկերութեան մը ցոյացումն է, և արուեստագիտը տրուած միջավայրի պրտիքն»*, այս սկզբունքով պիտի կրնանք բացատրել հայ բանաստեղծութեան և հայ երգին սկզբնապատկերներ:

Հայ երաժշտութեան ամբողջ պատմութեան մէջ շատ քիչ անգամ կը պատահինք զուարթ երգերու յաղթական շնչափն: Հայկական ժողովրդական և պաշտօնական երգերու մէջէն դժբախտաբար հաբկագրուած ենք լսելու սուսապանքի մը աղալակը, և շարունակական մահուան մը օրհասականը: Հալածանքն ու պանդխտութիւնը՝ երկնց ամբողջ արհաւիրքը դրոշմած են հայկական երգերու վրայ: Անոնց մէջէն ողորմ մը ծայնն է որ կը լսուի, անոր համար, որ Հայ ազգը երկար զարերէ ի վեր, միախառն իր Քրիստոնէական կեանքն ու եկեղեցին, իր ազգային նկարագիրն ու անկախութիւնը պահպանելու մեծ ամենախիղճեանք մէջ շարունակ հարուածուած է

Միւս խմբան մոլեռանդութենէն, ուրիշ շրջապատուած մեաց շարունակ իր աշխարհագրական գիրքին բերամար: Իր երգերը տուգ ու արիւն կը հոտին: Բայց իրենց գեղեցկութենէն բան մը չեն կորսնցրներ: Կը նմանին այն գեղատի ազատը կիներուն, որոնց հագած սեւ զգեստը աւելի եւս կը շեշտէ իրենց գեղեցկութիւնը: Տխուր են, բայց ներշնչելու կարողութիւնը ունին, որովհետեւ սրտի եւ ցաւագին պարագաներու բնական արտադրութիւններն են, առանց արուեստականութեան: Հայ երգը, իր բանաստեղծական նկարներու պէտքսութեամբն ու նորութեամբը, իր ինքնատեղութեամբը, իր պարզ ու անկեղծ արտայայտութեամբը Թէ իրբն երգ եւ Թէ իրբն զրականութիւն, մասնաւոր շանկանութիւն մը ունի բանաստեղծութեւ եւ արուեստասէրներու համար: Անոր համար էր, որ Mr. James Bryce, ստակէս զրեց հայ երգերու մասին, «Հայ երգերէն շատեր հրապոյր եւ Յարմութիւն ունին, միացած ազգային դրոշիկ նկարագրի մը, որ մասնաւոր դրոշմ (cachet) մը կ'ուտայ իրենց: Արեւելեան համ մը կայ անոնց մէջ, եւ սակայն այս բանաստեղծութիւնը բոյորովին տարբեր է արար ու պարսկէ բանաստեղծութենէն»: Անոնք հարազատ ու անխորհրդաւ ցոյցացում են հայկական հոգեբանութեան, որուն ամենէն յատկանշական արժէքը եղած է յարատեւութիւնը կեանքի ու ազատութեան զաղափարականին մէջ: Աշխարհի մէջ ո՛ր մէկ ժողովուրդ պիտի կրնար իր ազգային ինքնաշոյռութիւնը պահպանել դարաւոր մարտիրոսութեան Շահրուն վրայ, որչափ կըլտ պահպանել Հայը: Ինք սառնապանքի, մեր մահուան երգը, միեւնոյն ժամանակ մեր յոյսի ու կեանքի երգն եղաւ Նոյնիոյ տարագրութեան Շահրուն վրայ: Երգերով կը մեռնինք, եւ երգերով կեանք կ'երազենք, ինչպէս ցոյց կ'ուտայ տառապանքի յետագայ զրուագը, որ փրական կեանքէ փոխ ստեղծած է:

Բխժանխան, իր ծոցին մէջ կը վերջաւորէ Մարմարան, հոն, ուր Նիկոմիդիական ամփիթատարունի մը պէս կը բարձրանայ, իր հիմարը կազմող բուրներէն վեր:

Մովածոցին հանդիպակողմը կ'երկարի լեռնաշղթայ մը, որ երբեմն՝ իր կոյս անառաներուն կանաչ ստակառանքը կը ավաճէր ջրերու հայելիին վրայ, հովանաւորուած Քէլ-Քէփէի լերի ու հաւառ ջջունքովը, որ այս լեռնաշղթային Ոլիւպտոր կը կազմէ:

Շուրջ երեք հարիւր տարիներ առաջ երբ Պուրքական ու պարսկական սնդաղբում բարբարոսութիւնները, իրենց սերմանած ստրտափներու հետեւանլով, զաղթականութեան հարկադրեցին քնաշխարհի եղերաբախտ հայրթիւնը, լանի մը Սերաստացի, Ղարաբաղցի եւ Ղզլարցի հայեր Սափաակառ ու վտարանդի, կը հասնէին Բխժանական ծովածոցին եզերքները, եւ իրենց ինքնութիւնը պահպանելու համար, կը մխրճուին այդ անտառախիտ լեռներուն զիրկը, եւ որդնցմէ առաջինները Պարտիզակ, ու վերջինները Արսլանաքէկ անուն զիւղերը կ'սփռէին:

Ապահովաբար հայ զաղթականութեան այդ օտւիժիրաները դուրսէնամբ չէր որ յաջողեցան հիմնել իրենց զաղթավայրերը, երբ խալափական մոլեռանդութիւնը, բարբարոսութեան հետքեր կը դրոշմէր ամեն դի, եւ սոված զայլերու պէս կ'ապաստակէր, շէնութեան հետքը կրող զիւղերն ու քաղաքները: Այդ զուտ հայաքննալ զիւղերուն մէջն ու շրջակայքը գոյութիւն ունեցող կարւ մը վայրերու գրուցական պատմութեանը ցոյց կուտան, թէ հայ զաղթականները, աճաւ մը իրենց օտքին կուտան ունենալէ վերջ, յաջողած են յարմարեցնել իրենց վանել, եւ չ'ընդունի, որ իրենց նոր հայրենիքը, որտաբաժինը բլլայ մարդակերպ զայլերու:

Այդ երկու զիւղերուն վրայ կ'աւելնայ երրորդ մըն ալ, Օլաճըզ, միեւնոյն պայմաններու տակ:

Մարմարայի վերջաւորուած ծովածոցին երեք զմբուխտ մատներարերը եղան այդ երեք հայ զիւղերը, որոնց քնակիչներուն շինարար շնորքը դրախտներ բուսցուց ստրերու կուշ-

տին վրայ, թողա՛վ որ լեռներու խորհրդաւոր ստուերները
հովանաւորեն աշխատաւոր զիւղացիին բրտնամօր ճակատը,
եւ շահագետեն իրենց արդիւնաբերութեան գործին:

Հայրեան հոգեկան պէտքերը միեւնոյն են ամեն տեղ,
միեւնոյն են իր հաւատքը, իր տենչանքները, իր նախա-
պաշարումները, եւ միեւնոյն իր շինարար, ստեղծող ոգին:
Երեք զիւղերն ալ իրենց հայրենի բնավայրերն իրենց հետ
բերած էին իրենց պաշտօան սուրբերուն պաշտամունքը:

Տարուէ տարի, իրենց տօնի օրերուն, ուխտաւոր ժողո-
վուրդը զէպի լեռ քարերացաւ, այլ սքանազան սուրբերուն
տաննելու համար իր կենդանի զօր, իր խունկին անուշաբոյր
ծուխը, իր մօմին լոյսը, եւ իր հաւատքին հոգեգմուլ զրա-
ւականը: Դեռ կը յիշեմ մանկութեանս օրերուն լեռնամարտ
այդ ուխտաւորութիւնները, երբ տաճարակրօնած հոգիները կը
ծնրադրէին խորհրդաւոր անտառներու ստուերներուն տակ,
պաղատագին աչքերնին յաւած զէպի տնտաւ պարսաքը, զէ-
պի խառած ծառերու շաբաղ տերուններուն բնգմէջէն քա-
նոց հեռաւոր լոյսը, որուն ծագումը կ'ողջունուէր Վառաժօր
Լուսոյ օր: Եւ այլ մանկեւեակ յիշատակներու վերլուծումի
միջոցին, հիմա միայն կը զգամ խորունկ նմանութիւնք այդ
բրխտանէակո՛ւ ուխտաւորութեան, եւ այն հոգեկան, տնանգրի
պաշտամունքին, զոր մեր հեթանոս հայրերը կը կատարէին
Արմատիքի Սօսեայ անտառներուն մէջ:

Ո՛րքան երջանիկ էինք մեր մանկութեան եւ մեր նախա-
պաշարումի այդ օրերուն, երբ հոգիներ տելի մօտ էր մեր
նախնեայ հոգիներուն, որոնց հետ կը կազմէին իրրեւ ան-
բաժան օղակներ, ազգային հաւատքին ու արանդութեանց
շղջան, որ մերթ մեր վիզերուն շուրջ ծանրացաւ, եւ մերթ
իրրեւ կախարդուած վա՛նտ ծառայեց Հայրեան կուրծ-
քին...:

Հայրեան հոգեկան պէտքերը միեւնոյն են ամեն տեղ, միեւնոյն են իր հաւատքը, իր տենչանքները, իր նախապաշարումները, եւ միեւնոյն իր շինարար, ստեղծող ոգին:

Երեք զիւղերն ալ իրենց հայրենի բնավայրերն իրենց հետ բերած էին իրենց պաշտօան սուրբերուն պաշտամունքը:

Տարուէ տարի, իրենց տօնի օրերուն, ուխտաւոր ժողովուրդը զէպի լեռ քարերացաւ, այլ սքանազան սուրբերուն տաննելու համար իր կենդանի զօր, իր խունկին անուշաբոյր ծուխը, իր մօմին լոյսը, եւ իր հաւատքին հոգեգմուլ զրաւականը:

1877 թ. ՌուսաՊուրական պատերազմի նախօրերուն եւ
 աւեր յաջորդող բանի մը տարիներուն այլ երկր հայարնայ
 զիւղերը տաժառեղին, արիւնտա գործի մը հարկադրուեցան
 մզուիլ տկամայ: Քուրական բորսաւ կառավարութիւնը,
 Կովկասեան զոյճակներէն բնակավայր հաստատելու հար-
 կադրուած միջոցին, մասնաւորապէս քնտրեց հայ զիւղերու
 շրջանակը, պարգտակա այլ զիւղերուն բոլորտիրը զողերու եւ
 աւագակներէն շրջայ մը բաշխով խաղաղ հայութեան յառաջ-
 դիմութիւնը կանեցրնելու, եւ աւեր հանգիստը խռովելու
 համար: Իրարիմ մէջ զեռ թարմ կը մեռնէ այն յիշատակե-
 րը, որոնք այլ օրերու ասպետական հոգիէն ծնունդ առին:
 Գիւղացեալ, ինքնուպաշտպանութեան հարկին առջեւ զլուխ
 ծռած, առնն առտու իր զիւղական անձնուէրներու խումբը
 ծամբու կը դնէր, զէպի զիւղին ստանաւալուիները, մեր հո-
 ղ'ըր մաքրելու համար մարդկային մարտիներէն: Կիրակիներ-
 ք մենք հանդիսատեսը կ'ըլլայինք, զերեզմանոցին մօտ,
 հայ աղամարդերու սուտերամարտիկի խաղերուն, երբ զիւղա-
 կան եղջերավազը կը հնէր թմբուկին հետ, եւ սուրերն ու
 ռնկեճամուկ զգեստները կը վառէին արեւին շողերուն տակ:
 Գարտիզակ ու Արարեւազէ մանաւանդ, անպարտելի համարի
 մը տիրացան Չէրքէզներու հանդէպ իրենց մղած, կռիւներով,
 Գօշուռ Կապէճներու, Գաղաւթաւ Այօներու, Աշախաճնե-
 րու, Գալքայեաններու ծնունդ տուող այլ երկու զիւղերը,
 1895ի հայկական շարժերու եւ սարսափի օրերուն, Ճգլսոյ
 քթին վրայ բուսնող Չէյթունն ու Գարաւազը յորջորջուե-
 ցան Նիկոսիդիոյ զինուորական հրամանատար Սաստէթտին
 փաշայի կողմէն: Հայրենի բնաշխարհէն հեռու, Բիւթանիոյ
 լեռներու կողին վրայ տպրող այս հայ գաղութը, չ'աղուց որ
 օտարութիւնը պղտորէ իր հայրենարազն հոգիին երազկոտ հա-
 կումները: Անոնք հայ յեղափոխութեան տուին երջանատր-
 աներու իւր մը, որոնք մահուան ու փոթորիկներու քնդ ա-
 ռաջ գալին Հայ ազատագրութեան զարուար բաղձանքներուն
 կենդանութիւն ու մարմին տալու համար: Եւ Բիւթանիայէն
 զէպի Արարատի դաշտը կամարուող ծիածանները բնաշխարհի

ու պատկառումը հանդիսանում էր Հայերու և հոգեկան միութեան լուսաւոր
կապը եղան։

Հայութեան գերեզմանումը Յուանշաղ 1915 տարիի Յու-
լիսին, կենդանութեամբ աւելում այդ զի դերքն ար յանկարծ
աւաղութեան մատնուեցան։

Ընկալուելու ու կողոպտուած տարագիրները զրկուած ի-
րենց սիրականներէն, վերջին անգամ մըն ալ հազիւ պատենու-
թիւնը կ'ունենան յետագարծ ակնարկ մը ննանլու զէպի ի-
րնց զի դերքն ու տունները, որոնք երբ հարիւր տարիներու
աշուր ու երջանիկ, նուիրական ու սրտազեղ յիշատակներու,
տաւաղութիւններու, կեանքի ու զարգացումի լոյն մը զար-
ծած էին, փեթակ մը ժրջան մեղունաւ, որոնց մեղրով
ախտոման բջիջներուն մէջ պիտի գետնուէին, քիչ մը վերջ,
վայրենի գոռակներ ու պիծակներ։

Տակաւին զի դի տահմաններուն մէջ, արդէն իսկ սկսած
էր առեւանգումի զգուշի գործը։ Բաժանորդն ու Լազեր,
իրենց ընտանի ախոռներէն դուրս խուժած, կուգային մարդ-
կային տողանցումի ընդմէջէն իրենց ընտանիք ընելու, իս-
լամական կերտած հարեւ - բողանոցները զարդարելու հա-
մար ցուաւանջ հայ ազգիկներու եւ հարսներու զեղեցկու-
թեամբը։

Մահուան զարհուրանքը, ոնկ ազնաւներու թեւերով,
ամալ տաղաւարտ մ'էր շինած տարագիրներու թափոքին
վրայ, որոնք զեռ երէկ տէրն էին այդ հողերուն, այլ այգի-
ներուն, այլ պարտէզներուն, եւ իրենց հարստութեամբն ու
արուեստով, իրենց զարգացումովն ու հանճարովը կ'իշխէին
այդ մարդակերպ զաւաններուն, որոնք զգուշի տնօրը, եւ
ցոփ նախածքը, հիմա արհաւիրք մըն էր եղած վտարանդի-
ներուն։

Օրէ օր թափօրը կը նօսրանար։

Մահուան հունձքը եւ առեւանգումը զիտար կը գերա-

զանցէին, կոտորակի մրցումով մը: Մահը, սակայն, իստապահանջ չէր եղած ուրիշներուն նման. ան կը հնձէր միայն տկարները, որոնց մարմինը հիւժած էր տառապանքէն, բաղցէն, տափէն: Մահուան գործը միսիթարուսիւն մըն էր. ան իր սեւ ձեւերովը կը փակէր աչքերը բոլոր անոնց, որոնց նայումըք ալ չէր կրնար հանդուրժել մարդկային վառութեան գարշանքին:

Մինչ տառապանքով անասնոցն ստոգանները իրենց ձեւերը կ'երկնցընէին դէպի կեանքին առոյգ զեղեցկութիւնը, որ ծաղիկի մը պէս բացուած էր: Եւ ամեն մէկ ձեռքի հրապում, տառապանքով, բռնի յափշտակութեան սմին մէկ գործ կը խափէր մարդկային կենդանի փունջին ծաղիկներէն մէկը: Անէծք, հառաչանք, մահաօրաւերին խառնուած, մերթ ընդ մերթ կը կազմէին ցաւագին սղոթագութիւնը կեանքին, որ ալ բաւու ժամանակ չ'ունի իր մեռելներուն վրայ: Բողոք չ'կայ, — եւ արդէն որո՞ւ բողոքել: Աղերշանքն անգամ զգուելի է եւ ստորնացուցիչ:

Պէտք է քալել, սակայն. դէպի ս'էր. ոչ որ գիտէ: Իրենց կարծառեւ զաղարներու միջոցին, տարագիրները հարկադրուած էին իրենց փոթորկուած գլուխները հանգչեցնել իշնեց սիրտկաններու զիակին վրայ:

Ալ հաշտուած են մահուան հետ: Գիրկ գրկի, գլուխ գլխի անոր հետ իրենց կենակցութիւնը տանգած է տարագիրներուն մէջ, զգուանքի ու նշխանքի զգացում մը, որ կ'արհամարհէ ամեն ինչ որ կայ մարդկային: Իրենց շուրջ ու իրենց վրայ փորձուած ամենէն խուժողութ ոճիրներուն տանդածագործութիւնը զարմուրդիւթէն խանգարած է անոնց մէջ մարդուն նշանալիութիւնը եւ արժէքը:

Դատիւներն անգամ, մեղք ընդ մերթ կը դադան իրենց գործած ոճիրներուն ի տես, տարագրութեան ծախքներուն վրայ տեսնելով իրենց բարոյական գառապարտութեան վճիռը, գրուած՝ սպանուածներուն ոսկորովն ու արիւնովը:

Բայց ամեն մարդ վարժուած է տառապանքին, տարագրչները՝ շարաքներէ ի վեր զայն կրելէն, եւ դատիւները՝

ստեղծելէն, դահիճի եւ զոհի յամառ մրցում մը ճամբաներուն երկայնքը, ուր ցաւին ինքնաբոխ աղաղակը, յաճախ սէւ ազաւաններու հանգիստն ալ կը խռովէ:

Սէւ ու խաւար գիշեր մըն էր:

Տարագիրներու կարուսանք, ա՛լ յոգնած ու պարտասած, բաղջէն, տաւրէն, բախլէն, եկած ինկած էր Էրէյլիի մօտերը, Սուրբ գիւղի մը կուշտին: Տառապանքը ու կըւած սոսկումը իրենց դէմքերէն ջնջած էր մարգկային դիմագծումեան հետքերը: Հազիւ օրհատի հանդիւն մը կը լսուէր ձերունիններու բերնէն: Մանուկները ի զո՛ւր իրենց մօր չորցած ծիծերը կը ծանկէին: Նըթումի եւ պարտաւումի խոնջէնքին վրայ կ'աւելնար, անխամ մըն ալ, Սուրբ գիւղացիներու արնակած նախատիքը: Յանկարծ մոռնին լ'էջէն սկսաւ բարձրանալ մեռելական երգի մը զոգոցուն լաշնը: Թուամն ամբողջ «Տարածեալ»-ը կ'երգէր բաղկատարած, եւ ապահովաբար այլ երգին չափ հաւատաւոր ու չերմեռանդ ազօթ մը չեա դէպի երկինք չէ՝ բարձրացած: Երգին տղորմուկ շեշտերը երկա՛ր թրթռացին շրթներու վրայ, ու գիշերին ծոյր, ու կամաց կամաց տառեցան երգող շրթներուն հետ: Կարծես հսկայ գերեզման մը քացուած ըլլար, ցեղի մը Թաղումին համար:

Բայց ահա արիւնագանգ լուռեան խորէն ստուեր մը կ'ը բարձրանայ վեր, գերեզմանէն յառնող ուրուանտիլի մը պէս: Գարտիգակցի աղջիկ մըն է ան, Զարմուհին, որ այդ տեղ իր գոյումիւնը կը պարտէր իր ազնկումեան:

Իրր Թէ ցաւ մը դարպասած չ'ըլլար իրեն, իրր Թէ տառապանքին ու մահուան հախոյրը զգացած չ'ըլլար իր կուրծքին վրայ: Զարմուհի այդ մեռելոցի ահաւոր լուռեան մէջէն յանկարծ կը սկսի երգել մէկը այն զուարթ ու շէնչող երգերէն, զոր գիւղացի աղջիկներ գիտեն երգել, իրենց երջանկումեան ժամերուն:

Ոստիկանները ցնցուեցան: Երջանիկ ու զուարթ երգի

այդ Թրթռացումը, օրհասականներու սնարին վրայ, խոսվա-
յայդ բան մը ունէր իր մէջ: Ո՛ր մէկ տկանը վարժուած էր
գերեզմաններու եզերքը ունկնդրել երգի մը, որ կեանքի ցու-
ցանշան մըն էր: Եւ մեռնողները ողբէն ու սեւ հառաչանքէն
գտառ աղաղակ մը չեն կրնար ունենալ:

Ու հիմա սաք տաք տրիւններու չողիէն պրկուող ու-
կորներու, չղացունց մշտնութեւ, մահաբոյր նայուածքներու մէ-
ջէն, յանկարծ դէպի վեր կը բարձրանայ անտկնչալ երլի մը
գոյլալիլը, երջանիկ առաւօտի մը մարութ արշալոյսին պէս:

Ոտման, լպիր: հայտնաբերվ մը մօտեցաւ աղջկան, ոտ-
քի հարուածով մը զանի գետին տապալեց ու ըսաւ.

— «Անտօժ աղջիկ, ինչպէ՞ս կրնաս երջանիկ երգ մը
երգել գերեզմանիդ առջեւ: Մի՞թէ ա՛յսրան տառաչանք բա-
ւական չ'եղա՞ն ձեր անիծուած ցեղին մէջ մալխու համար
կենանքին ու երջանկութեան յոյսը»:

Զարմուհի, քրտօրէն ընդհատուած իր երգը աւարտելէ
վերջ, դարձաւ ռառիկանին ու ըսաւ.

— «Ոստիկա՛ն, ռառիկա՛ն, ինծի նայէ, մենք կը մեռ-
նինք, քայց չենք զաղբիւր կեանք յուսալէ: Եւթը հօգիներ
հիմնեցին մեր գիւղը եւ մանք շէնցուցինք գտնի: Սպաննե-
ց՛ք մեզի, հոգ չէ՛. քայլ վաղը դեռ եւս նոր եւթը հօգիներ
պիտի գտնուին, որոնք նորէն պիտի շինեն մեր գիւղը, եւ
վաղուան սերունդը պիտի շէնցընէ գոյն: Մենք կը մեռնինք
զուարճութեամբ, մեր ազատութեան յոյսերը ապրեցընելու
համար: Դուք խորհնցէք, թէ դուք, մարդասպան Թուրքերդ
ի՞նչ պիտի ըլլաք...: Որովհետեւ դուք նոյն իսկ ձեր շինած
աւերակներուն վրայ բնակութեան տեղ պիտի չ'կրնար զըռ-
նել»:

Եւ վաղուան յոյսէն գինովցած երջանիկ տառազկերը, իր
տառապանքը մոռցած, վերահաս երգել իր մանկութեան եր-
ջանիկ երգերը, երբ գիշերը տակաւ առ տակաւ կը սար-
գուէր, եւ իր վերաբերում կ'ոսկեզօծէր բոլր աստղերու սնդու-
տէ կիւտուածովը:

Հարմուհի, մարտիրոս ցեղի իբր մարգարէութիւն, իր
 շուրջը զիգուող զերեզմանարայր ոսկորներէն վեր կը բարձ-
 րանար, իր երգին մէջ զնելով, սա զարաւար համոզումը,
 Թէ ճերր աւերակներու մութէն, տար տար արիւնի շագիւն
 Ազգային Հաւատքը իր զուխը վեր կը վերցընէ, բան մը
 չէ՛ կորսուածն:

Պատի՛ւ քեզի, ո՛վ զեղացի աղջիկ, որ քու օրհասիդ
 մէջէն Ազգիդ Հաւատքը, Ազգիդ Յայր երգնիր զանձնեկուղ
 աղանջին:

ԱՐԻՒՆՈՏ ՀԱՐՍՆԱԴՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ռօթրի օրերուն էր:

Լեռներու կուշտին բուսած զիւզակը, զարնանազարթին, նոր կեանք մը կը պտկէր իրմէն: Դաշտերը հերկուած էին, եւ բլուրները ծաղկած, հողին յանձնուած սերմը կը կանանչնար, հասունալու համար, ամբան, արեւի համարյոյնքուն տակ: Աւ թռչունները բնութեան հար նւթիւնը կը նւագերգէին:

Թէպէտ ստիճանագլուխը զոռացող թնդան թներւն ծայնը դեռ չէր խռոված շէնչդ զիւղն անգորրը, բայց զօրերու շարունակական անցըր, խորհրդաւոր գէմբերու երեւումը հոս ու հոն, հարեւան թուրք ու քիւրտ զիւղերու մէջ գումարուած գաղտնի ժողովներու շշուկը, աշխարհի գրաւիչներուն մէջ դիտուած վերաբնութիւն յանկարծական ցրտութիւնը, զգայուն ջերմաչափի մը պէս ցոյց կուտային տիրող բազմաբանութեան ելեւէջները, եւ փորձառու ծերունիներ, աչքերու խորք բուսնող կատաղի նայուածքներուն մէջ կը տեսնէին գէշ օրերու եւ արհաւիրքներու ֆզզանշան մը:

Երկար ատենէ ի վեր Սլօ սէկ, հարեւան քիւրտ զիւղի մեծաւորին տղան, իր յայրատ ցանկութիւններէն տարուած, առիթ մը կը փնտռէր առեւանգելու Շուշանը, որ մօրը հետ միտմանակ կ'աչարէր, զիւղալիքի իր տնակին մէջ: Այդ առիթը սակայն, կը խուսափէր իրմէն շարունակ, օրէ օր իր մէջ չեշտելով իր ապրած ցանկութիւններուն կատաղութիւնը:

Յանկարծ, այդ խաղաղ ու շէն գիւղակը, մոռացած իր լեռնամէջի մեկուսացումով, կը մատնուէր անելու ու ուսուցիչ դրամեան մը:

Օրին մէկը Սլո պէկ, իր հորգաներուն զլուխը անցած, կը պաշարէր գիւղը, որուն տղամարդերը կանխաւ գինուորումեան կանչուած էին, Հայրենիքին պաշտպանութեան անունով: Երկու օստիկաններ, կանխաւ իրենց տրուած հրահանգին համաձայն, գիւղամէջի պզտիկ հրապարակին վրայ կը հաւաքէին մնացորդ արուները թոյլօր: Կիներուն հրաման տրուեցաւ դուրս գալու իրենց տուներէն, անձանոթ ուղղութեամբ դէպի տարագրութիւն առաջնորդուելու համար: Ոստիկաններուն հրահանգ տրուած էր չ'մտնելու Շուշանի տունին:

Արշալոյսին աղիւտը՝ վայնասունը եղբրական արժագանգով մը կը լնուր հովիտները: Կիներուն եւ երախաներուն կ'արգիլուէր նոյն խոյ ըստմանումի վերջին համբոյրի մը մխիթարութիւնը:

Արտորականներու մեռելատիպ թափօրը հազիւ դուրս ելած գիւղէն, աղիւն մարդագոհը կը սկսէր հրապարակին վրայ: Ո՛չ մէկի խնայուած էր. խաւմին կատաղութիւնը զազանի մը խառնուածքով բզրաւած էր թոյլօր կեանքները: Վիրաւորներուն եւ կիսամեռներուն հեծկլտուքները, աղաղակները խեղդելու համար խառոյկ մը վառուեցաւ դիակոյտին վրայ: Քարիւղը կ'ողելորէր հրդեհը, եւ մարդկային միտի ճենճերումի, եւ ճարպի ծուխերու մէջէն դեռ կը լսուէին արիւնարամ ողջակէզներուն աղիւտգորմ ճիւղերը, բխրաւոր քուերու եզերական կանչին պէս:

Բարդազոհի այս խենէշ արարողութեան պահուն Սլո հրաման տուաւ թալանելու ամեն ինչ որ կար տուներուն մէջ, եւ փոխադրելու իրենց գիւղը, անկէ վերջ հրդեհելու համար անիծուած ժողովուրդին պիծակի այս թոյնը:

Շուշան եւ իր մայրը բաշտցած կը դիտէին այս ամենը, պատուհանի աեղ ծառայող տան պատի ծակէն, երկու կենդանի մեռելներու պէս, որոնց մէջ վայրկեանէ վայրկեան կը սառէր արիւնը, կեանքը յամբօրէն գէպի գերեզման կը հակէր:

Հոգեհոգը կը մօտենար իրենց սուներին: Մայր ու ուղջիկ ձերագիր, իրենց չուի ու ցած տանիքին տակ, իրենց զերջին աղօթքը կը մրմնչէին, խաղաղութեամբ ուստրաւանդու համար ողջակէզին, երբ յանկարծ Քմբուկները սկսան հնչել, իրր Քէ հարսանեկան խրախճանումիւն մը բլլար կատարուածը:

Ոճրագործներու Զափօրը առաջնորդուեցաւ ղէպի Շուշանի տունը, տօներու համար Սլօ պէկի հարսանիքը անոր հետ: Գիւղացիք ոճիւրէն վերջ, Շուշանի հետ ամուսնութեան մը երջանիկ հեռապատկերը մեծագոյն հրճուանքն էր Սլօի հագիին, ուր կատաղի ցանկութիւնը բոյն դրած էր տարիներէ ի վեր:

Հարսնառի Եկող բարենինները, իրենց Սանկագին տարներովը զգեստաւորած, երջանկօրէն կը պարէին Շուշանի տան առջեւ:

Շուշան սարսառաց: Այդ ամուսնութիւնը, անհրապար ինքնին, մահէն աւելի կը լլկէր իր հոգին: Ոճրագործի մը կինն բլլալու գաղափարը կը խեղդէր զինքը. ցեղին ու իր պատիւը կը մրտառանար իր մէջ, եւ այնպէս կը զգար, թէ պիտի նախընտրէր բռնամահ մը, ողջակիզում մը, իրեն առաջարկուած այդ ազգապիղծ հարսնութենէն:

Տկար մօրը մէջ սկսաւ մահուան ու կեանքի գօտեմարտը, երբ Շուշան, ծնրաղիւր, եւ իր յուզումներէն խեղդուած.

— «Մայր, բաւ, դո՛ւն առիր կեանքիս արեւը, մար՛ի. գայն քու ձեռքովդ, այս եղեռնարոյր վայրկեանին. Սաղէ՛ հոգիիդ խորը կեանքիս արեւին հետ կուտական պատիւս, եւ դիպեա միայն յանձնէ այդ շունին: Մա՛յր, սպաննէ զիս»:

Հոգեկան գերյոթգումներու պայքարներէն կ'ուռէր մօրը սիրտը: Դուրսի հոգեվարքին հռնդիւնները դեռ կը լսուէին, հակառակ հարսնետրներու Պմբուկի մայնին: Կը զգար, թէ իրենց գոյումիւնը այդ մարդագոհի սպանդէն վերջ, զոհիկ ու անուանարկու քան յ'ունէր իր մէջ: Կը զգար, թէ այնուհետեւ պիտի ապրէին ծախում ապառիւի մը փոխարէն, պիտի ապրէին նախաանձրով ձեռք թելուած կեանք մը, որ

տակի անտանելի պիտի ըլլար թան սմնելն անգում մահր: Շուշան կը գտարուէր իր տարերուն տակ, հերարնակ ու աչքերը ուռած՝ արցունքէն, եւ միեւնոյն պաղատանն էր որ կը կրկնէր.

— «Մայր, սպաննէ զիս, ու զիտկա միայն յանձնէ այդ շունին...»:

Այս, յաղթական իր ոտքներով, անհամբեր վայրկեաններ կ'ապրէր այդ պահուն, եւ իր ծառաները դուռը կը ծեծէին վայրկեան մը առաջ զիմաւորելու համար իրենց պետին ա'յնքան փափարած հայտնին:

Գունաթափ մայրը անզգայարար եւ ուրաւկանի մը պէս, որուն ղէմքին վրայ գերեզմանի հող էր ցանուած, մեղմօրէն բացաւ դուռը: Յանկարծ իր աչքերը հանդիպեցան մարդկային զիակոյտին. տարուայ բոլոր հոգիովը, ու կեղծուած հանդարտութեամբ մը ըստ զահիճներուն.

— «Պահ մը ժամանակ տուէր ինձի, աղջիկս ճշդի յանձնել տուաջ անոր հազուեցրնելու Սլո պէկի մը արեւանս-վայել հարստնեկան զգեստներ»:

Դուռը նորէն փակուեցաւ, գերեզմանի մը լարէ կախալէին պէս...:

Գերեզմանային խորհրդատու տեսարան մը կը պարզուէր ներքը: Մայր ու աղջիկ զիրիկ զրկի պլլուած իրարու շրջներէ կը բաղէին յախտենտեկան բաժանումի համբոյրները: Պաղաւտդ աղջկան հոգիին թելերը կը թրթռայրէին մօրն ալ հոգիին թելերը, որոնց հետ կապուած էին խորհրդատուրապէս, ծնունդէն ի վեր: Իրենց համար կեանքը այլ եւս երկարատեւ ցայգատուն մը չէր, եւաչներու, ապագայ երջանկութիւններու, հրճուանքներու: Աշխարհի սովորները հիմա կեանքին տեղը կը բռնէր: Որո՞ւ համար ապրէին, եւ ինչո՞ւ, երբ կեանքի շրտակները ամայի է, եւ անոր շուրջ զիականք միայն կը բազմին: Այլ եւս ի՞նչ նպատակ կրնար ունեցած ըլլալ կեանքը, եւ ի՞նչ վարձատրութիւն կրնար ստեղծել զոյգ մը տասնապոզ հոգիներու համար, բացի նախատինքն եւ ամօթէն: Ներկային յափբանքը իրենց աչքին մահուան տառապանքը կը գեղեցկացընէր:

Արտերնուէն տրտիք կը մարէր պահ մը, բիշ մը վերջ տւելի ուժգին խնոցելու համար իրենց հոյին: Երկու զոյգ աչքեր հիմա իրարու մէջ կը կարդային ճանաւան չեղեցկութիւնը, ամայացած գիւղի իրենց երգիքին տակ, ուր հիմա ջուխտ մը կեանքեր միայն կ'ապրէին, իրենց անպէնի նամբողութեան պատրաստութիւնովը գրողած:

Մայրը մաքսաւումներ կ'ունենար իր խղճմասներին հետ, կը ստնտար, կը զողզար իր ձեռքը թաթիւիէ արիւնին մէջ աղջկանը, որ ծնրադիր մահ կ'աղերտէր.

— «Մայր, մի՛ յանձներ զիս այդ նիւադին, այսքան քաղցրէ ու մահնէ վերջ. մայր, մի՛ պղծեր աղջկանդ ու ցեղիդ պատիւը: Մայր, սպաննէ զիս »:

Դուրսը անհամբերութիւնը կը շնչուէր հետզհետէ. նուազածունքը աւելի ուժով կը տափէին իրենց լիւնականի երգերը, պահանջկոտ աղաղակները աւելի ուժով կը շնչուէին, եւ մայրի ամեն արձագանգ թունաւոր սլաքի մը պէս կը միտէր Շուշանի սիրտը:

Հոգեկան պայքարը վերջ գտած էր մօրը սրտին մէջ: Անոր աչքերը կը փայլէին կատաղի լոյսով մը, ուրիշ կրնային դողալ նոյն խկ թորենիները, որովհետեւ փոթորկոտ զիշեր մը մութ վիճերու արգանդէն ծնող լոյսին կը նմանէր: Աղջկան պատիւի զգացումը յաղթած էր վերջապէս իր մայրական բնազդներուն: Անդգալարար ձեռքը դանակին երկրնցուց, եւ վայրկեան մը վերջ, դանակին սուր շեղքը միտած կը մնար Շուշանի կուրծքը, անկենդան ու արիւնաբաւ դիակի մը վերածելով դանի: Մահը անգամ մըն ալ զեղազարդած էր իր շնորհալի գեղեցկութիւնը, եւ իր մեղրամոմի շրթներուն վրայ հեռ կը թրթռային գոհունակութեան վերջին ժպիտները ամբիժ հարսնութեան առաջնորդուած աղջկան մը հոգիէն թլիկող:

Մայրը իր աղջկան ուտերուն վրայ ձգեց իր հին օրերու հարսնութեան մետաքսէ սաւանը: Սաւանց արցունքի, առանց հոգեկան բնկնումի վերցուց Շուշանի դիակը, գրկեց դանի իր մայրական կուրծքին վրայ, եւ յառաջացաւ դէպի տնակին դուռը, զոր դուռէն կը բաղխէին ուժգին:

Հազիւ տնակին դուռը բացուած, Սլօ, գերագոյն հրր-
նուանքով խոյացաւ, դիմաւորելու համար իր երազած հար-
սը: Այս անգամ տհարկու ստուերի մը պէս կանգուն, ուր-
ուստիպ մայրը, կատաղօրէն պահ մը նայեցաւ ոճրագործին,
ու բտաւ.

— « Հայ մայր մը չ'կրնար իր աղջկան պատիւը յանձ-
նել քեզի պէս շուներու: Այդ կեանքն ու պատիւը ես տուած
էի իրեն, եւ իբրեւ իմ իրաւունքս ետ առի զանոնք: Քեզի
պէս վատերուն դիակ միայն կը յանձնեն. ա՛ռ, հրէ՛շ, առ
աղջկանս դիակը »:

Սլօ, որ ա՛յնքան տրիւններու առջեւ չէր բնկրկած,
գիւղը բնաջնջած պահուն, եւ որուն սիրտը բար կտրած էր
մահուան վայնասունին հանդէպ, անօրինակ սարսուռ մը
զգաց իր առջեւ այլ մօրը կեցուածքէն, մօր մը, որ ոճրա-
գործ մը եղած էր փրկելու համար աղջկան մը եւ իր ցեղին
պատիւը, եւ որ հիմա, մահուան հետ դաշնադիր, դիակ մը
կ'երկարէր իրեն, երազուած կեանքի մը փոխարէն:

Սլօ չ'կրցաւ հանդուրժել եղածին, ու քարացած՝ նշան
բրաւ իրենեւրան հեռանալու՝ անդարձ, տնակի մը մահաշուք
սնմէն, ուր ժողովուրդի մը տրիւններուն մէջ կը դաշունուէր
ու կը խեղդուէր իր կեանքին ու երջանկութեան տարիներու
երազը...

Յեղին զգացումը յաղթած էր ոճրագործներուն:

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

... of the ...
... of the ...
... of the ...

ՀԱՅՐԵՆԻ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

9534304094 4539805

Յ Ե Ղ Ի Ս Ի Տ Է Ա Լ Ը

I

ՎԱՀԱԳՆԵԱՆ երկունքի մը ցաւերով ծնար, ծախերու, ծիրանի ծովերու, ոսկի կրակներու արզանդէն:

Կրանիթի փորուած բաժակ մը ըտ որբանդ եղաւ, եւ բազիններու նուիրածօն զինին կամբ, ու բեզ զինցուց:

Մանուկ բայց ահարկու, Կիւրտներու, Հերովդէաներու, Համխաներու համար:

Յոյսի ծագիկն եղար Յեզիս, երազամոլ հոգիներէ համբուրուած լոյլիւր, որ հակառակ սպիտակ բնորոշեան եւ արբուցիչ բուրամներուդ, դաժան մղձաւանջի մը պէս ծանրացար ոճրարոյժ Յագակիրներուն կուրծքին:

Կ'ըսեն, Յէ խեղալը առասպելական Յուշունն է, որ իր ուժգին զնայքին մէջ կ'ըլլայ հետզհետէ երկրաբազուած բազինը, ծնրադրուած հաւատքը, պաշտուած ու ոգեկոչուած Աստուածը ցեղին ու անհատին:

Ինչ ծնունդիդ խորհուրդը աշտպէս բացատրուեցաւ մեզի, ո՞վ Յեզիս Իտէալը:

Պերճանքներու եւ ոսկիի խեղալէն անշատ, Կեանքի ու Ազատութեան Իտէալն եղար, ո՞վ Յեզիս Իտէալը, չարչարուած ու հալածուած Իրաւունքի, զլաշուած Հայրենիքին յաղթագատ Հերբազաւումին խեղալը:

Եւ դուն, ո՛վ Յեղիս Իսէայր, հայրենի հողի արգանդէն ծնած. ճառագայթի մը պէս Քառեցար արցունքով ուռգուած շուշանի մը բաժակին մէջ, եւ Յողուցիր որ սիրոյ թիւ Յեռնիկը իր առաւան ստշտամունքը կատարէ անոր ցոլաշթուրմ Քուրմ Քերթնուին վրայ: Թառեցար մայրակարօտ որբաններու վրայ, եւ կեանքի ու փառքի օրօրներու մէջէն քու երթինք-րանց լոյսերէդ վահաններ հիւսեցիր որքերու կուրծքին, ապագայ մարտերու կատաղի ընդհարումներուն պատրաստելու համար զիրենք, եւ ինկողներուն աչքերը փակեցիր Յոյսի մեղեդիներ երգելով:

Մենք քու ջախակիրներդ, քու խաչակիրներդ ու դիմակիրներդ եղանք, եւ դադերու եւ աշխարհներու մէջէն, մարդկային վատութիւններու եւ մատնութիւններու մէջէն տառապանքին ամենէն լեղիները, մահերուն ամենէն անապատելին, ջանքերուն ամենէն անմեղէրները, զոհողութիւններու անմրցելին, ու պայքարներուն ամենէն կորովիները տառնմնեցինք ապրեցընելու եւ արմէցնելու համար քու զոյուցիւնդ, ո՛վ Յեղիս Իսէայր:

III

Հիմա դուն յաղթական կը բալես Հայրենիքի լեռներէն դէպի վար, դէպի խաղանացած դաշտերը եւ աւերակ գիւղերը, արեւէն ու վառօղներէն խանձուած, եւ քու քիւրաւոր սպիներդ Յեղիս դարաւոր յաղթաճարտին պատմութեան կենդանի դրուագները կը ցորագրեն մարմիդ մագաղաթիւ վրայ:

Ու անո՛ւ քու հաւատարմիդ ուխտաւորուած Յեղիս զաւակները իրենց ստրագգրութեան եւ զստապարտութեան ճամբաներէն դէպի բեզ կը բալեն օրհներբելու քու Յաղթանակդ, որպէս զի դո՛ւն ապրիս, եւ Արարատեան կուրծքիդ վրայ բրգացոյց երջու սաինքներդ, Մասիս ու Արագած, իրենց դարափոս կաթնաղբերացումով աննշաւորեն Յեղիս սերունդները, քու յաղթանակիդ, ու հռչակերտած ազատութեանդ յաւերժացումին համար:

Ո՛ղ Յեղիս Յողթական Իսէալը, հաշտարար սեղանիդ մօտեցուր հիմա Յեղիս տարանջատ ու տարրաժան զաւակները, որպէս զի կատարեալ ըլլայ ամենուս ուխտաւորումը քաղաքակութիւնը, եւ մարութ՝ մեր համագոյային պատարագը: Որովհետեւ կը հաւատամ, թէ քու տեսլական երազդ, քու Հաւատքդ, քու հրաշագոյրժ արդիւնաւորութիւնդ, քու կեանքդ ու անմահութիւնդ, համագոյային, եղբայրական հաշտութեան եւ նուիրական գիրկընդխառնումին մէջ կը պտղաբերի:

ԿԱՐՄԻՐ ԱՆՁՐԵԻՆԵՐԸ

Ա.

ՄՇԱԿԸ, երկա՛ր, երկա՛ր տաքիներ սպասեց, իր արօրին գլուխը, միս մինակ, մինչեւ իր զուժանին եզները ինկան, երաշտութեան չորութիւններէն լոկամահ:

Երկինք չէր անձրեւեր: Վետայի «Երկնային կովեր», երազուած ու ոգեկոչուած ամպերը կը յապաղէին զուրա զալ իրենց եթերային գոմերէն, որովհետեւ անո՛նց ալ ծիծերը չորցեր էին, եւ կաթիլ մը կաթ - անձրեւ չէ՛ր մնացեր իրենց երբեմնի հարուստ ստինքներուն մէջ:

Ու սպասումի բարին վրայ զամուած մշակը, բրուն յուսահատ աչքերը երկա՛ր տաքիներու ընթացքին, բերքու արեւին ու գիշերներու աստղերուն լոյսը ծծեցին միայն, յուսահատ ու ծոհապահ աղօթաւորի մը պէս, ծերացաւ իր վիշտերէն, եւ գիշեր ատեն իր մենաւորի մոլցուած անկիւնը զինքը դիտող մը, պիտի կարծէր անդենի ստուեր մը, լուսնի շողերով ու աստղերով ցոլրերով մարգարտուած իր աղէրեկ մազերու զարվար վալլին տակ, որ երկնապարտէզին լուսեղէն վարդերու պուրակները կը դիտէ հիացիկ:

Ան, սակայն, կը յամենար, կը յամառէր իր սպասումին մէջ, չեւ գիտեր հատառւորի մը ջերմեռանդ գիտակցութիւնով, թէ սկնապիկի մը հեզնանքով, ուրկ՝ նոյն խակ աստուածները պիտի զողային: Անշարժ՝ արձանի մը պէս, որուն

մէջ ներգիակ երազներու հրդեհումին քրտինքն է չորցեր, ա՛լ չ'տեսներ նոյն իսկ երկինքի տոբատանջ թաշուկները, որոնք տարմնեով կուգան իր հիւթասպառ սերմերը լափելու իրենց աշահի կառուցներով, եւ որոնք երկա՛ր տարիներէ ի վեր հա-տիկներու համն էին մոռցեր:

Արօրին մաճն էր մաշեր արեւէն, ու խօփը գուլցեր, եզ-ներու կմախքին ետին, իբր թէ անո՛նք ալ սակարներն եղած բլլային ուրիշ կեանքի մը, որ կմախք դարձեր է երկա՛ր, եր՛ջոր տարիներու ընդունայն հատնումներէն վերջ:

Բ.

— «Տէ՛ր, պուտ մը ջուր քու երկնքի կապուտիկ աղ-բիւրներէդ. անձրեւի կաթիլ մը դաշտիս վրայ, Տէ՛ր: Դաշտս կորչացաւ, սերմըցուս չորցաւ, Տէ՛ր, ցնցուդ մը ջուր քու կապուտիկ աղբիւրներէդ»:

Մշակին այս աղերասնը հազիւ իրեն միայն կրնար լսելի բլլալ. երկինք շա՛տ շա՛տ հեռու էր իրմէն, ու իր չորցած կոկորը հազիւ կրնար հիւսել ձայն մը, նուազկոտ ու անմնչուն, որ թաշուկներուն անգամ երկիւղ ազդելու ոյժն էր կորուսեր:

Չենք գիտեր քանի՛ տարիներ, քանի՛ դարեր անեց երկրագործին այդ սպասումը, դաշտազլի իր սահմանաբ-րին վրայ, անթարթ աչքերը յառած կորդ ու արօս հողի տա-րածումեան մը, որ խոպանացած կը մնայ ծառաւէն պա-րած մարդու մը պէս, եւ լուծքի մը աբեւակէդ կմախքին, ոչուն սակրէ վանդակին եզերքներուն վրայ որդերն են չոր-ցեր...:

Մեռելու թիւն մը, ինքն ալ, որ ուրիշ մեռելու թիւներ կ'ը գիտէ, անպէտ ահաւորութեամբ մը, համառփու գերեզ-մաննոցի մը մէջ:

Բայց այդ ընդունայն սպասումին, այդ կմախքներուն խո-ր՝ յոյսի մը կենդանութիւնը կար կարծես, յաւիտեակոն՝ մարդկային տենչանքներուն պէս, եւ անշէջ՝ մարտիրոսներու

հաւատքին նման, որ գերեզմաններէն անդին կ'ապրի ու կը փայլի անմահութեան բարձունքներու վրայ:

Գ.

Օրին մէկը Մշակը յանկարծ զգաց, թէ իր դարաւոր քնածուծեան ակամայ յոգնութիւնները կը փարատին, թէ իր աչքերը կը բացուին օրհնապարզեւ առաւօտի մը վրայ, եւ իր մօրթին տակ ոսկորներուն խլրտումը կը զգայ: Դիւթական երեւոյթ... Զարթնումի այդ հրաշափառ վայրկեանին, չի յիշեր սպասումի անցնող երկա՛ր, երկա՛ր օրերուն իրեն ըմբոշխնել տուած կենդանի մահացումը. իրր թէ այլ առտու դեռ նոր եկած նստած ըլլար իր անդաստանի սահմանաքարին վրայ: Այնպէս կը խորհէր, թէ օրուան աղամտումը դեռ նոր կը փարատէր, թէ ճատղաշ եզները իր ծայնին կը սպասէին արօրին հարուածներուն տակ ցանքի ակօսները հերկելու համար:

Իր տեսլապատիր զարթնումի խաբկանքին մէջ ան որոշապէս կը կարծէր լսել հիմա ծայնը, յիշողութեանը մէջ գերեզմանուած անհատներու երէկներու, հերունելու սպասուած անոյշ ծայնը.

— «Մշակ, ե՛լ, վարէ՛ արտերդ. անոնց վրայ կարմիր անձրեւներ մաղուեցան, ցանէ՛ տերմերդ վաղուան սպարառո հունձրին համար: Ե՛լ, վարէ՛ արտերդ. կարմիր անձրեւներ մաղուեցան անոնց վրայ»:

Եւ մշակը, անբշակեան զարթնումի երջանկութիւնովն առլի, յանկարծ վեր բարձրացաւ իր դարաւոր մահերէն, իր անդաստանի սահմանաքարին վրայէն, կուռքի մը պէս, որ յանկարծ մոշական հարուածի մը հպումէն կախարդուած վեր կը բարձրանայ իր սեղանէն, եւ ձեռքն երկնցուց մօճին... Իրր թէ իր եզները կը բալէին, եւ ամեն ակօսադարձի, փաղարուշ խօսք մը, անուշ ճշօ՛, հօ՛՞՞ մը կ'ուղղէր իր եզներուն, իրր թէ անոնք կը բալէին իր տօջեւէն: Կը լսէր, գարնանազարթի այդ արշալոյսին՝ ծայններ, որոնք կը դայլայ-

լէին զեղծանիկներու երգին պէս: Եւ երբ խորհնցաւ թէ հերկը աւարտած է այլեւս, թէ ակօսները պատրաստ կը սպասեն իրենց յառաջի արգանդին մէջ բնդունելու համար սերմը, մշակը իր աղօթքը միմնչեց բովէն կախուած սերմի տօպրակին վրայ, եւ քահանայապետի մը պէս, որ ձեռքի կշռական շարժումով օրհնութիւններ կը բաշխէ ակեածածան ամբոխին, իր թեւերը պարզեց դաշտին վրայ, եւ ակօսէ ակօս քալեց սերմանացանքի համար: Եւ երբ խորհնցաւ թէ աւարտած է ալ իր ցանքը, եւ սերմը ակօսներուն յանձնած, գոհ ու երջանիկ մարդու մը պէս նորէն նստաւ իր սահմանաբարին զբոլովը:

Պէտք է նկատ երկուք սպասելու...:

Թուական տեսիլքին իրեն պարզեւած հիատեսութեամբ, զգաց, որ սերմը կը բողբոջէր, կը ծառանար իր ոտքերուն տակ, անբնական արագութեամբ. իբր թէ երկնապարտէզի լուսաւոր վարդերու պարականքը իր դաշտին մէջ կը փոխադրուէին, եւ ամեն մէկ ծագիկի քաժակներէն մարդկային զուխմըն էր, որ կը պոկէր, հասկներու տեղ, գեղեցիկ ու զանգրահեր, լուսած իր ու խարտիշամագ, մանուկ արեւներու նման...:

Ուրախութենէն խելացնոր, յանկարծ ցցուեցաւ իր սահմանազլիքի բարի վրայէն, եւ երբ մանգաղը ձեռք առաւ հունձքի համար, օհ, այն ատեն միայն տեսաւ — դժոխայի՛ն պատկեր — թէ այդ հատկերը դիակներն էին իր մարտիրոս ցեղին, թէ ինք մինչեւ իր գօտին արիւններուն մէջ նստած կը մնար, մածուցիկ, կարմիր արիւններու մէջ, եւ իր արիւնն ալ քամուած էր իր էրակներէն:

Նայեցաւ հասունացած մարդկային հասկերուն, արիւններուն, կմախքներուն, եւ իր դէմքին վրայ զգաց բուսնիլը ժպիտի մը, որ աւելի դաժան էր քան դժոխքը, աւելի ահարկու քան մահը: Կմախքի մը այտոսկրին վրայ ուրուազձուած ժպիտ մըն էր:

Ջահանգամ ու շրմորամ, իր շւարշը նայեցաւ. նայեցաւ դէպի վեր. ուզեց բաւ մը արտասանել, բայց իր կմախքի սոսիքէ շրթունքները անկարող եղան ձարգմանելու իր վերջին կամքը...

Շնորհակալութիւն մըն էր թէ անէծք մը. աղօթք մը թէ հայրնայանք մը...: Չենք գիտեր...:

Ե.

Ո՛վ ազատութեան մշակ. անձրեւները, որոնք դարաւոր սպասումէդ վերջ, հայրենիքիդ անդատտանները ոռոգեցին, զաւակներուդ երակներէն վազող կարմիր անձրեւներն էին, ու դուն, բու կմախք ծնորիդ մէջ բռնած եղբայրներուդ սակորները՝ զանոնք արօրի պէս զործածեցիր հայրենիքիդ կուրծքին խորը բանալու համար Յոյսի ակօսները, ինկողներուն վայնասունը եւ ջարդուածներուն հառաւանքը շփոթելով բու աշխատութիւնդ պատկող թռչներդին հետ:

Բայց, ինչ որ բլլան բու սպասումդ, բու ստատպանքդ, բու աղօթքդ, բու կարմիր երազներդ, ինչ որ ալ բլլայ բու տնտական զարթնումդ, դուն արիւններով ողողուած դաշտերուդ վրայ ցեղիդ հաւատքը սերմանեցիր, եւ վաղուան սերունդը Ազատութեան հունձրն է որ պիտի բաղէ կարմիր անձրեւներով յուռթիացած իր հայրենի դաշտերէն:

Եւ այդ ազատութեան հունձրի տօնին, բու չի յոգնող ռդիդ, բու պայքարող կամքդ, բու արօրդ, ու բու հաւատքդ մէք ազգային պանծէոնին սրբազան կուսերը պիտի բլլան:

ԼՌՈՒԹԵԱՆ ԱՂԱՂԱԿԸ

ԱՄԵՆ մարդու տրուած չէ կարողութիւնը, հէք տղայ, լսելու լուռութեան աղաղակը: Մինչ ո՛չ մէկ ձայն ա՛յնքան պատկառազգի է եւ ահաւոր, քան լուռութեան աղաղակը:

Ան կ'երգէ անտառներուն մէջ յաւիտենական հանդարտութիւններն ու խաղաղութիւնները, երբ բնութեան կուրծքը կ'ուռի ու կ'արգաստորի հովերուն, լոյսերուն եւ խաւարներուն համըրյով, եւ երբ ծառերէն կաթող լուռ արցունքները իրրեւ հոտաւէտ կընդրուկներ կ'երթան ծծուիլ գունագեղ ծաղիկներու եւ մամուռներու շրթներէն: Եւ այդ խաղաղութիւններու մէջէն լուռութեան երջանիկ աղաղակն է որ կը լսուի:

Ալեւատան ծովերուն խորը հիւսուող մարգարիտը լուռութեան աղաղակն է փոթորիկներուն մէջէն լսուած:

Խօսող ձայները, պոռացող աղաղակները հազիւ կրնան Թարգմանել տիեզերքի բողոքներուն մէկ ճղճիմ, աննշան մասը միայն, մինչ լուռութիւնը անդունդ մըն է, ուր կարելի է կարգաւ հոգիի բոլոր գալարումները, բոլոր դիմալեզումները, սրտի բոլոր ցատուժները, սարսուռները, տրտունջները բոլոր:

Կոյսի մը աչքերուն լուռութեան աղաղակը կը Թուի ըլլալ գերագոյն իմաստութեան յայտնութիւնը, որ Հոմերոսի մէջ դիւցազներգութիւնը կը հովանաւորէ, եւ Միլաօնի ձեռքով կը ծաղկազարդէ կորսուած դրախտները:

— Երգէ ո՛վ մեռելային լուռութիւնը գերեզմաններուն,

ուր աշխարհի պատմութիւնը եւ բնութեան դրախտները կը գիրկընդխառնուին, երգէ, որովհետեւ քու ձայնդ, քու աղաղակդ կենդանի եւ մեծագոյն արժագանգն է յախտենական վեհապատմեան: Թաղուած ու մոխրացած սէրերու, յոյսերու, երազներու մեծ, աստուածաշունչ բանաստեղծութիւնը կը յանգաւորի, կը ԹրՊուայ քու դալկաճար շրթներուդ վրայ, որոնց համար կ'ըսեն, թէ մահն է համբուրեր: Հոգիներու ուրուապատկերն ես դուն, եւ քու շիրմական բարերուդ, քու ցուրտ խաչերուդ, քու ծաղկազարդ որովայնիդ վրայ հսկայ պորտերու պէս ցցուող կոթողներուդ յախտենական ու մշտաճեմ երգը շարունակութիւնն է կիսատ տենչանքներու, որոնք կեանքի պայքարներուն եւ ժխորին մէջ ծայրաստեցան, քու մէջդ կատարելագործուելու համար:

Ի զուր չէր, որ ըսաւ բանաստեղծը «Միայն լուսնիւնն է մեծ, միւս բոլորը տկարութիւն է»:

Վախ, տկանքներուն, որոնք չեն լսեր քեզի...:

Քանի՞նէ՛ր, որոնք բան մը չը լսէին, չը հասկնային պիտի պարտէգներու բուրմնաւէտ երաժշտութենէն, զոր ծաղիկներու բացուած բաժակները կը նուագեն. թիթեանիկներու եւ արեւի ճառագայթներու համբոյրին աակ:

Չեն լսեր, որովհետեւ մեր պապերուն մեզի կտակած գրականութիւնը, լեզուի բառերը ոյժը չ'ունին նոր ժամանակներու զգացումները, վերքերը, խորհուրդները, տրտուեցւելները Թարգմանելու. անոնք մաշած քիչշէներ կը մնան նոր ազդեանքներու արտայայտութեան համար: Եւ ինչո՞ւ զարմանանք, եթէ իրականութիւնները միշտ կանխած են բացատրութիւնները: Բնութիւնը գոյութիւն ունէր բնական գիտութենէն առաջ, եւ կրօնքը նախ քան աստուածաբանութիւնը: Ու դեռ այսօր, դարեր վերջ, երկուքն ալ անգոր կը մնան բնութիւնն ու Աստուծոյ գաղափարը Թարգմանելու իրենց ջանքերուն մէջ: Եւ բնութիւնը ինչպէս Աստուած, աւելի

պատկառազգու են իրենց վեհափառ լուսեանք մէջ, քան
բաւերու մագոսկան լապտերովը ներկայացուած ստեն:

∴

Մի՛ վախնար փոթորիկէն ու ալեկոծութենէն: Քամինե-
րը կ'անցնին կ'երթան, ու փոթորիկը կը մեռնի եւ ալիքնե-
րը կը բնանան. բայց բնութեան լուսինը կայ ու կը մնայ,
օդին մէջ, ծովին մէջ, ուր կը յղանայ նոր փոթորիկներու,
նոր նաւարկութիւններու ծրագիրը:

Լուսինը կը դաւաճանէ չը հաշոյ շունին պէս, որ կը
յարձակի իր որսին վրայ. ան որոգայթն է կեանքի ճամբա-
ներուն վրայ լարուած, անազգարար ու անզնկոյց, եղբրական
օրջանը, ուր դաւազրութիւնները կ'աճին ու կը մննան:
Լուսինը երբեք մշակն է, որ գերեզման կը փորէ, ճերմակ
պատանքը, որ երազները կը խանձարուրէ: Յազմաց լու-
սինը, մանաւանդ ամբոխի մը լուսինը գերբնական բնու-
թիւն է, որուն անբացատրելի ծանրութենէն ամենէն զօրաւոր
հոգիներն անգամ կը չ'ախնան՝ կը գրէ Մէթէրլինկ:

Լուսինը առարկութիւն մըն է, կ'ըսէ Նիցշէ, եւ սա-
կայն առարկութիւնէ՛ աւելի քան մըն է, ան, բոգոք մըն է,
վրէժի նախաշնորհը, մեռնողներուն անէծքն է լուսինը,
անոր համար է, որ խառնուէրը կ'ըսէ. Ճի՛նձ կը թուի, թէ
ամենէն լիբր խօսքերը, ամենէն լսելի գիրք աւելի բազա-
քափարի, աւելի պարկնշտ քան մը ունի քան լուսինը:

Եւ ստատներ աւելի կը վախնայ լուսեանէն, քան մեղա-
ւոր ամբոխներու հայհոյանքէն: Որովհետեւ արձամարձուած
ու վիրաւոր հոգին լուսեան թունաւոր աւազաններուն մէջ
է, որ կը ջրղեղէ իր նիզակին նետերը, արիւնարբու աստ-
ուածներուն գանձերը խոցելու համար:

∴

Լսե՞ր էք, բնաւ, անապատին մէջ, չ'գերեզմանուած

ճերմակ գանկի մը խորշերէն արժակուած լուռութեան աղաղակը:

Պէտք էր որ խորհող բոլոր գլուխները խոնարհէին անոր նուիրական լուռութեան առջեւ, որովհետեւ ինչ որ այդ բոլոր գանկերը պիտի խորհէին ու երեւակայէին տարիներու ընթացքին, այդ չոր գասկը, ակնթարթի մը մէջ կը պատկերացընէ համադրութիւնը ապրուած կեանքին, ոգեկոչուած երազներուն, փոշխացած խորհուրդին, ընդգրկուած մասնութուն...:

Գանկին ու անոր լուռութեան աղաղակը երգն է բողոքի ու վրէժի, եւ մահաւժճիւր ոճրագործ վատութիւններուն, որո՞վ աշխարհի դիւանագիտութիւնը մարդկային կեանքները կը սակարկէ, կանանչ սեղանի մը շուրջ, կարգ մը պետութիւններու, կամ մարդկային խմբաւորումներու հաշւոյն...: Ո՞վ ողբալի հիբրութիւնը արդարութեան եւ մեծաբարբաւ աղաղակը քաղաքակրթութեան, եւ մարդկային բարոյականի սնանկութեան:

Ինծի կը հարցընեն. — «Ի՞նչ լուր Կիլիկիայէն»: Պատասխանս կարճ է եւ լակոնական. — «ՈՉԻՆՉ»:

Այդ «ոչինչը» լուռութեան աղաղակն է, սակայն, բոլոր անոնց, որոնք այլապէս ոճրագործ քաղաքականութեան մը, դիւանագիտական եթէ ո՛չ դիւակաւն որ խաղերու, ասպետական նոր էնթրիկներու զոհուած, ինքզինքնին շատ մօտ կըզգան բռնատանջ մահներուն, ազատութեան եւ քաղաքակրթութեան անուճով իրենց հրամցուած:

Երէկ լուռութեան աղաղակը երգն էր Հայրենիքէն բռնանշատ տարագիր մարտիրոսներուն, որոնք դէպի Միջագետք տարուեցան, անապատի հովերուն երգելու իրենց տառապանքը, տուայտանքները, կոծերն ու լացերը, իրենց կարմիր յոյսերը:

Այսօր լուռութեան աղաղակը երգն է վերապրող երջանիկներուն (?), որոնք դեռ երէկ սպաւոր ժպիտով եւ վրէժին հաւատարմօք Կիլիկիա վերադարձան, կործանուած երգիքին

տակ անգամ մըն ալ վերածընելու հայրենի ազատութիւնը, կեանքը, անգամ մըն ալ հիւսկելու խաղաղութիւններու ծիրանի գօտին... Ապերջանիկ վերադարձ գէպի անխնայ զիւղերը... Անոնք կը կուտին կեանքի ու մահուան կռիւր, որպէս զի Լօթիներու հայրենիքը պառնկանայ պարարտանալու համար, ասպետական դրժումներէ վերջ, եւ լուսնեան աղաղակէն կեանքներու տեղ դիտկ ծնին, կործանումովը գլխերուն, քաղաքներուն, տուններուն...:

Ու դեռ ի՞նչ կ'ուզէր... արդարութիւնը կ'իշխէ աւերակներու եւ դիակներու վրայ... որովհետեւ պատիւն ու ազնուականութիւնը մեռած են ասպետօրէն, ու բարոյապէս...:

Կիլիկիայէն լուր չը կայ. քայց կայ մեզի համար լուսնեան աղաղակը, որ աւելի ահաւոր է քան կիսատ լուր մը, եւ աւելի ողբերգական է քան մարդագոյնը: Պատիւի եւ վստահութեան հուռարին մահն է որ կ'երգէ լուսնեան աղաղակը:

Ոսկեշաղ աշանջներ, դուր չէր լսեր լուսնեան աղաղակը, ո՛ր գուցէ, աւա՛ղ, վաղը աւելի հնչուն ըլլայ համատարած քայքայումի եւ համառոտ մահերու ընդմէջէն:

∴

Ճիւղակին մի՛ մօտեցընէր լուցկին, ո՛չ երիտասարդ աղջիկը իր սիրահարին, եւ ո՛չ ալ զօրապետը՝ իշխանութեան, կ'ըսէ ընկերական խառնասէրը, որովհետեւ պէտք չէ խաղալ ո՛չ կրակին, ո՛չ սիրոյ եւ ո՛չ վստասիրութեան հետ:

Մի՛ հեզնէր լուսնեան աղաղակը, եւ ձեռքերնիդ մի՛ երկընցընէր Թեթեօրէն, գէպի անոր վիրաւոր շրթունքը: Հոն վիշտակներ կան, վիրաւոր վագրեր, որոնք ուժգնօրէն պիտի արշաւեն, իրենց ժանիւրներն ու ճանկերը սրած, եւ պիտի յարձակին աւոնց վրայ, որոնք կը ծաղիւն այդ լուսնիւնը, եւ աւոնց վրայ, որոնք իրենց քաղաքական վստասիրտներով կը պղծեն անոր վէրքին ու սուգին նուիրականութիւնը:

Միայն լսեցէր լուսնեան աղաղակը, մոնչիւնը առիւ-

ծին, և զողացէր, զողացէր սփառործներ, զո՛ւր որ սպան-
նեցիր, և զուր որ լսին մեղսակիցը եղար սփիրին. որով-
հետեւ այլեւս բաւական չուր չ'կայ լեռներս երակներուն
մէջ, մեր արիւնտաւ և պիղծ մեռքերը լուալու համար. . . :

Աւ ամուսնեաւ պիտի գայ ժամանակը, ուր, լռութեան
մէջէն, շինարար մեռքերը պիտի շարժին, նորակերտելու
համար ազգին տաճարը, անձայն, անշշուկ, ու նոր սրբա-
գիրներ, վերածնունդ չեղին նոր մատենագիրներ անգամ
մըն ալ պիտի արնանագրեն. չո՛չ մուրճի, ո՛չ տապարի, և
ո՛չ լւրիչ երկամէլ գործիքի մը ծայնը լսուեցաւ տունին մէջ՝
(Գ. Թագ. Զ. 7): Որովհետեւ յաղթութեան և փառքի,
կնանքի ու յարութեան հրաշափառ երեւոյթներն ու արտագ-
րութիւնները լռութեամբ ու լռութեան մէջ կը ստեղծագոր-
ծուին:

Ո Գ Ե Կ Ո Ջ ՈՒ Մ Ն Ե Ր

Մեր համբան կը շարունակենք խորատուրոյ դարերէ։ Տխուր ենք, մտալիկումովը գերուած հայ ազգիկներու, որոնք այլուրի ծաղաւռ ունին, զիրենք հովանաւորող սեւ վրաններու տակ։ Մեզի ընկերացող երիտասարդները, սակայն, որոնք չորս տարիներէ ի վեր շարունակ բալած էին մարտիրոսութեան այս արիւնտա համբաներէն, հալածական ստուերներու նման, զուարթ էին իրենց բոլոր հոգիով, որ նորէն կ'անցնէին արհաւիրքի այս միւս կողմը, բարձր, շատ բարձր բռնած հայկական դրօշը, ազատութեան տապանակի մը պէս։

Ապու Մարիայի հանրային ազդիւրները կը Սողունք մեր ետին, ինչպէս Սրբական լրտած գործնոցը։ Տգար կ'երգեն, սարսափի տարիներու իրենց գերնգ հանային լուսննէն վերջ, մինչ իմ հոգիս կուլայ մրբակո՞ծ ցաւերուն լիկումները բոլոր անոնց, որոնք այս ճամբաներուն վրայ մեռան։

Սինճեար քնացող տիպանի մը պէս պատկած կը մնայ անապատի կուրծքին վրայ, իրրն մէկը, որ ալ յոգնած է մարդագոհի տեսարանները դիտելէ։ Ճամբանիս ամայի է եւ անհարգարեակ. Եւզիտիներու գիւղ մը միայն կը ցոլի, մարդկային կնանրի գոյութեան իրրն աշացոյց։ Ամբողջ օրուան անսողութեան, հազիւ բանի մը տրար եւ եւզիտի անցորդներ կը խաչատան մեր գնացքը, աւազակային շայուած մը ձգելով մեր կտուրներուն վրայ։ Մեր մօտն ու հեռուն, կը վազվռտեն, կը սուլան այծենամներ, իրենց խոշոր եւ ա-

նույն աշխարհն նայուածքը պատշգընելով անապատին զիրկը: Երեկոյին կը հասնինք Այնը Կազէլ, եւ կը զիշերենք, բացատաանին մէջ, աւերակ շէնքի մը կիսակործան պատերու կուշտը:

Ամայի, մեծկակ գօրանոց մը մենէ բիշ մը վեր, եւ քաւկարկատ փլատակներ անոր շուրջ, իրր թէ մեռած զխզի մը դիակն եղած ըլլար, անգերեզման ու անթաղ: Անգին, երկու խումբ սեւ վրաններու, որանցմէ մին իրր իջեւան կը ծառայէ եկգիտներու, եւ միւսը անոնց քարեկամ արարներու: Մեր բովի խորունկ առուէն կը հասի ջուրը երթալ շարժման մէջ ղենլու համար, բիշ մը վար, մուշուտ մեծաւոր չաղացրի մը երկու մաշած լաւերը:

Պահ մը կը հեռանամ մեր կայքէն ու կարստանէն, եւ կիսաւեր պատի մը վրայ կանգնած կը զիտեմ լայն բաշտատանը, որ այդ ամայի ու լքուած գօրանոցը, սեւ վրանները, եւ ջրաղացը կընդգրկէ: Ատղերու կիսադատ լոյսերը կիսուածներ շինած են բացատանը պատաներոյ թերաստուերին վրայ:

Հոգիովս վերացած, ու սիրտս լեցուն արցունքով կը զիտեմ, կը զիտեմ մութն ու տառերները այդ քաջաստանին, որ զեռ երէկ, երկուքու կէս տարի առաջ զերեզմանը եղաւ տառնեակ հազարաւոր հայ տարալիրներուն: Ճւրտ ու կծու հովը կը փչէ, իր հեռ ընթլով, մերձ ընդ մերձ անձրևի կաթիլներ: Հողմակոծի այդ կծու ժայնը կը շփոթուի իմ ինքնամոռաց հոգիիս խորը, այն արիւնտա հառաչանքին հետ, զոր հիւծած, հիւանդ, պարտատուն, մարկ ու նոթի քայրերս ու եղբայրներս արժակեցին, օրերով ու օրերով, անապատի այդ եղբարարատ մենութեան զիրկը, իրենց օրհասականի զաւարտմանքու մէջէն: Մտամոլոր, յանկարծ աշխիս առջեւ կը լաւենն բիւրաւոր զիտակներ... մութը կը յղանայ ու կը բնդմ նաւորի, եւ ես պահ մը պատրաստը կ'ունենամ հաւատալու, թէ հոգմեկոծ անձրևի կաթիլները իրապէս արցունքներն են բիւրաւորներու վրայ սգրացող վեհապրողներուն, աշցունքներ, որանք յուզումներէս կիզանուտ քունքերս կը լուան իրենց սառ խոնաւութիւնով:

Ոտքերուս տակ ձերմակ ոսկորներ կը փայլին...: Վար կ'իջնեմ, ու ձեռքս կ'երկնցընեմ այդ ձերմակներուն...: Հոս բազկոսկր մը, հոն կրծուած բունքի կտոր մը, անդին ջախջախուած զանկեր...: Եւ ւսկրադէզը կ'երկարի, ցրբուն, անխնամ, անհաշիւ...:

Ափիս մէջ կ'առնում զանկերէն մին, որ յայտի ձերմակ ծագիկին պէս բացուած կը մնայ կանխարոյս կանաչներու մէջ: Կը խօսիմ այդ զանկին հետ, ու խառնորի համբոյրէն վերջ, կը խօսիմ, բայց ան չը լսեր ինծի, ու կը նայի ինծի իր անհետացած աչքերու ոսկրէ խռառչներու մէջէն, մինչ ես ժամերով կը հեզեմ անոր ճակատին մնահնադրոշմ նուիրագրերը:

Ձեմ գիտեր քանի՜ ժամեր ւաճեցան, անցան այդ Նուիրական զանկին հետ մեր խորհրդաւոր մենախառնութենէն ի վեր, միայն սա գիտեմ, թէ այդ ինքնամեռաց վերացումիս ամենէն վշտագգած մէկ պահուն, կառապանս եկաւ ինծի հաղորդելու, թէ մենաւոր ջրադաշտի տիրոջը մօտ կայ հայ որբուհի մը, զոր մենէ առաջ անցույթածոյ կառապաններ ու ճամբորդներ չեն յաջողած ձեռք բերել:

Կը թողում ոսկորները այդ ընդարձակ մեռելադաշտին, քիւրիցս նուիրականացած՝ հոն թափուած արցունքներէն, արիւններէն, մրմնջուած աղօթքներէն, կոծուած հառաչանքներէն, թաղուած յոյսերէն ու հաւատքէն, եւ մուծին մէջէն քայլերս կ'ուղղեմ դէպի մենաւոր ջրադաշտը:

Խուզարկութիւնը կը սկսի, կը նմանինք մարդերու, որոնք գերեզմանախան փոսերու մէջ մարդկային կնանքեր կը փնտռեն: Բայց բացաստանը յուսթի է մեռելական յիշատակներով, կմախտացած ոսկորներով: Վերաւոր է հոգիս. կը խեղդուիմ թորքերու մէջ լեցուող օդէն, ծովամոյն մարդու մը շնչահեղձութեամբ, ու Հայնէի պէս կ'ընեմ ինքնիրենս. «Եթէ ծագիկները, այդ աղււտը պղտիկները գիանային, թէ ո՛րքան խոր վերաւորուած է սիրտս, անոնք իմ վերքիս մէջ պիտի լցընէին իրենց անուշ բոյրերուն լալուսանը... Եւ եթէ վերը, ոսկի աստղերը գիտնային վիշտս, անոնք պիտի թո-

դռին երկնակամարը, եւ պիտի գային ինծի բերելու շող-
շողուն մխիթարութիւններ: Որովհետեւ, այլ իրիկնամուտին
նորէն աչքերուս առջեւէն կ'անցնին, շարան շարան, մահա-
պարտ տարագիրներու խումբերը, որոնք հիւժախտաւոր քայ-
քայումներէ բռնուած, կը բալեն, խելագար սիրահարներու
պէս, կուշտ կուշտի, թեւերնին իրարու ագուցած, անապատի
աւազուտ պարտէզին մէջ, այրող արեւին եւ լուսնի լոյսին
տակ: Կը բալեն, թափօրուած, երազուն, կը բալեն դէպի
բերանարայ մահը, լալով, իբր թէ սիրած բլլային, եւ սի-
րելով գայն, իբր կ'անքէն յափռացողներ... Կը տեսնեմ,
որ անոնց զանգաւող եւ յոգնարեկ ոտերեւն վրայ մահն է
բալողը...

Շէմսիէի թագստոցին զիտը կը սնանկեցընէ զիս իմ մե-
ռելական անուրջներէս: Շէմսիէ, հազիւ 7 - 8 տարեկան աղ-
ջնկ, երէկի յափշտակութիւններէն սարսափած, կը զոզողայ
մեր առջեւ: Իրական պէտուին մը ինքը, իր կիսամերկ ցըն-
ցոտիներուն մէջ, եւ իր դէմքի կտուժով, որ չէ՛ կրցած խան-
գարել հրաշալի գեղեցիկութիւնը որբուհիին, որուն աչքերուն
հմայիլ կապոյտը անհերքելի ապացոյցն է այդ կուսածաղկի
տարածնելումին:

Եղբական տեսարան մը կը պարզուի մեր աչքին առ-
ջեւ: Շէմսիէ չ'ուզեր բաժնուիլ իր հայրագիրէն, զոր Ս-
պուի հէլալն է կ'անուանէ, իր լաց ու կոծերու մէջէն:

Իր մեռելն բռնած, ու աչքերս արցունքով լեցուն, ան-
գամ մըն ալ կը նայիմ բացառաւոր. մտովի կ'ոգեկոչեմ մե-
ռելները, եւ ինքնիրենա կ'ըսեմ. Սյու որբուհին ոգին է
հայրաթեան, որ անգիտակցօրէն պահապանի մը պէս կը հսկէ
եղբարախոտ հայերու այս մոռցուած գերեզմանոցին վրայ,
ուրիշ չ'ուզեր բաժնուիլ, մօրմէն բաժնուիլ չ'ուզող աղջկան
մը պէս. Շէմսիէ հայրաթեան չ'գերեզմանուած կեանքն է,
կ'ըստուած, ու գերեզմաններու սնարը կանգուն, եւ որ իր
մէջ կը ծրարէ մարտիրոսներու վերածնութեան հաւատքը, եւ
ազգային վերածնութեան անմահ հոգին: Աւ խոռվակոծ մը-
տածութիւն առջեւ այդ որբուհին կը մեծնար, կը գեղեցկանար,

եւ նուիրականութիւն մը կը հագնէր ընտանեկան մասունքի մը պէս: Եւ ո՞ր սիրտ, մարդկային ո՞ր խիղճ պիտի հանգուժէր, ջրաղացին անկիւնը թողելու կամ օմբագործներու ծոցը պահելու Շէմսիէն: Ըանի լռնի իմ կառքս կը վախորեմ, հաւասարի իր լացերուն եւ աւաղակներուն.

Հիմա ալ ընտելացած է մեզի Շէմսիէ, ու ինքն է որ օրեր վերջ, երբ ալ մարբուած է ու հագուած հայ աղջնակի մը պէս, ինքն է որ մեզի կը սրտամէ, թէ՛ Վարդուհի է իր նունը:

Տ Ա Ռ Ա Պ Ա Ն Ք Ը

ՏԵՍԱՅ քեզի, սգաւորի շրջագգեստիդ մէջ, երբ զեռ
դշխոյի հրապոյրներդ կը պահէիր, թանկագին գանձի մը պէս,
զոր չը կրցին զողերը յափշտակել, որովհետեւ անոնք, այդ
կախարդող հրապոյրները հոգիիդ ցոլացումներն էին, եւ նիւ-
թական խառնուրդ մը չ'ունէին իրենց մէջ:

Ամայի էր տունդ եւ տխուր, բաւի մը բայնին պէս, ուր-
կէ հրաժեշտ տուած էին երեւմանի ոսկեթնւ երազները:

Այդ վիճակիդ մէջ զքեզ տեսած պահուս, կրնայի՞ արդ-
եօր հաւատալ ըստածին. — Երջանկութեան հրաժեշտ տալը
ս'իզքն է իմաստութեան, եւ երջանկութիւնը զանկու ամենէն
ապահով միջոյրը: Որովհետեւ զուն հրաժեշտ չը տուիր ա-
նորմէ, որուն կարօտը միայն դարեր ամբողջ անբուն լիշեր-
ներդ խռովեց: Ու ապրուած, զգայնիկ անուրջներուդ մէջէն,
օրն ի բուն եւ եր'ա՛ր գիշերներ, երջանկութեան երազներդ
ստաշանանկեցիր:

Հիմա այդ քայրայտած երազներուդ, ոռնահարուած ու-
րախութեան ծրալիրներեւդ նուիրագրերը երբ կը հեզեմ,
միտքս տեղեայ գամուած կը մնայ Միւսէի տա բառերուն
վրայ. «Ո՛վ երջանկութեան ծրալիրներ ! Թեր'ւս չուր էք
միակ ճշմարիտ երջանկութիւնը այս աշխարհիս մէջ»: Ու
տառապանքդ հառաչել կուտայ ինծի: Որովհետեւ որչափ ալ
հետապնդուի մարդերու, ազգերու եւ հայրենիքներու երջան-
կութեան իրաւունքը, աշխարհի մէջ ամենէն զրականն ու

անժխտելին, դժբախտութեան իրաւունքն է ու պիտի մը-
նայ. իբր ամենուն պատիժը:

Բայց դուն, ո՞վ տառապող Մայրը մի ք. Հայրենիքին,
բանն ու բրիչը բռնած արիւնագանգ հողերուդ, ջարդուած
զաւակներուդ ջրբուն սեկորներուն մէջ թափառական, կը փո-
րես այգիներն ու անդամտանները, եւ վատահմարդու մը պէս,
կորսուած ուրախութիւններդ կը փնտռես, հաւատքով մը, թէ
տւեղի բաղցը բան չ'կայ բան վերադարձը կորսուած ուրա-
խութիւններուն:

Եթէ երբեք աշխարհ ճշմարտութիւն մըն է, Գարլայի
ըմբռնումով, այլ հաւատաւմը իր ճշմարտութիւնն ունի մի-
միայն տառապանքին մէջ: Որովհետեւ աշխարհ տուեալ
մանտրան մըն է, ուր երկի պատրանքներուն եւ կեղծիք-
ներուն մատարն բծովը կը բակեն, նոր կեղծիքներու, նոր
վատութիւններու, նոր խտրանքներու բնիկըր ստապանակե-
լու համար:

Կը դիտեմ խորշոմա՛ն անկաշ, որ ակազմուն հասկի մը
պէս հակած է կեանքի անդունդին վրայ: Կը խեղդուիս, մա-
քուր միջուկաւ, առողջ օսիմեմի ծաբաւի, զրեզ շրջորկող
մատնութիւններու ցանցէն, բանի որ մառանի հնձաններուդ
գինիին տեղ զաւակներուդ արիւնն է, որ կը հոսի, սրտէդ ու
երակներէդ: Որովհետեւ հախաւի տառապանքով ու տառա-
պանքի մէջ ապրած ըլլալուդ, տակաւին չը կրնիր հաշտուիլ,
եւ իրաւամբ, մարդագոյի արիւնոտ իրականութիւններուն հետ,
եւ զէմըղ դարաւոր լիլումներէ խռովքն ունի, եւ անոր փո-
քած հետքերը:

Արանի՛ անոնց, որ կը տառապին, անոնց, որ տառա-
պանքով կ'երջանկանան ու կը հրճուին, զայն ըմբռնելով
իրբեւ կ'անքին տրիտուրը: Այս տեսակէտով ո՛րքան կազ-
դարիչ է խնայողութիւն ըմբռնումը. — «Ինչ շրջորկող բա-
ւականական պատրանքին մէջ ստոյլ բան մը միայն կայ.
— տառապանքը: Ան է կեանքին անկիւնաքարը: Անոր վրայ
հիմնուած է մարդկութիւնը, իրբեւ անտառանելի ժայռի մը
վրայ: Անկէ դուրս ամեն ինչ անտառագութիւն է: Մենէ խու-

տափող իրականութեան միակ վկան է տառապանքը: Մենք ուրիշ բան չենք գիտեր, եթէ ո՛չ սա, թէ կը տառապինք: Մարդ ասոր վրայ կերտած է ամեն բան: Այո՛, վիշտի այրող կրանիթին վրայ է, որ մարդ զօրաւոր կերպով հաստատած է սէրն ու բաջումիւնը, դիւցազնութիւնն ու զթութիւնը, վեհափառ օրէնքներու պարը, եւ սոսկալի ու հրապուրիչ առաքինութիւններու շրախումբը: Եթէ այս հիմունքը պակսէր, այս գեղեցիկ դէմքերը պիտի խաւարէին ամբողջովին ոչնչութեան անդունդին մէջ: Մարդկութիւնը վիշտին անհրաժեշտութեան դաժան գիտակցութիւնն ունի: Անիկա բարեպաշտիկ տխրութիւնն է դրած իր սուրբերու առաքինութիւններու մէջ: Երանի անոնց, որ կը տառապին, վա՛յ երջանկներուն: Այս աղաղակը արձակած ըլլալու համար, Աւետարանը երկու հազար տարի իշխեց երկրի վրայ:՝

Բայց դուն երջանկութիւն ծնող տառապանքին մարուր կամը չը խմեյիր, երբեմնի հարուստ կուրծքիդ յուսիք ըստինքներէն կեանքի աղբիւրներ վաղցընելու համար: Շէր-թունքներդ ճաշակեցին միայն անոր թունաւոր բաժակը, զարքի հրամցուցին, կախարդական լուսաշուրի մը պէս, ամբողջութեան դատապարտելու համար քու բազմաբնդուն արգանդդ: Ու դուն ոյժը չ'ունեցար մեղմելու այդ թունաւոր խառնուրդը, զոր օրէ օր, դարէ դար քնդի հրամցուցին վատագի դժբախտներ քու ազատութեանդ արեւներէն գերաւթեան զիշերները հիւսելու համար: Ի զուր չէր, որ Պլուտարքոս գրեց, թէ Վոքսը Ասիոյ ժողովուրդները գերի եղան, որովհետեւ երբեք ՅՈՒՆՆ ԸՆԵԼՈՒ կամրի կարողութիւնը չունեցան:

Շրջառեալիւ որուն գիրկը կը բազմա, համայնապարկնրը, որ կը շրջանակէ քու վաւարանդիի հիգութիւնդ, չափազանց տխուր է ու մառախլատ: Ահա Արամանին, Եփրատը, Սիհունը, որոնք կարճիւր են արիւններէ ու մարը մըտնող արեւին ճառագայթներէն: Անոնց մէջն ու եզերքները դիակներ, ոմանք գլխիվայր չտրին մէջ կախուած: Անգղներ կ'իջենն դիակներուն ու նայն իակ վիրաւորներուն վրայ, որոնց ինքզինքնին պաշտպանելու ոյժը կը պակսի: Անդին

հերոսական պայքարի մը սրբազան հետքերը. Պնդանոթներ, որոնց տալերը խորտակուած են, ձիեր՝ մերկ, շիրտած նայուածքով, որոնք Ֆիզ կ'ընեն կարծես իրենց անատունի ամբողջ րանականութիւնը ամփոփելու, ըմբռնել կտրենալու համար իրենց շուրջ սփռուած դիւային սղորդութիւնը: Փողեր, որոնք դիակները կը կողտպեն: Զիւնը կարմիր է, եւ հորիզոնը հրդեհած՝ վերջալոյսի պահուն, եւ անգղներ, որոնք դեռ կ'իջնեն ու կ'իջնեն վերէն դէպի վար, մութ ամպերու նման: Կեանքը լուր է ամեն տեղ, ու միայն մահն է որ կը մենեքդէ դամբանական զանգիւնով:

Քիտեմ, գիտեմ, ո՞վ չարչարուած Մայրը Ազգիս, քու փնտռածդ, երէկ ու այսօր, միօրինակ երջանկութիւնը չէր: Դուն բեզի ու զաւակներուդ համար փնտռեցիր ազատութեան ու արդարութեան ուրախութիւնը, որ նման է փաթորիկներէ, կարկուտներէ յետոյ երկինքին երեսը կամարուող ծիածանին, ուրախութիւնը, որ անտուն վիշտերէ, խռնալներու համար մղուած պայքարներէ, յուսահատական պարագաներու մեծութիւնը գերազանցող զոհաբերութենէ մը կը ծնի: Բայց մենք չը զգացինք դեռ, թէ Աշխարհ արդար է միմիայն զօրաւորներուն հանդէպ՝ ինչպէս գրեց Ֆոն տէր Կոլց:

Ապահովարար մեծ աղէտքները, իրականութիւն ըլլալէ առաջ, իրենց ազդարար նշանները կը ցոլացընեն նախ Պատմութեան հորիզոնին վրայ, ինչպէս արեւը, նախ իր արշալոյսի շողերը կը դրկէ մեզի, իր ոսկի դէմքը ցուցադրելէ առաջ: Ազրիպինայի երեւումը, Հոգիմէական պատմութեան բեմին վրայ, ազգանշանը չէ՞ր ներսնի թագաւորութեան:

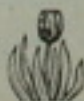
Մենք չը գիտցանք կարգաւ ազգանշանները, ու վախի եւ խնտարբերութեան զգայագրկութիւններուն գիրկը բնացած, չը կրցինք ըմբռնել, թէ այն ամենը որոնց յուսացինք, մեր վսեմ պայքարներուն, մեր սուգերուն եւ մեր մահերուն մէջէն, պիտի իրագործուէին գոյապայքարին մէջ մեր ապրած արժեքներուն եւ կորովին, մեր ցուցադրած ապրելու արժանիքին համեմատութեամբ:

Ու ալ այնուհետեւ տառապանքը դադրեցաւ Քեզի ու

մեզի համար կորովի ջրղեղումներու աւագան մը ըլլալէ, Թունաւոր քաժակի մը վերածուելու համար: Տառապանքի ստեղծագործ մեծ ոյժը բարոյական նուաստացումի, ընկեցական քայրայտումներու պատճառը եղաւ, ու մենք ալ այնուհետեւ, կեանքի զեղծաբարներ, սպրեցանք ներքին պայքարներու համար, ջլատելու համար զոհաբերութեան յօժարակամ կորովները, եւ խոցելու համար, մեր եղբայրստացան նիզակով, ապրուած ու ապրուելիք ազգային հոգին:

Սրբէ արցունքներդ, Մայր. ու մեզի Թեւադրէ կորովի ու արութեան ներշնչումը: Արցունքը ստեղծագործ կարողութիւն մը չ'ունի շահերու, հաշիւներու կիրքերով խեղաքար մտրկային ընկերութիւններու, ու պետութիւններու գիրկը: Արցունքը իտէալի մը աստուածայայտնութիւնը չէ, անոր ուղղումով պիտի խամբէին մեր հոգիին ծաղիկները, ինչպէս ծովին ջուրը պիտի աղաբաւէր այգիներդ ու դրախտներդ:

Վաղուան սերունդը, արիւններով մկրտուած, պէտք ունի փրկարար ներշնչումներու, իտէալի մը, որ հուժկու հոգիի մը արտայայտութիւնը եղած ըլլայ: Գրկէ այսօրուան տառապանքդ, իրրեւ վաղուան ազատութիւններուդ պատուանդան, եւ իրր փրկարար դեղահամո հրամցուր մեզի, անոր Թոյնը մզելով վարսերուդ մէջէն, իրրեւ մեր իտէալին աստուածացումը, որ տառապանքէն բողբանակներ շինելու մոգական զաղտնիրը ունի: Եւ այդ յաղթական իտէալին հրաշափառ սպառնքող շողացուր մեր դիմաց. իրրեւ բու աշտուած անձնաւորութիւնդ, որ գալիք սերունդներուն վրայ ազդէ, եւ վեհանձնութեան ու արութեան օրինակով մը, մեր ու քու տառապանքդ ծնցընէ Հայաստանի մեծ ու ազատ ժողովուրդը:

Դ Ե Ռ Ի Ն Զ Ե Ր...

Դե՛մք ինչե՛ր կան պահուած, ոճիրներով, տառապանքով, ասելուձիւններով, մահերով, ու սէրերով յուռթի ծոցին մէջ այս աշխարհին, որ պերճաղիճ հրապուրչի մը պէս կը քալէ մշտադաւար ու մշտագարուն քաղաքներու եւ գերեզմաններու մէջէն:

Ճե՛ռ այնչափ արշալոյսներ կան չը ծագած, եւ վերջալոյսներ, որոնց համար ծխածանէ շապիկ կը հիւսին ապագայի արեւները, զանոնք թաղելու համար, դարեր վերջ, իբնեց կարմիր հորիզոններու ետին:

Ու դե՛ռ ո՛րչափ մարգարէներ, օրէնսդիրներ, առաքնաւորներ, աշխարհականներ ու յաղթականներ պիտի գան ու երթան մեր ենթալուսնային մոլորակին վրայ, ու պիտի դարպասեն մարդկութեան, նոր կեանք մը, նոր ճշմարտութիւն մը, նոր գիտութիւն մը, նոր յաղթանակներ ու նոր պարտութիւններ տնկելու դիակներով սննդաւորած մեր բուրաստաններուն մէջ:

Շատեր ասկէ առաջ իրենց աչքերը փակած են, փրկութիւն մը աշխարհ քերած ըլլալու զոհունակութեամբ, կա՛մ խաչի մը վրայ եւ կա՛մ անապատի մը խորը, բայց մարդկութիւնը կը մնայ հոն, ուր որ էր, իր նախասիրած ատելութիւններուն, սէշերուն, պաշտամունքներուն, ու դատումներուն անձնատուր:

Մոգսէս, անապատի թափառական ժողովուրդներէն ա-

ռանձնաշնորհեալ ցեղ մը, ազգ մը կազմեց. միութեան ու կեանքի սկզբունք դնելով աստուածութիւնն ու վրէժը, « աջի՛ սեղ աջի, աջամի՛ սեղ աջամ » վարդապետելով: Դարեր, սակայն, ապացոյցը տուին, թէ աստուածութիւնը անկարող եղաւ չարիք մը արժատախելու, հոն սէրը վերապահուած բլաւով ընկերին միայն:

Յիսուս, աշխարհի ազգերուն եւ մարդերուն միջեւ ուզեց եղբայրութիւն մը հիմնել, ներումը իբր անկիւնաքար դնելով, եւ քարոզելով թշնամիին սէրը: Եւ սակայն դարերը ցոյց տուին, թէ սէրը, անկարող՝ ռճիրին զոյտութիւնն ու արժատները ցամաքեցընելու, տկարներու յատուկ արջուներով անոր հետքերը սրբելու, անոր վէրքերը դարմանելու սխալ փորձը բռաւ: Ի՞նչ փոյթ թէ սէրը տառապանքէն երջանկութիւն հնձել փորձեց, եւ մահուան մէջ կեանք հազնիլ:

..

Ազգային վերաշինութեան ճամբուն վրայ կը գտնուինք: Դիւանագիտական խաղերէ, մասնիկ խոստումներէ, զանգուածային ջարդերէ ու մորթոտումներէ, հերոսային պայքարներէ ու զերմարդկային զոհարերութիւններէ վերջ, զեռինչե՛ր կան պահուած, իբր անակնկալներ, որոնք դարձնուելով կը սպասեն ազատագրութեան ճամբուն վրայ, մինչ տառապանքի քեղմ նաւոր արզանդը յուսահատութիւն կը ծնի մեզի համար:

Մովսէսի ու Յիսուսի ազգակերտող ու հակընդդէմ սկրքաւորները չը կրցին մեզի համար տեղծագործել Հայրենի տունի ազատութեան սահմանները, զուցէ անոր համար որ մեր սէրերն ու աստուածութիւնները խոտորնակ ուղղութեամբ առաջնորդեցին մեր կեանքի ու գործունէութեան քայլերը: Փնտռուած արդարութեան, ու ոգեկոչուած փրկութեան հանգրուաններէն շատ հեռի կ'ապրինք այսօր, որովհետեւ մեր սէրերը սխալ հիմքու եւ մեր աստուածութիւնները սխալ պատուանդաններու վրայ զետեղեցինք: Ու այդպէսով մեր կերտած պաշտամունքի աստուածները ո՛չ միայն չը կրցին տեղծել

մեր ազատութիւններն ու խաղաղութիւնը, այլ եւ նոր շրջաններ դարձնելն մեր վզին, մեր ապրած սխալ սէրերու եւ առեւտրութիւններու սալին վրայ, նոր դազաղներ, մեր ինքնասպան դիակներուն:

Նիցշէ իր ցաւագարութեան իմաստնազեղ վայրկեաններուն, կաղապարեց իր աստուածը, Զարադուստրա, եւ անոր բերնով բանածնեց նոյաշոյն ժամանակներու ազատագրութեան սկզբունքը. — «Ծանօթութիւն փնտրող մարդը, պէտք է զիջնայ ո՛չ միայն սիրելի իր քչնամիւնները, այլ եւ աւելի իր շարեկալմները»:

Առանց Զարադուստրի պաշտածունքին նուիրուած ըլլալու, կը խորհիմ, թէ Նիցշէի բանածնը ամենէն զօրաւոր ներգործիչն է ազգերու ներքին կեանքին մէջ կարենալ ըստեղծելու համար ընկերական արդար հաստատարկչութիւններ, որոնք պիտի կրնային իսկապէս դուրսի ազատութեան ու փրկութեան զարծին, զինուորական կարգապահութեամբ մը, որ ապահովէր ազգին գոյութիւնը, էւ Հայրենիքին եերկան ու ապագան:

Կը տեսնեմ Հալան շարան, առդանցք կուտակցական շարքերու, որոնք միեւնոյն ազատութիւնը եւ միեւնոյն Հայրենիքը կ'ոգեկոչեն, ջերմեռանդ ուխտագործմով մը, եւ կը քաշեն դէպի առաջ, դէպի զոհաբերութիւն արիւնատ դաշտերը, ուրկէ մարած սերունդներու կարմիր ստուերները կը ցցուին, խորհրդաւոր երևումով մը, վաղուան սերունդներու երջանիկ ազատութիւնը դարձնելու համար:

Բայց ի՞նչ թունաւոր սերմեր, որպիսի դառն որոմներ ցանուած են «Հարց»երու մարութիւններու անդամատաններուն մէջ...: Ու այսուհետեւ անոնք ապրեւա ժամանակ չ'ունին, ո՛չ ալ պարապոյթ, նուիրելու համար Հայրենի ազատագրութեան պայքարներուն, որոշմտեւ կուտակցական ներքին իրերամարտութիւնը յափշտակած է անոնց սրտին:

մեծ զաղափարին իրականացմանը նուիրուելիք ամեն կենսունակութիւն, ամեն յօժարութիւն:

Վա՛խ այլ թունաւորուած հոգիներուն...:

Ազգային տկարութեան այս զարհուրելի ցուցադրութիւնը տեղի պիտի չունենար բնաւ, եթէ կուսակցական պայքարը թոյնին խմորումովը բնդարմացուցած չլլար հայրենասէր երիտասարդութեան զօնաբերութեան ընշունակ հոգին:

— Կանգ առէ՛ք պահ մը, տղա՛ք, ու ձեր կուսակցական մօլորումներուն ստնած զղխումներու պահուն մտիկ բրէք ազատագրութեան հաւատամբը. — «Ազատութիւնը փնտռող մարդը պէ՛տ է գիշնայ ո՛չ միայն սիրել իր սկզբունքի հակառակորդները, այլ ևւ ասել ի հարկին իր քաղկամները, իր կուսակցական ընկերները: Մինչ զո՛ւս մեր սէրը վերապահեցի՛ք մեր ընկերներուն, մեր կուսակցական կոնֆերուն, ևւ մեր ասելութիւնը՝ մեր զաղափարի հակառակորդներուն: Կանգ առէ՛ք պահ մը, ևւ ազատութիւնը սենդոնչու հաւաք, սենդագործ արդարութիւնը ապրեցէ՛ք նոյնազղի մեր նղաքներուն հանդէպ»:

Որովհետեւ ո՛րքան ճշմարտութիւններ զօնուած ևւ ո՛րքան արդարութիւններ խաչուած, մեր ձեռքով, միմիայն բարեկամներու սիրոյն: Եւ ո՛րքան արժանիքներ ու զօնաբերութիւններ, որոնք պէ՛տք էր գնահատուած ըլլային, ևւ որոնք ուրացուած են մենէ, փոխադարձաբար, զաղափարական հակառակորդին վերապահուած կոյր ատելութեան մը հետեւանքով: Ազգային Աղէտը մեծ մասամբ խափանուած պիտի ըլլար, եթէ կուսակցական իւրաքանչիւր հատուած իր կողմէն պնդելիք տօրէն գնահատել գիտնար դիմացինին արժէքն ևւ կարողութիւնը, ևւ գիտնար արհամարհել, ատել ամեն ինչ որ կար իր հատուածին մէջ դատաւարտելի ու մեղապարտ:

Տեղի մը ապագան, սակայն, կարելի չէ հոյակերտել ընկերական ճարտարպետութեան այսպիսի չղենիկ սխառմով մը: Որովհետեւ արժանիքներու, կարողութիւններու, վատնուած կորովներու ուրացումն ու չէզոքացումը ուղիղ ճամբան չէ ազգային վերակազմութեան մը հասնելու, Հայրենիք

մը աւելցնելու համար: Եւ մեր այսօրուան անարդարանալի սէրերն ու դատապարտելի ատելութիւններն են, որ կը գինեն Թշնամիին բազուկը, եւ զխանազկատութեան մատնութիւնը կը պատրաստեն:

Աւագ, զուցէ մեր պատմութեան ո՛չ մէկ դարաշրջան, ո՛չ մէկ ժամանակամիջոց ա՛յնքան շնականօրէն չէր պղծագործուած, ո՛րքան մեր օրերուն. ուր անճառական ախորժակներ շա՛տ աւելի կ'ազդեն լարգ մը կուսակցական շարքերու համոզումներուն եւ վախճուելեալին վրայ, քան ազգային գոյութեան լուիրականութիւնը: Եւ ալ ճարագան սահմանազուլիսներծ չը կան ո՛չ զաղափարներու, ո՛չ սկզբունքներու, եւ ո՛չ ալ ազգային ու ընկերական համոզումներու կալուածին մէջ:

Մեր ապրած սէրերը ծիրանի կը հագցընեն կուսակցական ընկերներու կամ առաջնորդողներու ոճիրներուն, եւ մեր ատելութիւնները ուրիշ բանի չեն ծառայեր, բայց միայն մրտաելու արժանիքները: Եւ հայհոյանք ունինք զոհաբերութեան, երբ զոհութեան համար իբր Թագստոյ կը ծառայենք: Ի՞նչ փոյթ մեզի Թէ-Հայրենիքը կը հեծէ, եւ ազգային ոգին կը մեռնի:

Մի՛ յառաջանար ձեր խօսական վազըին մէջ, ո՛վ իմ ցեղիս տօրանջատ չաւակները, ձեր ազգասպան ատելութիւններն ու հայրենարանդ սէրերը զրկած: Խորտակեցէր չեր կուռքերը, եթէ անոնց վրայ մոլութիւնն է Թառեր, եւ անոնց թողած Թափուր սեղաններուն զուխը զետեղեցէր Հայրենիքին մաքուր սէրը, եւ փրկարսր ատելութիւնը. որովհետեւ ազատութիւն փնտռող մարդը պէտք է գիտնայ ո՛չ միայն սիրել իր սկզբունքի հակառակօրոյդ, այլ եւ ատել ի հարկին, իր բարեկամները, իր կուսակցական ընկերները, արդարութիւն մը տեսչծել եւ չարիք մը խափանել կարենալու համար:

Դեռ ինչե՛ր կան պահուած մեր ազատագրութեան համարուն վրայ, ու մեր շուրջ...:

Եւ եթէ օրստան ու ապագայի շահերը անբուական են զսպելու մեր եղբայրասպան կառաղութիւնները, մեր անժիտ-
Սնան յիմարութիւնները, լսեցէք Հայրենիքի Ոգիին, որ ե-
ղնրարաստ ճակատագրի մը պէս, իր խռովքը կը սրտագամէ
մեզի:

«Ազատ ըլլալ ուզեցիր, բռնակալ մը ըլլալու համար:
Սիրեցի բեզի, արզանդիս անդբանիկ պտուղին պէս, ու լռե-
ցի պահ մը, երբ բռնաւորի շոյանքդ իր վատ ու բիրտ հը-
պումներն ունեցաւ սրտիս վրայ, եւ երբ շահախնդիրի մատ-
ներովդ ստիւնքներս քամեցիր, հնձանին մէջ նետուած ող-
կոյզի մը պէս:

«Սիրուիլ ուզեցիր, եւ իմ հոգիիս քոյրը աղապատան-
քովը, պաշտամովք քոյրը սիրեցի քեզի եւ համբուրեցի ճա-
կատդ, նոյն իսկ երբ շրթներս վիրաւոր էին բու խածուած-
բէդ, երբ դեռ նուիրական եւ սուրբ զգացումներու անըն-
դունակ հոգիիդ մէջ արմատ չէր ձգած ճշմարիտ ազգասիրու-
թիւնը, զոր ջանացի քու մէջդ սնաղմնաւորել իմ սիրոյս, ար-
ցունքիս եւ արիւնիս կայլակներով:

«Դատաւոր մը ըլլալ ուզեցիր, ու ես հաճակ նուիրում,
համակ գորով քեզի հանդէպ, հոգիդ օժեցի դարբնու իմաս-
տութեան շունչով, այն յոյսով թէ հոգիդ ու խղճմտանքդ պի-
տի ազնուանային, պիտի բարձրանային շունչիս տակ: Բայց
աւա՛ղ, մինչ ես փրկարար ազատութիւնները օրօրեցի իմ
ջախջախուած բազուկներով, վերելքի գաղափարականը առա-
ջին օրէն յոգնեցուց քեզի, ու դուն, ստորնաքա՛րշ, եղբայ-
րատեսց պայքարներու մէջ փնտռեցիր հոգիիդ զօհացումնե-
րը, իմ անունս շահագործելով:

«Ու դեռ կը քալես, համարձակ, այգիան կործանում-

ե՛ր ստեղծելէ, կուրծքիս վրայ ա՛յնքան վէրքեր փորելէ, վերջ, ազատութեան եւ փառքի հանգրուաններէն հեռու, դէպի անկումի ու մահուան եզերքները, զգուշի՛ գոյումիւնդ կախարհէ շինելու համար հան բոլոր նուիրական զգացումսերուն, զոր դարերէ ի՛վեր ջանացի տնկել սրտիդ մէջ, արիւնտով պատանքուած կուսութեանս հրճուանքով:

«Կը բալես, անվա՛խ ու անզի՛ղջ, մարդու մը պէս, որ սնանկացած է ու քարայագուրկ, եւ որ ալ բան մը կորոնցընելու վախը չ'ունի. եւ անկումիդ ու նուաստացումիդ սահմանածայրը ինքզինքդ երջանիկ կը զգաս, աւա՛ղ, երջանկութեան պատրանքովը:

«Կը բալես արեւի մը պէս, որ արդմերու զիրկը մարք մտնելու կ'աճապարէ: Աւուսաւոր անցք մը ապականութեան», Շուրացողի սիգանձմ գնացք մը՝ պիտի ըսնն ներկայի ազգերը եւ ապագայ դարեր, երբ հետքերդ որոնեն պատմութեան ճամբաներուն վրայ, ու դուն ժպիրո՛ զաւարթութեամբ մը կը ժաշտիս երեսիդ նետուած դատաքրտրտութեան հանդէպ, փառքիդ ու պատիւիդ ծափողջոյնը կարծելով զայն:

«Հակառակ քու անզգամ ժառմանքուդ, ես կորուստիդ ու քայքայումիդ սոսկւումովը լեցուն, կանգնեցայ աղետաւոր տնցքիդ վրայ: Զիս սիրել մեւացուցիր կեղծաւոր պաշտամունքով մը, ու անսնկով հոգիիդ խորը մակրդուած դժոխայլն ողբերգութիւնը, արշունք Թափեցի սրտիս խորերէն:

«Կա՛նց առ. կը մօտենայ պատուհասի, վերջնական հաշուեյարդարութեան օրը, երբ զարհուրակած պիտի ընկրկիս քու ոճրաշործ վազրիդ մէջ, ու օժի չ'ը պէս, որ Թոյն չ'ունի, պիտի աղաս, աչքերուդ բիբերը կարժած, նոր ազատաբարձութեւ, նոր բռնաւորներու երկամէ: Ոտքերուն տակ, եւ արշունքդ, կռա՛ւրուդ տա՛յ քարացած, զրեզ պիտի խեղդէ յուսահատութեանդ պահուն, եւ յապաղած զղջումի ա-

ստանալն անգամ պիտի չը կրնայ բուժել փրկութեան եւ խաղաղութեան ծառաւի հոգիդ:

Ան այդ օրը պիտի լամ լազգային խռալի խորատու մին եւ բննէ դաւաճանուած սիրոյս վրայ, եւ մտամեհման մը պէս, իմ դարաւոր եւ հոգեմաշ տառապանքիս մէջ բուզերեզմանդ պիտի փորեմ:

Յիշեցնեմք առ, մոլորութեան ծամբուդ վրայ, ուր դեռ ինչե՞ր կան վերադարձուած բեզի համար: Ազատութեան հորիզոնը շատ հեռի է դեռ, մի՞ խաբուիր պատրական կրկներեւոյթէն, եղբայրացի՛ր, համադրէ՛ ոյժերդ, տեղդէ՛ փրկութիւնդ, եւ արժանի ըրէ ինքզինքդ ազատութեան եւ փառքին:

ԿՈՇԱԿՆԵՐՈՒՆ ԿՈՄԸ

Այլ չանձրացիր եմ անսպասի արեւներէն: Փռչին, մր-
ժեղներն ու մարախները, հոգիներն մտրակուած, կը խփեն
աչքերնիս, որ արդէն չափազանց յոգնած են, լոյսի ու ջեր-
մութեան այրող ճառագայթներէն: Դիպուածական թափա-
ռումներու ընթացքին հրամցուած չկամութիւնները, քաղա-
քական դաւերու ցանցին մէջ Հայ որբերու ու որբուհիներու
ապրած տառապանքը, անոնց ազատագրութեան համար ախա-
մայ տկարութիւններու զիտակցութիւնը կը թողուն որ լուրջ
յուսեանքութիւնը օրուան փիլիսոփայութիւնդ ըլլայ: Եւ արդէն
ի՞նչ է կեանքը որ, եթէ ո՛չ հիւսուածք մը վրիպանքներու,
խոյանքներու, ժլատ յաջողութիւններու, նիհար յաղթանակ-
ներու, չարք մը, մոլութիւններու եւ առաքիւնութիւններու,
վերանցական (transcendant) քայլափոխներու, սառնաքարշ
սողացումներու, արքուցիչ երազներու եւ հիասթափող իրա-
կանութիւններու, չ'յաշեցած սէրներու, եւ յոգնաբեկ վրէժնե-
րու, երազուած խաւախներու, եւ ծրագրուած ատելութիւննե-
րու, փնտռուած հանգիստներու, եւ սաղմոսերգուած տրտունջ-
ներու. աղբանոց մը, որուն մէջ կը փորձենք մշակել հասոյ-
քի ու անմահութեան ծաղիկները, այն օրէն ի վեր, երբ
Ի՛նչն մարդկութեան պատմութեան մէջ տեսաւ երջանկութեան
անանկութիւնը:

Տխուր է հոգիս, մոռցուած գերեզմանի մը քարին սկէս,
որուն կողերուն վրայ ատրաշէկ աւազները կը վժան հոգմա-

կոծ: Ու ես այդ հարթ ու տեղոյն տափակութիւններուն զիր-
կը նետուած զարտուղութիւն, կ'երագեմ անտառներու խըն-
կաւէտ կանաչութիւնը, հանգչէցընելու համար զլուխս հովա-
նաւոր ծառերու տակ բնացող քարերու մամուռին վրայ, եւ
ուր սլաղ աղբիւրները, իրենց կտրկաչով զեփլուններուն հետ
համերգէին պանծկան պնդորրը, իմ երազներուս տալով եր-
ջանիկ թմրիրը անդունդներուն, մարելու համար զանկիս լէջ
ոգեկոչուած խաղաղութիւններու պատուրը:

Իրիկնամուտին մեր շախքուրը կը կապենք պուրակա-
զարդ կղզեակի մը կուշտին, եւ մենք ցամաք կ'ելլենք, ար-
տորականներու թախիժը սրտերնիս, զխտելու համար համայ-
նապատկերը մայրամուտ արեւին նուազաշններէն ոտնկիտ-
ուած: Հոս ու հոն կը բարձրանան կործանուած վանքերու
զանգակատան աշաքարակներ:

Արմաւենիներու անտառներ, իրենց խիտ կանանչին
զեղեցկութիւնը կը բարձրացնեն զմութիւտ մատներաքի մը
պէս, զոր անապատի մերկութիւնը կ'օղակէ: Մշտամեռ ու
մշտաշալար այս դիցային պարտէզներուն մէջ, եւ այս ման-
րանկար կղզեակներուն վրայ էր որ Հազար եւ մեկ զիշեր-
ճնու հերոսը, Հարուն էլ մաշիտ իր հեքեաթունակ կ'ան-
քը ապրեցաւ պմառ գիշերները: Ես'ս էր որ նուազողներն ու
պարուհիները հիւսեցին իրեն համար, իր երազներուն, իր
հաճոյքներուն, իր վեհապետի ցնայատօններուն արբուցիչ հեշ-
տանքները:

Եփրատ կը հոսի հանաքտ իր կամէտ, բմոհած ճիւ-
ղաւորութներու բաց երակներէն: Սառնիւրի մը պէս քրակի
մը վրայ կանգ կ'առնում մտախոհ: Հեռուն, գետափի լայն-
քին մոռցուած մէկ կէտէն երկու արմաւենիներ կը բարձրա-
նան, զիրար զրկած ու հակած մէկ մէկու ուտին, աղօթող
երկու ճգնաւորներու, երկու ֆաբլիրներու պէս: Հորիզոնէն
վար իջնող արեւին սկաւառակը անհամեմատօրէն մեծցած,
կ'ը ցօլանայ զոյգ մը պմաւենիներու տերեւներուն մէջ: Եւ
մլուելով: Ոսկեզօծուած են անոնք, երկու արմաւենիները,

եւ կը լողան լոյծ աղամանդներու լայն աւազանի մը մէջ:

Բնութեան ամենէն հրաշափառ տեսարանին հանդէպ կը գտնուինք: Անապատը այգրան գեղեցկացած չէ՛ր աչքիս:

Հորիզոնը նարնջի ու մանուշակներու շերտաւորումներով գոտեւորուած է: Ուղտերու կաբաւան մը, լուրջ հանդիսաւորութեամբ, կը բերէ հորիզոնը, իր դանդաղ անցքի պահուն, գոյներու լողարանէ մը դուրս ելնող վիպական գեղեցկութիւններու նման: Չայները մարեր են, եւ անապատը կը քնանայ անբարբառ, իրրեւ ներշնչումի աղբիւր մը, որ անժայն, ա՛նշշուկ կը սողայ, առանց անհնարոյզն կարկաչի: Խորհուրդն է ու խորհուրդի պատկերացումը, միապաղաղ՝ յաւիտենական լուսնեան նման:

Ու հիմա աւելի լաւ կ'ըմբռնեմ, Թէ ինչո՞ւ Մովսէս, Յիսուս, Մուհամմէտ անապատներէն բերին կրօնըն ու անոր խորհրդաւորութիւնները:

Մեր շախքուրը կը յառաջանայ քմահաճօրէն:

Բաֆֆաի առջեւ ենք:

Յուրա սարսուռ մը կ'ասզընտէ՛ միտերս, եւ չղապիրկ հոգիս կը զալարուի խեղդող անդոհներու մէջ:

Բաֆֆաի զօրանոցը կը բարձրանայ լերկ ժայռի մը կատարը: Հայ մարտիրոսաւթեան ու տաքագրութեան օրերուն տաան եւ հինգ հազար հայեր բանտարկուեցան այդ զօրանոցին մէջ, եւ քանի մը օրուան ընթացքին ժայռին բարձուներէն դէպի նփրատ նետուեցան ամենքն ալ, ամենքն ալ, առանց վերջամեացութեան, առանց կենդանութեան հետք մը թողու իրենց ետին, այլ ժայռի կաւարին վրայ կախաղանի մը պէս բարձրացող զօրանոցին մէջ:

Արիւնով ու արցունքով շաղուրուած այդ բճարոյր յուշարձանին առջեւ ա՛լ քան մը չեմ տեսներ. մատածումներս՝ կը թափառկոտին չ՝գերեզմանուած մեռելներու աշխարհին մէջ. կը դիտեմ անոնց սրբազան վերքերը, անոնց կիտախուփ աչքերը, օրոնց խորը դէռ կը պլպլայ տգատագրութեան Յոյսը, վրէժին հաւոտքը, ատելութեան նուիրականութիւնը, տառա-

պանքին զարհուրանալը, լրբենի հրճուանքը ոճրագործներուն . . . :

Հոգիս կուլայ, լերկիրան յուշարժանին ստեղծե, յիշատակովը նահատակներուն, որոնք խելայնգոյ մահերու բաժակը բամեցին մինչև մրուրը, մեղիս խեղալին անմահութիւնը սոսիզմագործելու, նուիրականացընելու համար :

Աւերք կը մօտինք այդ բարձ հրուանդանին, Եփրատ կերպարանափոխ կ'ըլլայ յանկարծ : Իր ջուրները կը կորսնցընեն հանգարտ գնացքի մը անդորրութիւնը, կը փրփրին, կը վժան ժայռերուն զարնուելով եւ իրենց կոհակներուն կոծն է որ կը լսենք, իրրեւ յաւիտեական բողոքը մարտիրոսներուն, իրրեւ անվախճան ցնծեբզը դարբնուելիք ազատութիւններուն :

ՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒՆ ԶԱՅՆԸ

ԹՈՂ խուստի իրականութիւնը. ցեղիս խաւարը տոեղ-
ծագործ ոյժով մը կը լնու անոր պարագները, մինչեւ որ
Ազատութեան միջնաբերդը կառուցուի:

Եւ արդէն նուիրուած հոգիներ կը դիտեն ծածանումը
ազգային դրօշին, այդ միջնաբերդի ատամնաշարերուն վը-
րայ, եւ իրենց սուգի արցունքին մէջէն բանաստեղծին հետ
կ'երգեն.

«**Մեր** եղերարատս դրօշները շա՛տ աւելի նուիրական
են, երբ արտասուող Հայրենիքը սուգով մը կը շրջապատէ
զանոնք. յաւիտենական նախատինք անոր, որ զանոնք կը
լրէ»:

∴

Այս բանադրանքը **Մեռելներու Զայնն է**, որ կը սատ-
գա՛մէ մեզի, արիւններու ծիրանիովը պարեգօտուած:

Բարձուքէ մը խօսող ոչ մէկ մարգարէ պիտի կրնար
հոյիներու մէջ արթնցընել ազնուական ներշնչումի մը խան-
դավառութիւնը, որքան **Մեռելներուն Զայնը**: Այդ շիրմա-
կան — յաճախ անշիրիմ — ծայնը մեզի կը բարձրէ «Ատե-
լութեան Աւետարանը» բոլոր անոնց հանդէպ, որոնք վատա-
բար դաւեցին մարդկային իրաւունքներուն եւ ցեղին նուիրա-

կան կեանքին զէմ, եւ իրենց զժոխամիտ մատենաձեւամբը պատճառ դարձան ա՛յնքան աւերներու, եւ մարդկային ա՛յնքան զոհերու:

Այդ շիրմական ձայնը միեւնոյն ժամանակ կը պատգամէ Սիրոյ Աւետարանը, անո՛նց համար, որոնք ենթակայ վատութեան հարուածներուն, ու ներքնապէս տարբաժան, կուտակցական ուղղութեամբ, անհասական շահերով, կիրքերով, հատուածական սկզբունքներով եւ վարդապետութեամբ, պէ՛տք ունին ազգային հաւարական կեանքով տաճարակրօնելու ճակուտ անդունդներու նեղ անցքին՝ վրայէն քաշելու Հարկադրուած այս ազգին խլիակները վերապրեցընելու, Հայրենիք փրկելու եւ Ազգը վերստեղծելու համար:

Նուիրակա՛ն ձայն, Մեռելներուն Ձայնը...:

Եթէ ստուգիւ պատեքազմը ամբողջական ոյժերու մէկ համադրութիւնն է, եթէ ստուգիւ շալլուած ոյժերու, Թափուած արիւններու անկարօտ արդիւնք մը գոյութիւն պիտի ունենայ շարունակ, եթէ ազգային ու անհատական անմեղութեան թիւերը իր ընկերական արժէքը ունի, եթէ կրուած անխրաւ հարուած մը, տկարին վրայ վատարար եղեռնագործուած ոճիր մը պիտի պատուհասուի, մինչեւ իր ընկերական եւ կրօնական հիմքերը քարոյտական սնանկութեամբ տխտուորած այս աշխարհին մէջ, կը խորհիմ, Թէ պատիժի եւ վարձատրութեան արլար գործը ուժաւորելու ապահովագոյն կերպը Մեռելներուն Ձայնը լսելուն մէջն է: Հոն, այդ քառալայտ գերեզմաններուն մէջն է ազգերու պատմական եւ հոգեբանական դասը, եղբերական ու արիւնագանգ, բայց միեւնոյն ժամանակ քաջալերող եւ սրտապնդիչ:

Անոնց մահուան պարագաները սրբազնացուցին Մեռելներու Ձայնին կրակէ բառերը...:

Անանուն հողվթաիքը քիւրուոր մարդերու, իրենց մէջ կը պարունակեն մարած եւ յաշոտուած կեանքեր, որոնք զեռերէկ իրենց զիւղին անկիւնը մեկուսացած, հողի գեղջուկ:

լեզու մը ունէին իրենց ընտանեկան սրարագաներուն հետ խօսելու, մինչ հիմա, այդ գերեզմաններէն, սուրբերու տիրական շէշտովը կը խօսին, իրենց ազգային զգացումներու վտեմութիւնը, արդարութեան ու ազատութեան դատին համար իրենց անվերապահ ու ամբողջական զոհողութիւնը, Հայրենիքին փրկութեան համար իրենց հերոսային սպայքարները ապրելէն վերջ:

Մեռելներուն Ջայնը, անողոր է, հրաժայական ու անտեղիտալի:

Հոգեկան զարթումի մը ենթակայ, եւ մտածումի ու զգացումի թիրեղացած ներդաշնակութեամբ մը, որ համապատասխանէ Մեռելներու Ջայնին նուիրականութեան, մտիկ քրէք անոնց պատգամին.

«Մորվեցուցէք զպրոցին մէջ, ո՛չ թէ այլեւս բառերու, այլ մտնաւանդ մեր ցնցող օրինակներուն վրայ, թէ ի՞նչ պէտք է ըլլայ ազգային ընտանիքի քոլոր անդամներուն միութիւնը ազգի կեանքին անհրաժեշտ եղբւ նպատակներու իրականացումին համար: Խօսեցուցէք մեզի, երէկի այս մեռելները, որոնց գերեզմանը տակաւին ապահովուած խել չէ, երբ ձեր շնորհիւ տղուն փափուկ միտքը մեր յուզիչ ծայնը լսէ, իր ամբողջ պարզունակ անկեղծութեամբը, ի՞նչպէս պիտի չընդունէր այն բարձրագոյն խրատը, զոր մենք, ազատութեան մարտիրոսներ, իրեն պիտի տայինք»:

Հարկ է որ մենք լռենք, ու թողունք, որ Մեռելներուն Ջայնը խօսի: Անոնք են միայն ճշմարտախօսները. որչափ ատեն, մենք ողջերս՝ մեր սողացող կեանքին մէջ, կապուած մնանք մեր նախասիրութիւններուն, մեր անմնական հակումներուն:

Ու, աւագ; մինչեւ հիմա, ո՛չ բաւականաչափ ատելութիւն ունեցանք ոճրագործներուն համար, եւ ոչ ալ բաւականաչափ սէք, Ազգին ու Հայրենիքին համար:

Որչափ ատեն մեր ազգային ոգիին հիմնական եւ հուժկու միութիւնը չէ՛ դարբնուած մեր նահատակներու գերեզ-

մաններուն վրայ, մեր արցունքները զաւանանած պիտի ըլլան անոնց մահուան եւ զոհողութիւններուն նուիրականութիւնը...

..

Մօտեցէ՛ք, ո՛վ կեղծավարժ հոգիներ, ու ճեր ունայնամիտ ժամանցի վայրկեաններէն մաս մը տրամադրեցէ՛ք լսելու եւ հասկնալու համար Մեռելներուն Զայնը:

Ո՛րքան ալ տխուր ըլլայ գերեզմանին ձայնը, մի՛ վախնաք, մի՛ յուսահատիք: Այդ ձայնին մէջ լոյսի, սիրոյ, Հաւատքի զօրաւոր շնչաւ կայ, որ ազգերու ապագան կը կերտէ ու կը հիմնաւորէ:

Պայծառ գիտակցութիւն մը, մարտի խիղճ մը, անպակտոր հոգի մը ինչե՛ք պիտի չը կրնար լսել ու հասկընալ այդ Մեռելներու Զայնէն:

Այդ Մեռելները մեր ազգային պատմութեան էջերն են, Ազգային պանթէօնին հիմնարարները, Պատմութեան եւ Ազգին հոգին, բուն իսկ Ազգն ու իր պատմութիւնը: Եւ պարելու արժանի ազգերը, իրենց կեանքին պարսպը այդ ճայնեքով, անոնց ներշնչութեամբ եւ անոնց օրինակով կը լնուն:

ՃԱՄՆՆ մարդ, որ փառքի գործի մը մէջ կ'իյնայ, կը գրէ Մէթէրլինկ, յառաջ կը բերէ զօրութիւն մը, որ մեր վրայ կ'իջնէ, եւ կանխահաս մահուան մը բռնաբարութիւն մէջ ոչինչ կը մոլորի, եւ ոչինչ կը շողիսնայ: Անիկա մէկ անգամէն եւ լայնօրէն կուտայ, ինչ որ մեզի պիտի տրուէր պարտականութեան եւ սիրոյ երկար կեանքի մը միջոցին: Մահը չը կրնար կեանքին յաղթել, անկարող է կեանքին դէմ: Կեանքին ամբողջութիւնը միշտ միեւնոյնը կը մնայ: Մահուան ձեռքով ինկողներէն զողջուածը կը փոխանցուի անոնց, որոնք կանգուն կը մնան: Եթէ կանթեղներուն թիւը նուազի, բոցին վերելքը կը բարձրանայ: Մահը բան մը չը կրնար շահիլ, որչափ ատեն ողջեր կան: Մահը ո՛րքան իր աւերը գործէ, տ՛յնքան կ'աւելցընէ ներգործութիւնը անոնց,

որնչ չը կրնար մօտենալ. մահը ո՛րքան իր ցնորական յաղ-
թութիւնը հետապնդէ, ա՛յնքան զօրաւոր կերպով ապացու-
ցած կ'ըլլայ, թէ մարդկութիւնը պիտի յաղթէ վերջապէս:

Մեր Մեռելներուն Չայնը, միեւնոյն պատգամն է, որ
կուտայ մեզի մեր ազգային վերածնունդեան յաղթանակին հա-
մար: Ո՞րժի, ներշնչութիւնը պաշարներ Զոռուցինք ձեզի, օգ-
տագործեցէք զանոնք, մեր եւ ձեր յաղթանակին համարձ,
ահա անոնք մեզի բարոգած կեանքի զիրքը:

∴

Տխուր, ու դիւայի՞ն տաքցոյց...:

Դեռ չը կրցինք պայքարի ու յաղթանակի մեր կենսու-
նակ ոյժերը համադրել, որովհետեւ ... դեռ մտիկ չըրինք
Մեռելներու Չայնին:

Մեր ճրագներէն շատերը մարեցան ու խորտակուեցան,
բայց մեր նուիրումի, անձնագոհութեան բոցը իր բարձրու-
թեան չ'երկրը չունեցաւ. ու ընդհակառակն մեր հոգեկան կո-
րովը, մեր սպասումներուն ու յոյսերուն կառուցուածքը դէ-
պի վար կ'իջնէ շարունակ, ցուրտէն համբուրուած ջերմաշա-
փի մը սնդիկին պէս:

Ինկոդներուն Թիւր անհուն է, բայց մենք չը կրցինք
ազգային ամբողջութիւնը պահել, որովհետեւ մեր սրտերը ան-
ընդունակ գտնուեցան ինկոդներուն մէջէն մահուան յափըշ-
տակածները իւրացնելու:

Հոգիները վեր, Սրտերը վեր:

Ու մանաւանդ խիղճ ունեցէք այս ազգին վրայ, մի՛
թողուր, որ ոյժի պզտիկ մասնիկ մը անգամ կորսուի ո՛չ ին-
կոդներէն եւ ո՛չ ապրողներէն:

Եւ այս նուիրական պարտքը կարենալ կատարելու հա-
մար պէտք է լսենք ու հասկընանք Մեռելներուն Չայնը:

Ահա կը հոյակերտուի Աղատունեան միջնաբերդը. ու մեռելներու բիրաւոր ձեռքերն են, որ զանիկա կը կառուցանեն, իրենց միտքն ու ստերներովը: Միջնաբերդը կը բարձրանայ, հորիզոնէն յառնող արեւին պէս, զեղեցիկ եւ շքեղ կառուցումով, իրբեւ կեանքի ու վառքի տաճարը, հսկայաբերձ, եւ սգակիր: Ու վաղուան սերունդներու բերնին մէջ երգը նորէն պիտի թրթռայ, ու յաշորդ սերունդներ պիտի ըսեն.

— «Մեր յաղթական դրօշները շա՛տ աւելի նւիրական են, երբ անոնք կը շրջապատեն Հայրենիքին զերջացող սուգը. յախտենական նախատինք անոր, որ զանոնք կը լքէ:

Դ Ի Ա Կ Ի Ն Ա Ռ Ջ Ե Ի

Ձեռք յիշեր, թէ քանի՛ օրերէ ի վեր, մոլորած եմ ա-
նաստանին մէջ: Կը տարուիմ հեռաւոր իշականութիւններու
կրկներկայութեն աս ինքնուած, մեռնալով մեր ասպած կեանքին
իրականութիւնը, որ միշտ է տեղի խաբուսիկ երեւոյթի մը
տեսքն ունի:

Ազատ կերպով, ու ասպուած երազի մը պէս կը յիշեմ,
թէ բաւական օրեր տառջ անցած էինք արդէն Վէտիէի ջրը-
հորներէն, որոնց կանանց ջուրերուն դառնութիւնը եւ կծու
հոտը մեր սունգերը խայծած էր: Կը յիշեմ թէ կառքին տ-
նիւր կտարած էր սղմութի մը մէջ, ու մենք հարկադրուած
էինք ժամերով աշխատիլ դարձանելու կառքին էազութիւնը
կարենալ մեր ճամբան շարունակելու համար:

Իրիկնամուտ է արդէն. հոգիս խորատուզուած կը մնայ
տեսիլքներու վիճին մէջ, ուր զարոնութեան ստուերներ միայն
կ'անշկոտին կենդանի պատկերներու շարժնութիւնով: Մուն-
ք'որս կ'այրին խորհուրդներուս հրդեհէն, ու հիմա որոշ կեր-
պով կը լսեմ, աւագներու ծոցէն, հեռքերուն մայրը բոլոր
կարաւաններուն, որոնք խօլական վազքով մը զէպի մահի քա-
լեցին, իրենց տառապանքը գրկած, ու մարակուած դահիճ-
ներէն:

Ո՛րքան փոքր է աւագներու այդ երգը, իբր թէ աւա-
ղի տմեն հատիկ անապատի հովայ դաշնամուրին մէկ ստեղ-
նաշարն եղած ըլլար, ու ոսկն քայլափոխ այդ ստեղնաշարն-

րու շարժումէն կը ծնցընէր արցունքի ու տառապանքի, ազ-
րուած զարհուրանքին ու ոգեկոչուած մահերուն մեռելական
մեղեղին:

Բայր ծամբաները դիակ կը հոսին. մթնոլորտը չափա-
զանց յազեցած կը թուի բլլալ մարդկային միտի բուրումնե-
րէն. ո՛չ արեւները եւ ո՛չ հովերը կրցած են լուալ մթնոլոր-
տին ծամբանումս շաղիղի հոսէն, որ ալ տիրաբար կ'իշ-
խէ վրաններուն եւ անոնց քնիկներուն վրայ: Որովհետեւ ան-
համար էին դիակները այդ օրերուն, եւ ժամանակը, վերա-
շինութեան եւ քայքայումի այդ յախտնական ճարտարագե-
ւոր, դիւային հաճոյրն էր ունեցած միայն մահ, միայն ար-
չունք, միայն դիակ փախելու իր ծերուկի բերնէն:

Պահ մը կը խոտորիմ հասարակաց ծամբէն. հիւզակի մը
աւերակներուն մօտ, ուր քարերու պզտիկ կարկառ մը բազ-
մոցներ կը տրամադրէ յոգնաբեկ անցորդին: Յանկարծ կանգ
կ'առնում: Դիակի մը առջեւ կը գտնուիմ. ցնորակոծ զար-
հուրհանք մը, խառնուած ամօթի զգացումին, յանկարծ կը
փակէ աչքերս: Այդ պահուն խաւարը կը շրջըրկէ զիս, իր
մշուշէ մեւերով, ու ալ կը մոռնամ, թէ իրիկնամուտի ծի-
րանիովը գօտեւորուած հրաշափառ երկինք մը կը ջահաւորէ
ամբողջ տիեզերքը:

Ոճրագործները դեռ նոր հեռացած են զոհարանի տա-
մաններէն, որովհետեւ կը տեսնեմ հիմա թէ զոհին դնդերնե-
րը դեռ կը շարժին մեռելական ջղածգութեամբ մը, եւ միտի
աննշան քայց ո՛չ աննշմար գալարումներ կը պտկին ու կը
հալին դիակին մերկ մարմինին վրայ:

Հոգեկան ընդզգում մը կը գալարէ զգացումներս, եւ ա-
նէծրի ումն արտայայտութիւն չափազանց տկար, չափազանց
անիմաստ կը գտնեմ իտապարտելու, խարանելու համար ո-
ճիրն ու ոճրագործները:

Աչքերս փակ, ու դէմքս ափերուս մէջ զրկած, կը ծըն-
րադրեմ դիակին առջեւ, ուխտաւորի երկիւղածութեամբ մը,
յարգանքի նուիրական արտայայտութիւն մը ընելու համար
Հայ մարտիրոսութեան այդ դժբախտ զոհին:

Ընդարձացած զգայնութեանս հոգեվարրին մէջէն հիմա կը դիտեմ զիսկը, հրաշափառ պատկեր, գեղանի աղջկանը հայուն, անսագիւտ գեղեցկութիւն մը, հարուստ իր կազմութեանը մէջ, որ իր միտին կորուսիւններովը, իր կաթով ու մեղրով շինուած կուսական պերճաշուր յօրինուած քովը կրնար մրցիլ բնութեան ու գեղարուեստի հրաշակերտներուն հետ: Իրիտի Աստղիկը տաքօտովարար իր տաքարշը փոխ պիտի տար անոր, ծնրադրելով անոր անսագիւտ ու հոյակապ գեղեցկութեանը առջեւ:

Անտար գօտեմարտի մը հետերբ կան այդ զիսկին վերայ: Հայ գեղուհին մահուան կոխն է մղած զահիճներուն դէմ, նախընտրելով անտարտներու զիրկը իրեն հրամցուած քանապանհ մահը հարեւ ներու ամօթապարտ զգուանքներէն: Եւ ի՞նչ եղբայրին գօտեմարտ զոհին ու զահիճներուն միջեւ, որոնք իրարմէ յափշտակելու փորձած են հազուադիւտ որոր, իրենց անասնային լիկումներուն համար:

Արջունքներուս մէջէն խորհուրդն է որ Սեւ կ'առնու, ու ողբածայն հռոտանքով մը կը մենախօսիմ, այդ մոռցուած լուսնեան զիրկը, սիրականի մը զիսկին հետ, որ աւա՛ղ ալ զիս չ'լսեր բնաւ:

Դու գեղեցկութիւնդ բու մահդ եղաւ, խեղճ աղջիկ: Տարագրութեանդ օրերուն անիծեցիր ծնողդ, բնութիւնը, Աստուած, որոնք այնքան առատածեռնօրէն գեղեցկութեամբ օժտեցին բու մարմինդ: Եթէ գիտնային անոնք, թէ մեր զարուն, տղեղներուն վերապահուած է կեանքը...:

Հնուքեան մէջ մարդկային մարմինին շքեղ կատարելութիւնը յայտնութիւնը կը նկատուէր Աստուածային գոյութեան, եւ գեղեցկութիւնը կը տօնուէր վեհաշուր հանդիսութեամբ: Պատանին Սոփոկլէս, գեղեցկութեան պատկաւոր, զրեմէ պաշտամուծի տաքկայ դարձաւ, երբ Սալամինի պատերազմէն վերջ մերձաբարձին պարեց յաղթաւարին առջեւ, եւ Պանը երգեց: Ու Սիկիլեան քաղաքներու մէջ գերազանցօրէն գեղեցիկ պատանի մը պաշտուեցաւ, եւ իրեն սեղաններ կանգնուեցան մահէն վերջ: Դեղեցկութեան պաշտամունքի օ-

րերուն, երբ հոգիներն ամբիժ էին, եւ սրանքը մարուր, մարդկութիւնը նուիրական սեղաններ պիտի կանգնէր, իբրեւ պատուանդան քու գեղեցկութեանդ աստուածային մերկութիւնը օրհներեւութեամբ, եւ խունկերուն ամենէն բուրումնաւէտները պիտի ծխէին մարմինիդ հեշտաւէտ օծութիւնը լուալու, բայց զոր հիմա, ո՞վ հէր բոյր, սրբապիղծ բնութեանք ժպտած են քանդելու: Բայց քու անքանգելի գեղեցկութիւնդ կը ցոլայ զեռ մահուընէդ ալ վերջ, նման այն լոյսին որ միշտ կը հասնի հեռաւոր աստղերէն, անոնց մարեւէն զարեւր յետոյ խկ:

Մեզի կը խօսին հին չարչարանքներու, եղբարկան հին մահերու մասին: Եւ Սէն - Պարթէլլըմի կոտորածներու նկարիչներէն մին՝ Ուլլվէյ, բողոքականներու գիականելով ծածկուած գեանի մը վրայ կանգնեց խաչուած Յիսուս մը: Այդ պատկերին մէջ Ճիսուս, պառաճած ջարդին տեսքէն կը ցցուի, եւ իր մարմինը հակելով դէպի այս սոսկալի տեսարանը, իր հակած դէմքին վրայ ցոյց կուտայ, իր սարսափահար աչքերուն մէջ, աւելի խորունկ սոսկումի մը արաայայտութիւնը, միշտ զատուած մնալով իր անպատիւ կախաղանին: Քու մահուանդ նկարիչը, սակայն, պիտի չ'զոհանար այսչափով, այն պիտի շինէր Յիսուս մը, որ պիտի խորտակէր իր բեւեռները, վար պիտի իջնէր խաչէն, եւ պիտէրսէր քու դահիճներուդ:

Ճիւրաւոր անգամներ նորէն խաչեցէր զիս, բայց թողէր որ ապրի այս հրաշափառ գեղեցկութիւնը, իր կուսական անմեղութեանը մէջ, որովհետեւ իմ բարոյական ուսուցումիս գեղեցկութիւնը հազիւ պիտի կրնար հաւասարիլ այս ապրումն ու մարմնաւոր գեղեցկութեան...»:

Հիմա ամայութիւնն է պատանքեր գեղեցկութիւնը: Եւ եթէ միտիդ խածուածքները չ'ըլլային, եթէ պայքարիդ ու չարչարանքին մեծութիւնը մկրտած չ'ըլլար բնդի կրակէ ջուրերու մէջ, պիտի ըսէի, թէ կը քնանաս մահերէն օրօրուելով, եւ պտակ մը միայն կը պակսի գլուխիդ իբրեւ բարձ: Անհո՛ւն երանութիւն մը կը բնկրեկի դէմքիդ վրայ, ու հոն

կէ տնանեմ, ո՞վ գեղանի մարտիրոսունի, թէ իրր ցեղիդ ընդվզումին կենդանի մարմնացումը, միտիդ ու հոգիիդ խորը չը զգացիր բնառ վախի դողզգացումդ դահիճներուդ առջեւ, երբ մահը ռզկեցեցիր, իրրեւ փրկարար երջանկութիւն: Եւ հիմա բու գեղեցկութիւնդ գրկող աւազը աւելի հոտաւէտ է, բան Սիրարթիսի Սմինիթիդի ծաղիկէ տնկողներ:

Դիակ մը չես դուն, այլ տերեւամափ ծաղկեփունջ մը, աւազներու ծոցէն բուսած, հոտաւէտ կղզեակ մը, անապատի ծափուն մէջ պտկած, եւ մարդիկ հեշտօրէն պիտի հաշտուին մահուան զաղափարին հետ, զրեզ դիտելով, զրկելով մարմինիդ ծաղկեփունջը:

Տես, բարին վրայ նստած բեզի կը դիտէ բու մը, իր իմաստութեան աչքերով: Կը դիտէ անթարթ, կարծես հեզկու համար մահուանդ եղանինն դրուագները: Եւ ինծի այնպէս կուզայ, թէ չբնական մը չ'կրնար գտնել արդարացընելու համար եղանակօրոյ ափսոս, որ անէծք մը եղաւ բեզի համար օրհնութիւնով շաղուքուած: Ան կը դիտէ աչքերդ, այծեամի անուշ եւ խոշոր աչքերդ, անասունի հիացումով մը, որովհետեւ հոն ինկող արեւին վերջին ճառագայթը, թարթիչներդ մղուած, դեռ հանգարտօրէն կը բնանար կոպերուդ տակ, իր ջինջ բիւրեղացումով: Կարծես իր աչքերուն մէջ կը կարճաժամբարիշտ հերքումը Ստանտալի համոզումներուն, թէ «գեղեցկութիւնը երջանկութեան հոստում մըն է»:

որովհետեւ, գեղեցկութիւնդ բու չարարանքդ, բու մահդ եղաւ:

Կեանքը հաշտուելու համար մահուան հետ բնէ զատ մարտը սրշալայր մը պիտի չ'կրնար գտնել, իր առտուածային դաշնագրութիւնը ստորագրելու: Անոր համար էր, որ մահը չ'ուզեց եղծել մարմինիդ ու միտիդ գեղեցկութիւնը, բեզ գրկած միջոցին. եւ անվար, գեղեցկութիւնով մտար մահուան առաջադասին մէջ, կեանքի մէջ գեղեցիկ, մահուան մէջ ալ մնացիր գեղեցիկ:

Բայց տես, գետնախշտի, բու բազուկներդ դէպի հիւսիս կը կարկուռես, եւ թայ աչքերդ խուզարկու թափանցողու-

Յեամբ ոգեկոչում ներ մը կընեն հեռաւոր սահմաններէ: Աւերակ Հայրենիքիդ ապագայ ազատութեան է որ կ'երկարին Յեւերդ, թէ ո՛չ երազներու տատոճոյն: Անապատի ծայրին վրայ բու մարմինդ սահմանաքարին պէս կը կոթողուի, ու ո՛վ գիտէ, Յերուս, զիւանագիտութիւնը Հայրենիքիդ ստեղծուած միջոցին, իր լարը մինչեւ հոս պիտի երկարէ, բու գերեզմանդ շրջանակելու համար հայրենի հողին զիրկը: Ու ա՛յն ատեն, գեղեցկութեան զիակդ, իր լիւրճներէն, իր սրբազոյժումներէն, իր մտէն վերջ, յարութեան մը անմահութիւնը պիտի բուրումնաւտէ ազգիդ ու ցեղիդ հաւարական կեանքին մէջ:

Եւ զիտե՞ս ինչե՛ր պիտի ծօնենք չեզի նոյն օր: Բու մարմինի տարրազալարութիւններուդ մէջ իսկ, դուն պիտի մընտ միշտ Գեղեցկութիւնը, կոտորեալ եւ անխառն Գեղեցկութիւնը, իրբեւ զուգականը կամ հաւատարմ Մեղիս Իսկաւին, որ բու գեղեցկութիւնդ հոյակերտեց, եւ զոր ճշմարտապէս տաճարակրեցին ամբիժ մարմինդ ու հողիդ, գեղեցկութեան դուրզին վրայ կազաւարում:

Կըսեն, թէ Միշէլ - Անժ, Ֆլորանսի Սէն - Ժան եկեղեցիին հոյակապ դռները տեսնելուն, հիացումով մը ըսաւ. «Ա՛յնքան գեղեցիկ են անոնք, որ պէտք էր դրախտի՛ն իրբեւ դուռ ծառայէին»:

Դուն այդ դռներէն աւելի գեղեցիկ եղար, ո՛վ ցեղիս աղջիկը, ու պէտք է որ մենք բու անկենդան զիակիդ գեղեցկութիւնը, իրբեւ սիւն զործածենք մեր ազատագրութեան Յաղթականմարին, անմահացընելու համար ոճիրին նողկանքը, եւ Գեղեցկութեան պաշտամունքը վաղուան արդարութեան ու փառքի, ազատութեան եւ կեանքի տաճարներուն մէջ:

ԱԿԱՄԱՅ ՄԱՅՐԸ

ԵՍ րեզ տեսայ, երբ ծնրադիր՝ ունայնութիւնը կ'ոգեկոչէիր, քու անէացումիդ խանձարուրք շինելու համար:

Ու չ'ուզեցիր մխիթարուիլ այն հազարաւորներէն, որոնք քեզի պէս «Ակամայ Մայր» անիծեցին կեանքը, որ դեռ կը յամենար ապրելու իրենց մէջ, եւ մահը՝ որ կ'ուշանար զիրենք փրկելէ կեանքի զարշուծիւններէն:

Տեսայ քեզի, յղուածանդ վերջին օրերուն, երբ լալակդ գլխիդ, վշտագին ջանք մը կ'ընէիր արշանլիդ կանխահաս եւ նենգաժէտ կորուծիւնները վարագուրելու:

Անապատի արեւները հալեցուցած էին քեզի մեղրամոմէ արժանի մը պէս, որ արդէն չափազանց տրորուե՛ր էր տաքարութեան տառաարանքներէն, թանաքարումի ոճիրներէն:

Ու կը զգայի, թէ վաղուան ակամայ մայրութեանդ զազափարը, կը ծանրանար մզմաւանջի մը պէս, արիւնաքամ սրտիդ վրայ, երեւակայնի տալով քեզի այդ զաւկին մէջ, երէկի թունադիր ամօթին մշտենջնաւորումը:

Աչքերդ կարշիր էին, սառած կարտին աչքերուն պէս, երբ ողբաձայն հրաւէր կուտայիր մահուան, միտսին գերեզմանելու համար, արգանդիդ խորը, զաւկիդ ալ կեանքը, որ թունաւոր ազրիւր մը պիտի դառնար, կը կարծէիր, ազրելիւր օրերուդ համար:

Օրերն ու զիշերները խաւ մ'նացին անէծքներուդ, եւ աղաւաւորի նայուածքդ մխիթարութեան սեմն ալ չ'կրցաւ:

համբուրել: Եւ հոգեքը միայն բու կոծերդ ծծեցին:

Զաւակիդ հօրմէն յիշատակ մը միայն կը մնար հոգիիդ խորը, վառութեան եւ պղծութեան յիշատակը, անանուն ոճ-բազործին պէս, եւ անոր դաժան ու յայրատ նայուածքը, մինչեւ ընդերքիդ խորը մխուած, զեւ կը շարունակէր նոգ-կանք պատճառել քեզի:

Քու ուրախութիւնդ արցունքն եղաւ, եւ երջանկութիւնդ՝ տառապանքը:

Երկունքիդ ցաւերը խմ են, հէ՛ր աղջիկ: Գիւտե՛մ Թէ դուն պատրաստուած էիր Յրեմիայի ամենարմբուշ սրահը: Ընէջ, եւ կարդացուելու ամենագեղեցիկ աչքերէ՞ծ, բայց եղևո՛ւ նաբոյք օր մը, արխնտ ձեռքեր փնտրանցին կեանքիդ կու-ւական էջերը, եւ դուն դառապարտուած եղար հրաձախու մարտը տարփանքներէդ, Սաղելու երազներդ անսպասի ա-ւաշներուն գիրկը, եւ փրկութիւնդ փնտաւելու կեանքի աւա-ճապարտ նաւարկութեանը մէջ:

Կը դիտեմ նուիրական տրտմութիւնդ, մեռելի մը պէս որ զեւ կառչած կը մնայ կեանքին, չէս գիտեր ինչո՞ւ: Քորերի մօրենիին հրդեհը կայ աչքերուդ խորը, իբր Թէ ա-նոնք — աչքերդ —, շարիւղայէ կրակաբաններ եղած ըլլա-յին, զոհախնդիր աստուծոյ մը սեղանին վրայ: Տառապանքը աւելի նպատաւոր գետին մը պիտի չգտնէր այլուր, իր նուիրականութիւնը դրոշմելու համար, բուն աչքերդ, որոնց անթարթ նայուածքովը իմ մէջս գերեզման մը կը փնտռես Քեզի համար:

Սարսափին եւ դառնութեան ճիրանները տկոճած են դէմքդ, հէ՛ր աղջիկ, ու բու նայուածքիդ մէջ կը կարդամ, Թէ արեւնայ կուզես մահուան լեզիններէն:

Ճամբաներուս վրայ ինծի հետ պատշաճի ապրած յափ-բացումներուդ խորհուրդը: Քու ցաւերովդ յղացայ օրբու-ընթացքին, եւ այնպէս կը դգայի, Թէ մեղմացած է տառա-պանքդ: Որովհետեւ անոնց մէկ մասը իմ մէջս փոխադրելով,

ՅնՅնացուցած կը կարծէի ըլլալ տկար բանբույզ միայն ձգուած Ակամայ Մօր բնանաւորումը. . . :

Թափառեցայ, ու երջանիկ համոզումն ունէի, թէ դուն ալ երջանիկ էիր ինծի պէս, երբ կուրծքիդ հարուստ քլուրնէրէն հոսող կաթնաղբիւրները զտակց կը դիւցընէին: Ինչպէ՞ս կրնայի մտաբերել, թէ ծննդականի ցաւերդ ջլախառտ-բաժնէին քեզի, եւ բու երջանկութիւնդ շինուած էր խոփաւորուած ու ջախջախուած բռնականութեան մը խլեակներէն:

Երկար առնն գիտեցի քեզի, կատաղի գայագրկութեանդ մոլորումներուն մէջ, որոնց անձնատուր, զաւկիդ օրօրը կ'երգէիր իբրեւ դիակի մը վրայ, որ չ'ուզեր բաժնուիլ կուրծքէդ. . . : Աչքերդ մոլորուն, բուռնցրդ վեր ցցած, կըտառանայիր դաւաճանին, որ զաւկիդ հայրութեան սփիւնէր զործած, վատարար բու արգանդիդ մէջ տեղծագործելով կեանք մը, որ բարոյական մահով մը պատանխուած էր: Ու տաժանակիր երկունքներէ վերջ, հիմա հոգիդ նոր երկունքը ունէր սփարայր ծնունդի մը, որ յիմարութեան դրոշմը կը կրէ. . . :

Ինչո՞ւ այս հոգեկան փլուզումը, հոյակապ տաճարին, որուն ճեղանք կը քայքայուի այսպէս, մարտը զոհի մը տըրւնը չ'ծծած: Ճառագիւն երեսայթ մըն է հանդիսատեսը ըլլալ կուտութեան մը բարոյական օրհասին:

Ու երեսակայութեանս ուղջեւէն մի առ մի կանցնին, կինը, որ Սոկրատի ներշնչեց սիրոյ եւ անմահութեան փիլիսոփայութիւնը, Մէտէն, որ Յանոսի պարզեւեց Ոսկեզգծին տիրացումը, Արիադնէն, որ Թէսէոսի տուտ Մենառաքոսի մէջ մոլորագրեծ թելը, Պէադրիս, որ Տանդէի հոգին պատուաւորեց իր սիրոյ երգերով: մինչ դուն հիմա, հէր աղջիկ, տառապանքի ու մահերու ջաճակիր, բու Ակամայ Մայրութենէդ ջլախառտորուած, ասելութեան եւ վրէժի օրօրն է որ կ'երգես, Թունաւորուած սիրոյդ խռովքին մէջէն:

Մեծ է չարչարանքդ, եւ խաչելութիւնդ՝ արեւնո՞ս:

Մխիթարութեան, կեանքի բառը կը սրկաի քեզի, գիտնմ, կ'ուշանայ այն քեզի դարգասելէ երաջտ երկինքի յա-

մեցող անձրեւներուն պէս, եւ հողիդ դժոխք դարձած, օրհնութեան մը անընդունակ կը դարձընէ. Քեզի:

Խորքովս կը չափեմ անջրջեալը, որ լու տպրած ցաւատանջ չլախտաւորութիւնդ կը բաժնէ կեանքիդ բնականոն վերտանդումի երջանիկ օրերէն...: Եւ հիմա աւելի լաւ կը զգամ տպրած տառապանքիդ բովանդակ սարսուռը եւ անոր սրբութիւնը միանգամայն:

Երգէ Քոյր, երգէ չլախտաւորի օրօրդ, ասեւլութեան եւ վրէժի օրօրդ երգէ, բնացող զաւկիդ վրայ, իբր առաքելութի մը, որ ցեղիդ մարտիրոսութիւնը կը մարմնաւորէ:

Զաւակդ, անգիտակից, երբ կը բնանար, անէծքի օրօրներուդ շունչով, արգանդիդ պղծութեամբ մեհենին կամարներուն տակ, քու հայ ազնկան արիւնդ իր հոգին մակըզեց Քու եւ ցեղիդ վրէժին սրբազան զգացումովը, եւ երբ, օր մը, հանգիստեալը ըլլատ զաւկիդ հայրասպան ոճիրին, ա՛հ, այն օրը միայն սրբագործուած պիտի ըլլատ դուն, եւ փառքով զընուած պատիւիդ մէջ, դուն նորէն պիտի հագնիս, կուսական շնորհներդ, կեանքդ, երջանկութիւնդ:

Երգէ՛, Քոյր, երգէ չլախտաւորի օրօրդ, ասեւլութեան, վրէժի եւ անէծքի օրօրդ երգէ, Քոյր:

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Զ Ր Հ Ո Ր Ը

ԿԸ ԴԻՏԵՄ, մատի, հեռաւոր անցեալը, աւանդութիւններու եւ հերեաթներու ոսկեղէն մշուշովը սաղաւարտուած:

Այն օրերուն Փիւնիկեան նաւերուն առագաստաւկալները, աւասաններու ճարմանդները, եւ խարիտներն ու շղթաները արծաթէ շինուած էին, երբ Աստարովդներու մեղմեխ պաշտամունքը ցնցող ներշնչումներ կուտար հաւատաւոր ամբոխին, որ կանաչ բլուրներէ վեր կը մագլցէր Պիպլուսի ցայգատօնի կաթաւներուն համար, աստուածակիր (theóphores) դիրքերու տաճարներուն շուրջ:

Այնիսի մահուան տարելիցն էր...:

Քեղեցիկ աստուածուհիին մեռելոյթին տաճանուած սրգահանիւթին պերճանքը խրախճանքի մը վայլն ունէր, երկինքի կապոյտ ակերէն վար կայլակող աստղերու կաթնաթայր լոյսին տակ, եւ ջահակիր աղջիկներու թափօրը խորհրդաւոր եւ սգեղնակ անտառներուն կուտար, այդ կրօնական ցնծատօնին, կենդանի ու ապրւում սէրերու երջանիկ սալսուտները: Իրենց ջայլերգը, զաշնակուած՝ տաճարակիր ուխտանուէր հոգիներէ, չ'ունէր իր մ.ջ եզերարատ կոկոններու ո՛չ շեշաղ եւ ո՛չ մեղեդին: Կարծես սիրամեծար դիցուհիի մը մա՛հը պէտք էր, իրենց նման բնծայացուներու ներշնչելու համար յաճախ սգեկոչուած գերերջանկութիւններու, հոգեկան զմայլանքներու լիակատար ըմբռնութեամբ:

Մորհրդազգած ժողովուրդի մը կողմէն սարքուած այդ մեռելատօնին, Պիպլոսի գետը, կամ աւելի ճիշդ, Աղտնիսի գետը կարմիր կը վազէր այդ օր, եւ թււում էր լալկան կիներու արջուները անգօր կը մնար դիցուհիի արիւնին կարմիրովը ներկուած գետին տալու երէկի արծաթ վճիտը, ծաղկազարդ անկողիններէ կազմուած պարտէզներու կուշտին:

Սեպտեմբերին էր...:

Երբեմնի մտադարաւ նախապաշարումներու անմնասուր ամբոյսի մը խելւում Յափօրը կ'երկարէր, տարուէ տարի, դէպի Տիւրոսի մօտերը, համախմբուելու ջրհորի մը շուրջ: Տարուան այդ օրերուն, ջրհորին շուրհը կը կտրմէին, ու ժողովուրդը գիցապաշտի մասնալատուկ արարողութիւններով աստուածներուն զուծը կը հայցէր մաքրագործելու համար կենդանութեան այդ ջրհորը, որուն գլուխը, առտու, իրիկուն, Փիւնիկեցի կիներ կուծերնին շալկած, իրենց կեանքին դրոուակները կը պատմէին մէկ մէկու:

Երջանիկ օրերը անցնալին...:

Նուիրական աղաւնիներ կը ճախրէին օդն ի վեր, ճերմակ ամպերու կուրծքին կապելու գունագեղ երիզը իրենց փետուրներուն, եւ երբ Մելգարաի բուրմերը, հմայչի գաղտնասաց գիտութեամբ, աչքերնին վերամբարձ, կը հեզէին անոնց դարձարձիկ թռչելին մեւացուած նուիրական նշանագրերը, անոնց մէջ կարգալու համար ամբողջ ժողովուրդի մը մեկատագիրը:

Մարտիշահեր աղջիկներ, ուխտաւոր բազիններու, ծաղիկներով դրասանդուած ու հոգիքէն համբուրուած հեշտութեան իրենց վարսերը ցրտուն, իրենց կարապէ վիզերուն շուրջ, սքարերով կը մասնալցէին կրօնական ձկնարուն, կարծես իրենց մէջ աղբեջներով որսատամուրնին աստուածները, իրրեւ անոնց մարմնատուփներ:

Այն օրերուն, աղաւաւոր ժողովուրդի մը պաղատանքը անլսելի չէր մնար իր երկոստ աստուածներէն, եւ երբ հե-

Յանոս պաշտամունքները վերջ կը գտնէին, եւ դոյլ մը ծովի ջուր կը թափուէր կարմիր ջրհորին մէջ, անոր ջուրերը կը վերաանային իրենց մարտի եւ պաղպաղուն յատկութիւնը: Ու նորէն զեղջուկ կիներ կը հաւարուէին անոր շուրջ, լեցունելու իրենց կուժերը, եւ իրարու պատմելու, իրենց արժեքն երազները, խօսական գրգռները իրենց շափուշ հագիններուն:

Հիմա, ես ուխտաւոր ունայնութեան, ա՛հ, ի դուր կը թափախի Հայրենիքիս աւերակներուն ընդմէջէն, մարտի ջրհորներուն ի խնդիր...:

Իբր Թէ կործանուած տաճարի մը զոհարանին մէջն եղած ըլլայի...: Հարիւրեզնեան բիւրաւոր պատարագներու արիւնը շատոնց ցամբած պիտի ըլլար խորշակաբեր հովերու շունչին տակ: Մինչդեռ հոս դեռ կը շոգիանայ ան մածուցիկ, լճացած:

Կը մօտենամ Հայրենիքիս ջրվէժներուն ափերուն: Տխուր է անոնց վազրին դայլայլը, իբր Թէ քայքայուած ըլլային անոնց քնարին թելերը: Այդ ջրվէժները, որոնք երբեմն լեռներէն վար կը սաճէին ոստոտուն, փրփուրներու ձերմակ սնդուսովը ապարոշուած, ինչպէս հալած աղամանդներու ցայտը մը, որուն մէջ արեւին լոյսերը կը բեկբեկէին չորալով, հիմա կարմիր կը հոսին, մարդկային սրտէն պոսթկացող արիւններու պէս: Եւ հովիտներուն ուռնիները, կշռականօրէն դէպի վար կախած իրենց կանաչ ոտտերը, կուլան ամալացած տուններու եւ հիւղակներու վրայ: Եւ կարմիր է անո՛նց ալ արցունքը:

Կը բախմ ամալացած համբաներէ, տաջնորդուած՝ գիշերային ուրուականներէ: Մեռած են քաղաքները, իրենց բնակիչներուն հետ. պատուհան չ'կայ լուսաւոր, եւ ո՛չ բուսերիկ մը որ մխայ: Ոճիրը անէծքի մը պէս մնացուցած է ամեն ինչ, եւ կեանքի հետքերը կորուսած են անդամ: Պէ ես դեռ կը զգամ ոտքերուս տակ, արիւնին կարմիր ջերմութիւնը, ու ականջիս կը բզզայ շարունակ անոր մեղեդին: Եւ աստղերուն ցնցուղած ազօտ լոյսին տակ, ազգիս դէմ

նիւթուած եղեւնին կարմիրն է. որ կը փայլի, մութին մէջէն, դաբանակալ օծին կարմիր աչքերուն նման:

Յոգնարեկ՝ բլուրի մը կողքին կ'աժընած, կ'երեւակայեմ վիպական օրերու յիշատակներու մշւշին մէջէն, «մեռնողներու հոգիներուն վերամբարձումը իրենց գերեզմաններուն վրայ», շեփոթելու համար տոնակոխուած արդարութեան յաղթանակը, բայց, ո՛հ, մեռելութիւնը առիտաւարուած կը մընայ անշարժ, իրր Թէ երբեք ապրած չ'ըլլար: Կը սպասեմ, որ գիշերներու կամշոտ դիցուծին, լուսինը, վեր բարձրանայ, առաջնորդելու համար բայերս ցեղիս մայրերուն եւ գաւակներուն սրբաւարութ արխնոփր ողողուած ամայի Շամբունքէն:

Դաշտերու քնովէջէն կը բալեմ. հոս ալ կեանքի հեար չ'կայ քնու. կիտառ մնացած ախօսին վրայ ժանգոտեր է խփքը, կիտով հոգին մէջ մխուած: Հոս ու հոն ոտքերուս տակ կը ծարճատին ոսկորներ, հոս ու հոն՝ ջախջախուած գանկեր, որոնց մէջ լճացող արիւնտխառն անծրելի ջուրն է նեխեր: Հեռո՛ւն, աղբիւրի մը գիլգիլը կը լսեմ: Կը վազեմ դէպի հոն, ծծելու համար անկէ Հայրենիքիս Ոգին, որ իր բնգերքէն կը հոսի, իրր աղբերացումը յախտնական կենդանութիւններու: Բայց, աւա՛ղ, ախօ՛ր է տեսնել յաղբիւրին...: Մեր երբեմնի շէնչող ու կենդանի աղբիւրը լրջած որբի մը պէս է հիմա, անխնամ՝ ամայութեան գիրկը: Արկար առնել ի վեր հարսի մը մատները չեն դադար իր ծորակին, որ, ալ դեղնած, մամուռ է կապեր, քանդուեր են իր մարմարէ կամարները, եւ ճակատի ոսկերանդակ յիշատակաբանը խորտակուած: Իր ջրհոսումը, սգաւորի մը արցունքին պէս, կարմիր է բալորովին: Ա՛խ, գեղիս աղբիւրը, կը տեսնեմ Թէ դուն ալ կուլաս ինծի պէս, ցեղիս վրայ եղեւնագործուած ոճիրը, որովհետեւ դուն մինակ մնացիր վազրիդ մէջ, եւ գուռիդ կազմած լճակը մոռցաւ իր մէջ ցոլացող կուտական ժպիտներու, հրապոյրներու, եւ բորբ նայուածքներու երբեմնի հայացումները:

Հեռո՛ւն, գալարուող վիշապի մը պէս գետն է որ կը

հոսի: Կը քալեմ ղէպի ափերը անոր, որ կամեն է Հայրենիքիս ծաղկազարդ ստինքներուն: Մերթ վճիտ ու մերթ տըղմուտ անիկա, երբեմն, հանդիսատեսը կ'ըլլար, իր անցած ծամբաներուն վրայ, բաղրենի եւ գեղջուկ պարերուն, որոնք իր ջրեզրի ուռենիներուն աակ կը բոլորուէին, երջանիկ մըրմունջներուն, որոնք սէրէն ներշնչուած, իր անցրին վրայ կ'ուխտաւորուէին, վերջապէս ուրախութեան այն ազադակներուն, որոնք նոյնիսկ գիշերները կը յամենային դեռ արծազանգել իր զլխուն բարձրացող ժայռերուն ծոցը: Կը քալեմ, սիրականի մը հետերը փնտռող թափառականի մը նման, բայց հագիւ իր ափը հասած, աչքերս կը խփեմ սոսկումով, խաւարին մէջ թաղելու համար աչքերուս բիւրերը: Գետը լեցուեր էր զխակներով, զանկերը փշրուած, որովայնները աղեմափ, միսերը յօշոտուած, բազուկները՝ խորտակուած, ոտքերը ջախջախուած, որոնց ամենքն ալ կը լողան ջուրերուն մակերեսը. գիականեր՝ եզերքներուն վրայ, գիականեր, որոնք պտտաբող յորձանուտին մէջ կը դարձարծին: Շղթայազերծ սճիւրը հնձնր է կեանքերը բոլոր, մարդկային երակներէն քամելու համար, իրքեւ կենդանի օղկոյզներ, անհրաժեշտ արիւնը, գետը կարմիր ներկելու համար: Եւ գետը կարմիր կը հոսի, նեխած ու զոնգող կապած ջուրերով:

Կը փախչիմ թունաւոր եւ կարմիր գետէն հեռու, պատուրը կոկորդիս մէջ, եւ սգաւոր տառապանքը սրտիս մէջ զամուած, կը փախչիմ ոճրածին ու եղեռնաբոյր այս կայաններէն, հոգեխռով, աւելի հեռուն երթալ փնտռելու համար մարուր ջրհորները, որ Հայրենիքիս սրբամարութիւն երակներէն բամուած ըլլային:

Միապաղաղ լռութիւն մը կը թխտէ անապատի հարթ հաւասար աւազուտին վրայ. ցերեկի բարկ ու այրող արեւէն վերջ, հիմա երկինքին երեսը լոյսերու բոյլի մը մէջէն մերթ ընդ մերթ ասուպներ կը սուրան հեռուն, իրք թէ թնդանօթէ մը նետուած կրակէ ուսմբեր եղած ըլլային: Շրթներս իրարու կը փակչին ծարաւէն, եւ կարօւնեւորու հոգեկան պատուրը կը խեղդէ զիս: Աւերակի մը մօտ կը նշմարեմ ջրհորին

ծակրարը: Կը մօտենամ, ու առաջին քայլս պատահաւած է արդէն: Դիտկենք ջրհորին մէջ, եւ ջուրն՝ արիւնով մակրդուած . . . :

Յուսահատ չորս դիւ կը դիտեմ, սառեւրի մը պէս ուղղաբերձ ջրհորի քարին վրայ, որ հիմա իբր պատուանդան կը ծառայէ ինծի: Նայուածքս կ'երկարի հեռուն, կ'ընդգրկէ ձիւնագահոյ կատարները Հայրենիքիս լեռներուն, կարաւաններէ ամառացած ճամբաները, սալարկուած՝ զոհարանի տարիներով, եւ անհուն անապատը, որուն հորիզոնին վրայ դալար արմաւենիներ կը բարձրանան. չորս կողմս, մարդկային կուրծքիբո ճերմակ վանդակներ, մեռնակներ, խռոշաւոր զանկեր, իբր Յէ անապատն ամբողջ մարդկային ոսկրներ բուցուցած ըլլար իր արեւակէզ տբգտնդէն: Եզեկիլէիան շունչն է միայն, որ կը պակտի անապատին մէջ այլ ոսկորներուն ապու համար իրենց երէկի կենդանութիւնը:

Լաուժիւնը խռովք մ'ունի, օրհասականի խռովքին պէս, եւ մանուշարը յի է, իր մէջ ցրցըքնուած երէկի ոգրերէն, հառաչանքներէն, անէծքներէն: Ինծի այնպէս կը թուի, Յէ & ամեն կողմէ խորհուրդներ կը րդխին, կորովի եւ լափող, իբր Յէ անոնք անապատին մէջ թաղուած ըլլային քաջճանքներէ, տակլութիւններէ, բռնաբարումներէ զինով ա'յնքան կրայոյզ մարդերու կողմէն: Երբեմնի նուիրական ազաւնիներուն տեղ, հիմա ազաւներն է, որ կը թեւածեն օդին մէջ, իրենց կարմիր կաուցներով, հոս ու հոն վնտաւլու համար մեացորդները դիակներուն, որոնք երէկի իրենց խնջոյքը կազմած էին:

Երկար աւտն քարացած կը մնամ քարէ պատուանդանիս վրայ, ու վրէժի զգացումներէ տարուած, լաուժեան ու մթաժեան մէջէն, իմ մենաւորի երգերս կ'երգեմ.

ՕՄ՝ իմ ցեղիս մարտիրոսները, ճեր չ'զերեզմանուած մահերը կ'երգեմ եւ, մեր բունատանջ մահերը, Հայրենիքիս աղբիւրներուն, գետերուն եւ ջրվէժներուն հետ, որոնց ամենքն ալ կարմրեցան մեր արիւններէն:

«Կրօնն, թէ Հէլիոկապոլ վարդերու ծանրութեան տակ կը խեղդէր իր հրաւիրեալները, նախ ըմբռնել տալով անոնց բոյրերու գինովութիւնը, հրապուրիչ ընելու համար հրամցում մտնէ: Ընդհակառակն դուր ձեր տուններու վարդէ անկողիններէն դուրս քաշկռտում զահիճներու ձեռքով, ու արտարական՝ անկոխ, անծանօթ ծամբաներու վրայ, խոնջէն ու ծարաւէն խեղդուեցար նախատինքի ու մտրակներու տակ, եւ ձեր երէկի մեծ ուրախութիւնները փոխարինուեցան մեծագոյն վիշտերով, որոնք իրենց ոճրագործ ծանրութեան տակ թաղեցին ձեր մտածումն ու հաւատքը, եւ ամեն ինչ որ ունէիր կեանքին եւ անոր խաղաղութեանը համար:

«Զեզի լսին, թէ երջանիկ ըլլալու միջոցը կեանքը մոռնալն է: Այդ հաւատումին մէջ ճշմարտութիւն չ'գտար, որովհետեւ կեանքը մոռնալէ վերջ անոր փոխանորդող մտնը աւելի անյուշ, աւելի դժոխային եղաւ ձեզի համար: Ծանկեցար ու ճաշակեցիր քիւրազան տառապանքին դառնութիւնը, եւ կեանք - մոռնութեան զարշիլի մեղամաղծոտութիւնը: Զեր կեանքի գերհզմանները կառուցիր զանգագօրէն, բար բարի վրայ, շիրմական ճարտարապետութեամբ մը, ամեն մէկ քարի վրայ ձեր սրտին արիւնը հոսեցուցիր, եւ երբ ալ գերեզմանը տարտեհաւ, ո՛չ արիւն եւ ո՛չ ուժ ունեցար անոր մէջ պատանդաւիլ կարենալու համար, եւ հազիւ շնագայիքը իրենց որկորը փոխ տալին ձեր լլկումը մխերուն իրրեւ գերեզման:

«Քնացէք, ո՛վ ապրջանիկ հոգիներ, դուք որ պուտ մը ջուրի կարօտը լացիր, կարմիր ջրհորներուն գլուխը, քնացէք խաղաղութեան քունը, օրօրովը մեր վրէժի երգերուն, որոնք վաղը ցեղին Յարութեան եւ Յաղթանակի երգերը պիտի ըլլան, ու մարտիրոսներու սերունդը վաղուան սերունդին հետ հոգեխառնուած, նոր Հայրենիքի ու նոր Ազատութեան արշալոյսները պիտի ստեղծէ: Քնացէ՛ք, ո՛վ ցեղիս մայրերն ու զաւակները, կարմիր ջրհորներու, կարմիր գետերու եզերքին:

Թ Ո Ղ Ո Ր Ե Ր Ա Ջ Ե Մ

Մի՛ ԱՐԹՐՆՅՐՆԵՐ զիս,

Թող որ երազեմ...

Օրերը երբեմնի երջանկութեան, անվաղորդայն կարծուած երկար, երկար զիշերներուն հերեաթունակ բուպէները, երբ՝ մեր գիւղի Վառարանին մօտիկը նստած մտիկ կ'ընէի մօրս պատմուածքներուն, երբ անոր քերնին մէջ ոսկի շապիկ կը հագնէին հուրինները, եւ զմրուխտ բեւեղներ՝ ոգիները բոլոր, երբ կեանքը անամպ էր, եւ օդը պայծառ, երբ անգիտակից մեր հոգիները խաբկանքին կոտտանքը չէին զգացած դեռ:

Թող որ երազեմ զիրկը սատափէ աստղերով բանուած իմ անուրջներուս, որոնք հեռացան անդարձ, եւ որոնց պատանքը ես ձեռքովս յարդարեցի ունայնութեան թելերէն, զերեզմանելու համար զանոնք յիշատակի մարուր տապաններու մէջ:

Մի՛ արթընցըներ զիս,

Թող որ երազեմ...:

Թող որ երազեմ,

Մի՛ արթընցըներ զիս...:

Թող որ մութը ծով մ'ըլլայ եւ ալքերս խեղդուն անոր մէջ: Անցաւոր մահերու արքուցումը հազիւ կրնայ մխիթարել

հոգիս, որ արաւում է՝ եւ ախար՝ նման մենաւոր նօճիին, որ գերեզմանը կը հովանաւարէ։ Որովհետեւ փախչող կարմիր արշալոյսի մը ծուէնը միտում է հոն փուշի մը պէս, ահարկու յիշատակի մը իրր յաշարաբը. թող որ մրափեմ, մրափեմ ու եշազնմ վերյուշելու համար այն օրերը, երբ մօրս կուրծքին պլլումս կը տարնայի, եւ երբ որ մը յանկարծ, այդ կուրծքը սառեցաւ, արիւնստ արշալոյսին։

Այդ դավաճար վիշտին առջեւ, աչեքս փակ կը նայիմ զէպի մՄուռոյց պարապումիւնը, իրականին ոճիրներովը զարհուրակո՛ծ, եւ սրտի մը պէս, որ տառապանքէն յաղթահարուած կը մրափէ, կ'երազեմ, կ'երազեմ... Մի՛ արձնեցրներ զիս։

∴

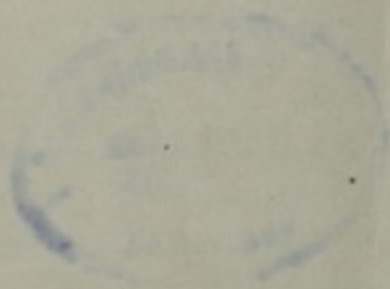
Թող որ երազեմ,

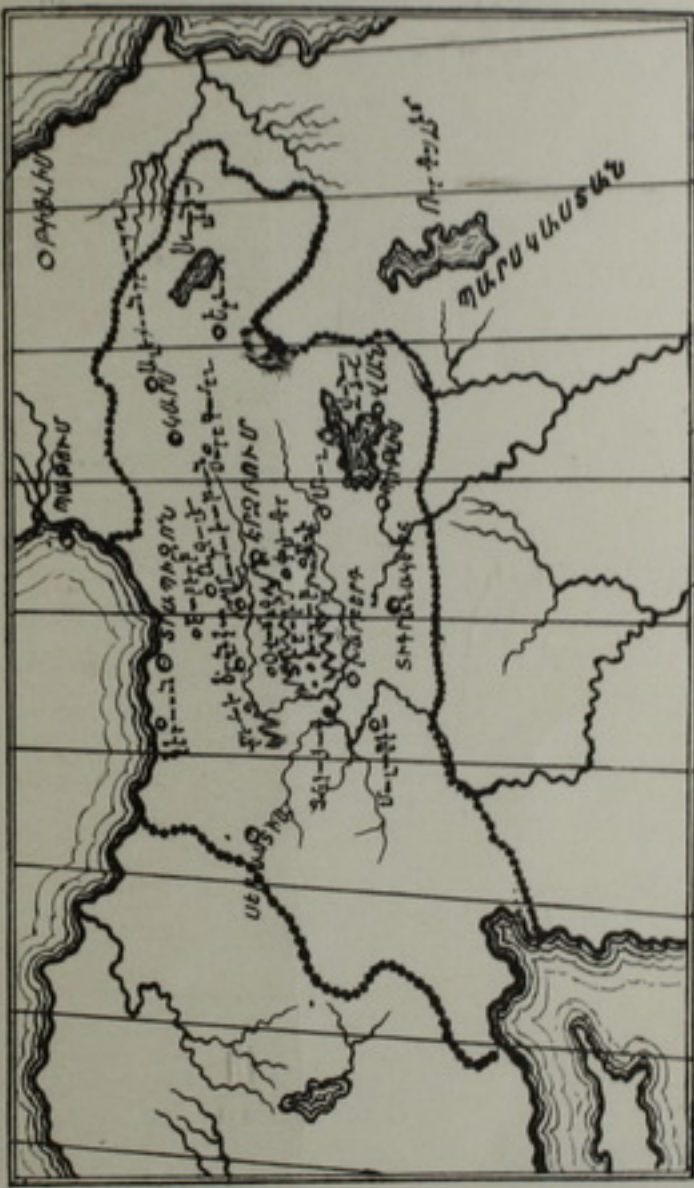
Թաչող երանումիւնները, մարդո՛վ պիտները, անվերադարձ յոյսերը, որոնք մեր երգիքին տակ թաղուեցան, առանց խուսկի ու մոմի, եւ այն խոստումները, որոնք փլտն անդունդի մը երկու ճկողնուս վրայ կախուած ծիրանի գօտիքին կամ ճերկու ծառերու միջեւ տարուբերուող զիւրաքեկ սարգոստայնի մը պէս։ Մնայէ ինծի սարսուռին խոնջէնքը իմ նայուածքներուս, որոնք առտուան աստղին պէս ուրիշ բան չ'ունին այսուհետեւ դիտելիք, եթէ ոչ կրայոյդ պայքարները աշխարհին, կեղերումները անարդար, ապրում տառապանքները մարդկութեան, որ օտար մըն է հիմա իր հայրենիքին մէջ, իր երգիքին տակ, եւ սողակումները ամբոխին, որ խաչեր կը շինէ արդարին համար, եւ զահեր՝ ոճրագործներուն։

Մի՛ արձնեցրներ զիս, եւ թող որ երազեմ խաբող պատրանքները, ստուերները հեռուս լոյսերուն, որոնք Թիթեռնիկներու պէս մենէ հեռու աշխարհէ՛ աշխարհ կը թռչին, գեղածիճաղ, հրշտակներու տարմերով։

Մի՛ արձնեցրներ զիս,

Թող որ երազեմ։

ՄԱՅՈՒՆԱՅԻՆ ԿԱՐՏԱՆԻՑ

40.

A $\frac{I}{18932}$

ԳԻՆ ՄԷԿ ՏՈԼԱՐ